

SADRŽAJ

TEMA BROJA

KRIVIČNO DELO NASILJE U PORODICI I NJEGOVA PRIMENA U PRAKSI

NASILJE U PORODICI - rasprostranjenost, karakteristike i pravna zaštita

Krivično delo nasilje u porodici u društvenom kontekstu i pravnom sistemu Srbije i Crne Gore <i>Dr Vesna Nikolić-Ristanović</i>	5
Potrebe izmena prekršajnog zakonodavstva sa aspekta sprečavanja nasilja u porodici <i>Dr Nataša Mrvić-Petrović</i>	11
Porodično nasilje u zemljama bivše Jugoslavije: pregled najvažnijih rezultata istraživanja <i>Mr Sanja Čopić</i>	17

ISKUSTVA PRIMENE ODREDBI O NASILJU U PORODICI U SRBIJI I CRNOJ GORI

Krivično delo nasilja u porodici - pravna praksa na teritoriji Niša <i>Prof. dr Slobodanka Konstantinović-Vilić,</i> <i>Prof. dr Nevena Petrušić</i>	27
Nasilje u porodici <i>Mr Jasmina Kiurski</i>	37
Praksa organa za prekršaje u Beogradu u vezi nasilja u porodici <i>Marija Anđelković</i>	45
Nasilje u porodici je zločin <i>Ljiljana J. Simić</i>	51

ISKUSTVA DRUGIH ZEMALJA

Primjena odredbe o nasilju u porodici u Republici Srpskoj <i>Dr Ivanka Marković</i>	53
Zakonska regulativa obiteljskog nasilja u Hrvatskoj <i>Radmila Sučević</i>	61
Korisne mere za krivično gonjenje slučajeva nasilja u porodici: neke ideje iz Sjedinjenih Američkih Država <i>Katie Zoglin</i>	67
Odgovor savremenih pravnih sistema na nasilje u porodici - uporednopravna analiza rešenja nekih evropskih zemalja i države Njujork, SAD <i>Mr Sanja Milivojević</i>	73

IN MEMORIAM

Mirjana Obretković (1938 - 2003)

Dr Milosav Milosavljević 81

PRIKAZI KNJIGA

Carolyn Hoyle

Negotiating Domestic Violence:

Police, Criminal Justice and Victims

**(Usklađivanje odgovora na porodično nasilje:
policija, krivično pravosuđe i žrtve)**

Mr Sanja Milivojević 83

Mike Brogden, Preeti Nijhar

Crime, Abuse and the Elderly

(Kriminalitet, zlostavljanje i starost)

Biljana Mihić 85

Krivično delo nasilje u porodici i njegova primena u praksi

U martu 2002. godine krivično delo nasilje u porodici je po prvi put predviđeno Krivičnim zakonom Srbije kao posebno krivično delo. Godina dana primene člana 118a Krivičnog zakona Srbije predstavlja dovoljan period da se sagledaju prednosti i nedostaci ovog rešenja, kao i potreba za menjanjem drugih zakona. Upravo sa tim ciljem, kao i sa ciljem razmene iskustva sa drugim zemljama, Viktimološko društvo Srbije i ABA/CEELI organizovali su 10-12. aprila na Zlatiboru Konferenciju pod nazivom *Pravna zaštita od nasilja u porodici – gde smo sada i kuda dalje?*

Učesnici konferencije bili su, pre svega sudije, javni tužioci i predstavnici policije, ali i predstavnici nevladinih organizacija, profesori univerziteta i istraživači. Bili su zastupljeni predstavnici svih regiona u Srbiji, kao i predstavnici BiH, SAD i Hrvatske.

Konferencija je trajala dva dana i sastojala se iz izlaganja, diskusije i radionica. U veoma živoj diskusiji izneto je mnoštvo važnih zapažanja, ideja i regionalnih specifičnosti.

Na osnovu izlaganja i diskusije, utvrđeni su sledeći zaključci:

Gde smo sada?

- Nedovoljna primena člana 118a
- Neodgovarajući (uzak) pojam člana porodice
- Problem razgraničenja od drugih (sličnih) inkriminacija
- Blaga kaznena politika
- Nepotpuna krivičnopravna zaštita
- Nepotpuna prekršajnopravna zaštita
- Odsustvo građanskopravne zaštite

Kuda dalje?

- Proširenje pojma člana porodice
- Predvideti nove mere bezbednosti i veća primena postojećih
- Zabrana primene čl. 98. ZKP
- Dalje usavršavanje mera krivičnopravne zaštite
- Predvideti mogućnost ubrzanog rešavanja slučajeva nasilja u porodici
- Zaštitne mere (u građanskom, krivičnom i prekršajnom pravu) i krivična odgovornost za njihovo kršenje
- Objedinjavanje krivičnopravne zaštite porodice ili donošenje posebnog zakona
- Nasilje u porodici predvideti kao prekršaj
- Zaštita i ojačavanje pozicije žrtve u krivičnom postupku (punomoćnik po službenoj dužnosti, podrška od strane službi za pomoć žrtvama)
- Kombinovanje represivnih, preventivnih i alternativnih mera reagovanja
- Posebne službe za tretman nasilnika
- Edukacija građana i stručnjaka
- Redovni oblici saradnje policije, tužilaštva i suda
- Saradnja različitih organizacija i institucija (međuağencijski protokoli i nacionalni plan akcije)
- Timovi na lokalnom nivou

U ovom broju *Temide* objavljujemo sve radove koji su prezentirani na ovoj Konferenciji, kao i radove koji su njome inspirisani, a napisali su ih učesnici Konferencije. Istovremeno, zahvaljujemo se Fondu za otvoreno društvo i ABA/CEELI na finansijskoj podršci organizovanja ove Konferencije.

Dr Vesna Nikolić-Ristanović

DR VESNA NIKOLIĆ-RISTANOVIĆ*

Krivično delo nasilje u porodici u društvenom kontekstu i pravnom sistemu Srbije i Crne Gore

Uradu se najpre izlažu osnovni makro i mikro faktori koji doprinose javljanju/pogoršanju nasilja u porodici u uslovima društvene tranzicije, kao i faktori koji doprinose razvoju zaštite, odnosno pomoći i podrške žrtvama nasilja. Zatim se izlaže istorijat zalaganja za izmene zakona u vezi sa nasiljem u porodici, kao i značaj i širi kontekst nove inkriminacije nasilje u porodici u okviru pravnog sistema Srbije i Crne Gore. Takođe, u radu se izlažu osnovne karakteristike Novog modela pravne zaštite od nasilja u porodici koji je izradila radna grupa Viktimološkog društva Srbije, karakteristike pravne situacije koja je postojala pre izmena krivičnih zakona kojim je uvedeno novo krivično delo i situacije u vezi sa pravnom zaštitom od nasilja u porodici nakon izmena.

Ukazuje se i na nepotpunost pravne zaštite u uslovima nepostojanja mogućnosti određivanja pritvora, izricanja odgovarajućih zaštitnih mera i mera bezbednosti, kao i u uslovima odsustva mogućnosti tretmana (dobrovoljnog ili prinudnog) nasilnika. Ističe se značaj praćenja primene i daljeg usavršavanja odredbi o krivičnom delu nasilja u porodici, kao i značaj izmena drugih zakona.

Ključne reči: nasilje u porodici, tranzicija, pravna zaštita, Srbija i Crna Gora.

Uvod

Izmene zakona koje su započete 2001. godine uključivanjem u Krivični zakon Srbije krivičnog dela nasilje u porodici predstavljaju važan korak ka odlučnijem suprostavljanju ovom obliku kriminaliteta. Eksplicitnim predviđanjem krivične odgovor-

ornosti za nasilje u porodici, kao i predviđanjem krivičnog gonjenja po službenoj dužnosti, država je poslala jasnu poruku da nasilje u porodici nije privatna stvar već ozbiljno krivično delo i da na njega treba reagovati u skladu sa time.

Predviđanje krivičnog dela nasilje u porodici predstavlja početni korak u menjanju pravnog i ukupnog društvenog reagovanja u ovoj oblasti. Međutim, iznalaženje najboljih rešenja u ovoj, kao i u drugim oblastima prava, nije moguće bez stalnog praćenja i analize prakse primene već postojećih odredbi, saznanja o iskustvima drugih, ali ni bez sagledavanja problema nasilja u porodici kao dela šireg konteksta, u našem slučaju, tranzicijskog i postratnog društva. Rešenja koja jako dobro funkcionišu u jednim, mogu biti potpuno neefikasna u drugim društvima, i obrnuto. Takođe, pravo je samo jedna, često poslednja, i ne retko upravo za žrtvu najneprijatnija karika u lancu društvene pomoći i podrške. Upravo stoga, sagledavanje nasilja u porodici u pravnom ali i u širem društvenom kontekstu, treba da nam pomogne u iznalaženju rešenja koja su primerena visokom novou sveukupne strukturalne viktimizacije kako žena tako i muškaraca koja postoji u našem društvu.

Takođe, ne treba izgubiti iz vida ni društveni i istorijski kontekst u kome je došlo do otvaranja problema nasilja u porodici kao društvenog problema, kao ni činjenicu da je početak promena u ovoj oblasti nastupio nakon dužeg perioda zalaganja feminističkih pravnicu i ženskih grupa kod nas, i još dužeg perioda zalaganja zapadnih feminističkih pravnicu i ženskih grupa. Uprkos našoj nestrpljivosti i nezadovoljstvu stvarnim efektima ostvarenih promena u vezi sa pravnom zaštitom od nasilja u porodici, treba podsetiti da su zemlje bivše Jugoslavije, odnosno Srbija i Crna Gora, BiH-

* Viši naučni saradnik Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i predsednica Viktimološkog društva Srbije, E-mail:vnikolic@EUnet.yu

Republika Srpska i Hrvatska, retke tranzicijske zemlje koje su promenile svoje zakone u vezi sa nasiljem u porodici. Takođe, nije bez značaja ni okolnost da su te promene ostvarene veoma brzo nakon otpočinjanja (prave) tranzicije, koja je u svim ovim zemljama bila blokirana, odnosno odložena usled rata. Objašnjenje brzih pravnih promena u ovoj oblasti može se, između ostalog, potražiti u otvorenosti nekadašnje Jugoslavije prema svetu i ranom razvoju feminističkog pokreta u njoj, te samim tim i u većoj akumulaciji viktimoloških znanja i feminističkog iskustva uopšte, i posebno, znanja i iskustva iz oblasti nasilja nad ženama.

Osnovni cilj ovog rada je da promenu koja je nastala uvođenjem krivičnog dela nasilja u porodici u krivične zakone Srbije i Crne Gore sagleda u istorijskom i društvenom kontekstu u kome je nastala, da ukaže na mesto i značaj ove inkriminacije u našem pravnom sistemu, kao i da ukaže na to šta bi još trebalo učiniti kako bi pravna zaštita bila potpunija i efikasnija.

Nasilje u porodici u uslovima tranzicije

U uslovima tranzicije iz socijalizma u kapitalistički društveni sistem, koju karakterišu brze i kumulirane promene na makro i mikro planu, kao i visok stepen nestabilnosti i egzistencijalne nesigurnosti, svi faktori koji utiču na javljanje nasilja u porodici ispoljavaju se kumulativno i u najdrastičnijem obliku. Promene do kojih dolazi u svakodnevnom životu ljudi kao slika u ogledalu odražavaju promene na makroekonomskom nivou, i to pre svega privatizaciju i (neoliberalnu) tržišnu ekonomiju i sa njima povezanu strukturalnu viktimizaciju.¹ Promene u svakodnevnom životu koje utiču na stvaranje faktora koji doprinose javljanju nasilja u porodici su: nezaposlenost (gubitak posla i nemogućnost zapošljavanja), povećanje ponude neformalnih i ilegalnih poslova, osiromašenje širokih slojeva muškaraca i žena, pogoršanje stambene situacije, brze i česte promene ekonomskog statusa, brz rast i kumulacija društvenog stresa i tenzija i promene rodni identiteta. Navedene promene utiču na stvaranje faktora koji doprinose javljanju svih oblika nasilja u porodici - prvenstveno nasilja nad ženama, nasilja nad decom i starima, ali i nasilja nad muškarcima.

Faktori koji su povezani sa tranzicijom, a koji utiču na nasilje u porodici mogu se svrstati u dve grupe:

1. Faktori koji utiču na izloženost nasilju u porodici;
2. Faktori koji sprečavaju žrtve da napuste nasilnika.

Rezultati istraživanja sprovedenih u zemljama u tranziciji² pokazuju da se kao najznačajniji, sa tranzicijom povezani, faktori koji utiču na povećanu ugroženost, pre svega žena, od nasilja u porodici, izdvajaju:

- Opresija muškaraca i marginalizovana muškost ("kriza muškosti") u javnoj sferi nasuprot jačanju tradicionalnih očekivanja i postupanje od strane muškarca u skladu sa njima u sferi privatnog (dihotomija moć/nemoć);
- Pogoršanje socioekonomskog statusa muškarca;
- Prelazak žene u bolji socioekonomski status i povećavanje raskoraka između socioekonomskog statusa muškarca i žene/partnera;
- Kriza muškog i kriza generacijskog identiteta kao faktor nasilja odraslih nesamostalnih sinova;
- Niske/opadajuće (pod uticajem društvenog stresa) sposobnosti komunikacije muškaraca i žena.

Navedeni faktori ukazuju na značaj koji pogoršanje ekonomskog položaja i frustracije muškaraca, praćeno istovremenim jačanjem kulturnih ideala tradicionalnih rodni uloga, ima na javljanje nasilja u porodici. Podaci dosadašnjih istraživanja u zemljama u tranziciji, uključujući i istraživanje sprovedeno 2001. godine u Srbiji,³ pokazuju da pogoršavanje ekonomskog položaja muškarca i povećavanje raskoraka između socioekonomskog položaja žene i muškarca imaju značajniji uticaj na javljanje nasilja u porodici nego samo pogoršanje ekonomskog položaja žene. S obzirom da postoji jasna asocijacija između tradicionalne muškosti i agresivnosti, odnosno sposobnosti za nasilje,⁴ nasilje, posebno nasilje prema onima manje moćnim poput žena i dece, često je jedini oblik hegemoničke (tradicionalne) muškosti u skladu sa kojom su oni u stanju da se ponašaju. Na

2 Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V. ibidem.

3 Nikolić-Ristanović, V. ur. (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej.

4 Connell, R. (1995) "Masculinity, Violence and War" u Kimmer, M., Messner, M. (eds) *Men's lives*, Meedham Heights: Allyn and Bacon, str. 128

1 O tome više videti u: Nikolić-Ristanović, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: Post-Communist and War affected Societies*, Dodrecht, Boston, London: Kluwer, str. 1-47.

drugoj strani, međutim, povećavanje opresije i ekonomske zavisnosti žena utiče na smanjivanje njihovih mogućnosti da napuste nasilnike (pre svega muževe, ali i očeve, odnosno decu od kojih zavise). Na to se nadovezuje i retradicionalizacija rodnih uloga, odnosno jačanje tradicionalnog modela podela uloga (obrazac hranilac porodice/domaćica) uz istovremeno slabljenje modela koji je postojao za vreme socijalizma (podela uloge hranioca/domaćica) i koji je, iako naporan za ženu, omogućavao njenu ekonomsku samostalnost. Pored smanjivanja ekonomske moći same žene, na smanjivanje mogućnosti žrtava nasilja u porodici da napuste nasilnike i oslobode se trpljenja nasilja utiče i smanjivanje mogućnosti porodice i društva u celini da im u tom pogledu pomognu.

Na osnovu podataka dobijenih istraživanjem nasilja nad ženama u zemljama u tranziciji, ali i u razvijenim zemljama Zapada, identifikovane su određene individualne i situacione karakteristike nasilnih muškaraca, koje mogu biti značajne u razvijanju kako represivnih tako i preventivnih programa borbe protiv nasilja u porodici. Te karakteristike uključuju sledeće:

- Raskorak između zavisnosti od partnerki i rigidne patrijarhalne socijalizacije;
- Zloupotreba alkohola i /ili droga;
- Depresija;
- Nizak nivo samopoštovanja i osećanje neadekvatnosti;
- Smenjivanje dobrog i lošeg ponašanja (Jekyll i Hide sindrom);
- Izolovanost;
- Stres;
- Promene statusa ili nezaposlenost.⁵

Podaci do kojih se došlo istraživanjima nasilja u porodici u društvima pod stresom (društva u tranziciji i društva pogođena ratom) pokazalo je ne samo da navedene karakteristike povećavaju šanse da muškarac bude nasilan, već, takođe, pokazuju i da su te karakteristike prisutne kod velikog broja muškaraca u ovim društvima. To znači da su predispozicije za nasilje u porodici široko rasprostranjene u društvu u celini. Ovo se posebno odnosi na ratom pogođena društva poput našeg, pa stoga i ne čudi da stopa viktimizacije fizičkim nasiljem u porodici u Srbiji u znatnoj meri premašuje stopu viktimizacije

u drugim, po ostalim karakteristikama, sličnim društvima.⁶

Sagledavanje nasilja u porodici u Srbiji iz perspektive kombinovanog delovanja raznih faktora, identifikovanje i analiza tih faktora, neophodan su teorijski i konceptualni okvir koji treba da nam pomogne u kreiranju pravnih i drugih društvenih odgovora na nasilje u porodici, koji bi bili upodobljeni našoj stvarnosti i potrebama žrtava nasilja u porodici u Srbiji. Takođe, ne treba izgubiti iz vida ni pozitivan uticaj promena povezanih sa tranzicijom, koji se ogleda u stvaranju uslova za poboljšanje pravne i društvene zaštite žrtava nasilja, što potvrđuje iskustvo zalaganja za izmene zakona u Srbiji i Crnoj Gori.

Krivično delo nasilje u porodici u pravnom sistemu Srbije i Crne Gore - istorijat i kontekst zakonskih promena

Zalaganje za izmene zakona u vezi sa nasiljem u porodici u Srbiji ima dugu istoriju, i moglo bi se reći da je počelo još sredinom 1980-tih godina, od kada datiraju prva kriminološka i viktimološka istraživanja u ovoj oblasti, kao i prvi zahtevi feministkinja da se nasilje u porodici prestane tretirati kao privatna stvar i da se iznađu adekvatni pravni i društveni mehanizmi kako bi mu se suprotstavilo. Istraživanja i kampanje za izmene zakona prekinuti su sa početkom rata u bivšoj Jugoslaviji, da bi nakon toga bili nastavljani. Pitanje neadekvatne pravne zaštite od nasilja u porodici postavljano je na mnogim naučnim skupovima, u naučnim radovima, kao i na panelima, konferencijama i raznim kampanjama ženskih grupa. Feministički orijentisane pravnice, među kojima i autorka ovog teksta, i ženske grupe, u više navrata su nadležnim organima upućivale svoje predloge i, uglavnom, parcijalne, primedbe na nacрте zakona.

Predlaganju novog koncepta pravne zaštite od nasilja u porodici na sistematičan način pristupilo se ipak tek 1998. godine kada je radna grupa Viktimološkog društva Srbije, povodom javne rasprave o Nacrtu Krivičnog zakona SRJ, sačinila predlog Novog modela pravne zaštite od nasilja u porodici.⁷ Model

5 Nikolić-Ristanović, V. (2002) "Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup", u: Konstantinović-Vilić, S., Petrušić, N. i Žunić, N. ur. (2002) *Pravom protiv nasilja u porodici*, Niš: Ženski istraživački centar za edukaciju i komunikaciju.

6 O tome više videti u Nikolić-Ristanović, V. ur. (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*.

7 Integralni tekst Modela, čije autorke su dr Vesna Nikolić-Ristanović, dr Slobodanka Konstantinović-Vilić, dr Nevena Petrušić, mr Ivana Stevanović i Brankica Grupković, objavljen je u knjizi Nikolić-Ristanović, V. ur. (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, str. 117-139

se sastoji od predloga izmena nekoliko zakona i to: Krivičnog zakona, Zakona o krivičnom postupku, Zakona o braku i porodičnim odnosima, Zakona o vanparničnom postupku i Zakona o oružju i municiji. Predlažući novi model pravne zaštite od nasilja u porodici, članice radne grupe VDS imale su u vidu širi pojam ovog nasilja koji podrazumeva nasilje koje se vrši među licima koja se nalaze ili su se nalazila u nekom ličnom odnosu, bez obzira na njihov pol i starost. Takođe, pod ovim oblikom nasilja podrazumevano je psihičko, fizičko i seksualno nasilje, čije posledice se mogu kretati od psihičkog nasilja i modrica do lišenja života.⁸ Pored toga, u posebnom predlogu koji se odnosio na seksualne delikte, predložen je novi koncept pravne regulative u ovoj oblasti, koji je uključivao i kažnjavanje silovanja u braku.

Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici nastao je nakon dve godine praćenja suđenja ženama žrtvama nasilja u porodici koje su lišile života nasilnike i kontinuirane kampanje ženskih grupa koje su imale za cilj podizanje svesti javnosti o ovom problemu. Model je bio baziran na rezultatima kvantitativnih i kvalitativnih istraživanja, na studijama slučajeva i na izveštajima o praćenju suđenja,⁹ kao i na analizi domaćih i stranih pravnih rešenja i međunarodnih dokumenata. Kao osnovna ideja vodilja pri koncipiranju Modela uzeto je iskustvo iz Minnesote (SAD) - Minnesota Domestic Abuse Act i Duluth model.

Predlozi sadržani u Novom modelu predstavljaju kombinaciju preventivnih, represivnih i kurativnih mera, i njihov cilj je prevencija prerastanja blažih oblika nasilja u nasilje sa teškim i, najtežim, tj. smrtnim posledicama.¹⁰ Najznačajnije novine koje su predložene su:

1. Mogućnost izricanja zaštitnih mera od nasilja u porodici u građanskom sudskom postupku, na brz i efikasan način;
2. Novo krivično delo pod nazivom nasilje u porodici, čiji najlakši oblik se sastoji u kršenju zaštitne mere izrečene u građanskom sudskom postupku, a najteži u lišenju života žrtve koja je prethodno zlostavljana;

3. Nepostupanje po zaštitnoj meri kao osnov za određivanje pritvora;
4. Nekontaktiranje sa oštećenim kao uslov kod uslovne osude;
5. Nove mere bezbednosti: zabrana kontaktiranja sa oštećenim i obavezno psihološko savetovanje i tretman nasilnika.
6. Nasilje u porodici kao osnov za odbijanje izdavanja odobrenja za nabavljanje oružja.

Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici predstavljen je javnosti u decembru 1998. godine, a u martu 1999. godine ženska grupa iz koje je kasnije nastao Glas razlike organizovala je skup predstavnica ženskih grupa iz Srbije, zalažući se za njihovu podršku predlozima VDS. Potpisivanje pisama podrške Novom modelu prekinulo je bombardovanje SRJ.

Tokom 2000. godine nastavljene su aktivnosti zalaganja za bolju pravnu regulativu u vezi sa nasiljem u porodici. Zahtevi u vezi sa odlučnijom borbom protiv nasilja u porodici bili su i deo ženskih zahteva u predizbornoj kampanji. Nakon oktobarskih promena 2000. godine, porast otvorenosti državnih organa za saradnju sa vladinim organizacijama doveo je do gotovo jedinstvene podrške predlozima VDS od strane političkih partija iz okvira vladajuće koalicije. Takođe, predlog je podržan i od skoro svih ženskih grupa i Ženske političke mreže, čija predstavnica, poslanica u Parlamentu Srbije, gospođa Lejla Ruždić, je podnela amandaman na Predlog Krivičnog zakona Srbije. Kao rezultat toga, u martu 2002. godine došlo je do izmena Krivičnog zakona Srbije, kojima je, između ostalog, predviđeno kao posebno krivično delo nasilje u porodici. Takođe, po prvi put je u Srbiji predviđena i kažnjivost za silovanje u braku.

Paralelno sa naporima koji su ulagani u Srbiji u pravcu uvođenja novog krivičnog dela nasilje u porodici, Novi model pravne zaštite je na različite načine distribuiran na teritoriji bivše Jugoslavije, tako da je do usvajanja sličnih rešenja, baziranih na istom predlogu, došlo i u Republici Srpskoj i Crnoj Gori, i to pre nego u samoj Srbiji. Međutim, u Srbiji, kao i u Crnoj Gori i Republici Srpskoj, zbog nepostojanja mogućnosti izricanja zaštitnih mera u građanskom postupku, inkriminacija nasilja u porodici nije obuhvatila i kršenje zaštitne mere, koje čini srž preventivno-represivne koncepcije koja je u osnovi predloga Viktimološkog društva. O nedostacima takve pravne situacije i perspektivama za njeno poboljšanje biće reči u narednim izlaganjima.

8 Ibidem, str. 117.

9 Nikolić-Ristanović, V. (1994) "Nasilje nad ženama u uslovima rata i ekonomske krize", *Sociološki pregled*, 3, str. 401-412. Stevanović, I. (1998) "Nasilje u porodici nije privatna stvar", *Temida*, 4, str. 27-32. Lukić, M. (1997) "Nasilje u porodici - osuda ili praštanje", *Temida*, 1, str. 15 - 17. Čopić, S.; Milivojević, S.; Vukobratović, T. (2000): "Zaštita Žena-Žrtava porodičnog nasilja u krivičnom postupku", Beograd: *Temida*, 3-4, str. 27-35.

10 Integralni tekst Modela, *Porodično nasilje u Srbiji*, str. 118.

Pravna zaštita od nasilja u porodici pre izmena krivičnih zakona kojim je predviđeno krivično delo nasilje u porodici

Pre nego što je došlo do izmene zakona kojom je u naše krivično pravo uneto krivično delo nasilje u porodici, naše krivično zakonodavstvo nije imalo nijednu odredbu koja bi se posebno odnosila na nasilje u porodici. Na slučajeve nasilja u porodici najčešće su primenjivane opšte odredbe koje se odnose na sledeća krivična dela: laka telesna povreda, teška telesna povreda, ugrožavanje sigurnosti, ugrožavanje opasnim oruđem pri tuči ili svađi i nasilničko ponašanje. Takođe, u slučajevima nasilja u porodici primenjivane su (i još uvek se primenjuju) i odredbe o prekršajima protiv javnog reda i mira.

Osnovni nedostatak takve pravne situacije bio je da nasilje u porodici nije bilo dovoljno vidljivo kao oblik kriminaliteta, te je stoga najčešće bilo tretirano, kako od strane izvršilaca, tako i od strane državnih organa pa i samih žrtava, kao privatna stvar, a ne kao društveni problem sa dalekosežnim posledicama. S tim u vezi je i okolnost da su slučajevi nasilja u porodici najčešće podpadali pod one oblike navedenih krivičnih dela za koje je predviđeno gonjenje po privatnoj tužbi, što je ionako težak položaj žrtve još više otežavalo i uticalo da se teško odluči na traženje zaštite od državnih organa. Međutim, čak i kada bi se odlučila na gonjenje učinioca, žrtva je često u tome bivala osujećena i, samim tim, stavljena u još težu i rizičniju situaciju nego pre pokretanja krivičnog postupka. Naime, rezultati istraživanja pokazuju da su se krivični postupci za nasilje u porodici koji su se vodili po privatnoj tužbi sasvim retko završavali osuđujućom presudom.¹¹ Tome je svakako doprinosilo i odustajanje same žrtve, odnosno oštećenog. Međutim, imajući u vidu njen potpuno nezaštićeni položaj, jaku patrijarhalnu tradiciju i svu kompleksnost odnosa u porodicama u kojima je prisutno nasilje, odustajanje žrtve nije nimalo iznenađujuće. Naprotiv, ne retko, ono predstavlja izbor između života i smrti i to ne same žene, već i njene dece.

Osim toga, nepostojanje posebne inkriminacije i nevođenje statističke evidencije o žrtvama kriminaliteta onemogućavalo je sistematično praćenje primene opštih odredbi na slučajeve nasilja u porodici. Međutim, uvid u pojedinačne slučajeve, iskustva ženskih grupa koje pomažu žrtvama nasil-

ja, kao i retka istraživanja,¹² ukazivali su na retku primenu ovih odredbi na slučajeve nasilja u porodici, pa, samim tim, i na njihov mali značaj za zaštitu žrtava. Uz to, ozbiljan nedostatak predstavljalo je i odsustvo zaštitnih mera i ograničene mogućnosti izricanja pritvora nasilnicima, odnosno odsustvo zaštite žrtve tokom trajanja krivičnog postupka, tokom trajanja uslovne osude i nakon izlaska nasilnika iz zatvora, kao i odsustvo rodno specifičnog tretmana i psihološkog savetovanja za nasilnike.

Umesto zaključka: smernice za budućnost

Jedan deo nedostataka ranije pravne situacije u vezi sa nasiljem u porodici otklonjen je uvođenjem krivičnog dela nasilje u porodici u naš pravni sistem, i predviđanjem krivičnog gonjenja po službenoj dužnosti za sve njegove oblike. Ovakvom inkriminacijom postignuta je, pre svega, bolja vidljivost ovog krivičnog dela i upućena poruka, kako ljudima koji su zaduženi da sprovode zakone, tako i onima koji su dužni da ih poštuju, da nasilje u porodici predstavlja društveno opasno ponašanje, na koje se mora reagovati krivičnopravnim mehanizmima.

Prema podacima koje smo dobili od Zavoda za statistiku Srbije, u toku 2002. godine u Srbiji bez Kosova za krivično delo nasilje u porodici podnete su krivične prijave protiv 129 lica. Broj prijava ukazuje na nedovoljnu praktičnu primenu člana 118a KZ RS, što nije neobično kada se zna da se radi o prvih 9 meseci njene primene. Takođe, kako je istaknuto u prethodnim izlaganjima, i kako proizilazi iz prvih iskustava praktične primene¹³, jedan od osnovnih nedostataka postojećeg rešenja jeste to što je žrtva i dalje ostala lišena mogućnosti brze i efikasne zaštite od ponavljanja nasilja i vršenja težeg krivičnog dela uopšte, i to posebno u situaciji kada prijavi krivično delo i tokom krivičnog postupka. Na postojanje ovog problema sasvim nedvosmisleno ukazuje i nastojanje pojedinih sudija da iskoriste postojeće zakonske odredbe, čija intencija nije zaštita žrtve, kako bi tu neophodnu zaštitu ipak obezbedili. Jedna takva odredba je, na primer, odredba čl. 136 st. I ZKP kojom je propisana mera obezbeđenja prisustva okrivljenog zabrana napuštanja boravišta. Ova mera je izricana kao mera zabrane napuštanja boravišta uz istovremenu zabranu sastajanja sa određenim licima - oštećenim

¹¹ Lukić, M., Jovanović, S. (2001) *Drugo je porodica*, Beograd: IKSI, str.59

¹² Ibidem.

¹³ Videti na str. 36 ovog broja Temide.

članovima porodice, i dala je očekivani rezultat: sprečila je dalje nasilje.¹⁴ Samim tim, manjkavost sadašnje situacije ogleda se, pre svega, u tome što i dalje nema mogućnosti izricanja zaštitnih mera i pritvora učiniocima nasilja u porodici. Takođe, manjkavost se ogleda i u okolnosti da se postojeće rešenje oslanja na čisto represivne mere, koje i inače, a posebno u društvenoj situaciji koja generiše visok nivo nestabilnosti i društvenog stresa, pa tako i visok nivo konflikata i nasilja u porodici, ne može biti dovoljno i efikasno sredstvo za suzbijanje nasilja. Naprotiv, u odsustvu zaštitnih, odnosno preventivnih i kurativnih mera bezbednosti, odnosno bez kombinovanja preventivnih i represivnih mera kroz predviđanje krivične odgovornosti za kršenje zaštitne mere, teško da se može govoriti o postojanju osnova za postizanje adekvatne pravne zaštite žrtava nasilja u porodici.

Imajući u vidu prethodno izloženo, kao i prva iskustva primene odredbi krivičnog dela nasilje u porodici u Srbiji, čini se da ima puno smisla dalje raditi na razvijanju jednog celovitog koncepta pravne zaštite od nasilja u porodici koji je baziran na kombinaciji preventivnih i represivnih mera. U tom smislu, Novi model pravne zaštite od nasilja u porodici, zajedno sa iskustvima iz naše prakse i prakse drugih zemalja, predstavlja dobru osnovu. Uz to, jedan celovit koncept pravne zaštite od nasilja u porodici, koji vodi računa o realnim potrebama brzog i efikasnog reagovanja i pružanja urgentne zaštite žrtvi, morao bi iskoristiti i mogućnosti koje pružaju drugi oblici kaznenog reagovanja, osim krivičnogpravnog. Jedan od najznačajnijih svakako je reagovanje prekršajnopравnim merama i sankcijama, u kom pogledu, takođe, postoji koncipiran predlog Viktimološkog društva Srbije.¹⁵

Vesna Nikolić-Ristanović, PhD

Family violence offence in a social context and legal system of Serbia and Montenegro

In this paper author elaborates macro and micro factors which contribute to emergence/aggravation of family violence in a circumstances of social transition, as well as factors which contribute to better protection, assistance and support to victims of violence. Therefore, author presents historical development of lobbying for legal reforms regarding domestic violence, as well as importance and broader context of new incrimination – Domestic Violence – in the legal system of Serbia and Montenegro. Also, in this paper author presents basic principles of the New Model for legal protection from family violence, made by the working group of the Victimology Society of Serbia, describing legal situation that existed before these changes and legal protection of victims after the reform.

Author also indicates to an incomplete legal protection of victims - lack of possibilities for arrest, protective measures, restraining orders, and (voluntary or mandatory) treatment of abuser. The importance of monitoring of implementation and further improving of this and other laws is stressed out as well.

¹⁴ Sarić, Z. "Nasilje u porodici u Republici Srbiji", Konferencija Viktimološkog društva Srbije i ABA CEELI: *Pravna zaštita od nasilja u porodici - gde smo sada i kuda dalje?*, Zlatibor, 10-12. april 2003, zbornik abstrakata, str. 9.

¹⁵ Za tekst predloga videti tekst Mrvić-Petrović, N. "Potrebe izmena prekršajnog zakonodavstva sa aspekta spečavanja nasilja u porodici", u ovom broju Temide, str. 11-15

DR NATAŠA MRVIĆ-PETROVIĆ*

Potrebe izmena prekršajnog zakonodavstva sa aspekta sprečavanja nasilja u porodici

Autorka ukazuje na praktične posledice nekoherentnosti sistema kažnjivih dela, kao što su: nemogućnost ostvarenja potpune pravne zaštite žrtava nasilja u porodici (posteriorno) i potpuna neefikasnost u pogledu prevencije nasilja u porodici. Stoga se autorka zalaže za izmene republičkog prekršajnog zakonodavstva kojima bi se, s jedne strane, razjasnila koncepcija, mesto i funkcija prekršaja u sistemu kaznenih delikata, a s druge strane, unapredila zaštita žrtava nasilja u porodici. Ovaj drugi zadatak moguće je ostvariti kroz: propisivanje novih prekršaja koji bi se odnosili na nasilje u porodici i (šire) porodičnom domaćinstvu, nove sankcije i mere, koje bi se samostalno izricale ili uz postojeće prekršajne kazne, čiji bi sadržaj bilo upozorenje ili nadzor nad ponašanjem učinioca na slobodi.

Ključne reč: porodično nasilje, prekršaji, zaštitne mere, zabrana kontaktiranja, javni red i mir.

Uvod

Kao kompleksna socio-patološka pojava, nasilje u porodici može da bude sprečavano primenom različitih preventivnih i represivnih mera. Prekršajno kažnjavanje, kao oblik državne reakcije namenjen kažnjavanju lakših kažnjivih dela može da bude uspešno iskorišćeno u tom cilju. U ovom radu analizirane su mogućnosti unapređenja postojećih zakonskih rešenja u oblasti prekršajnog zakonodavstva koje bi dovele do bolje zaštite žrtava nasilja u porodici.

Međutim, polazni preduslov uspešne primene prekršajnih sankcija na području nasilja u porodici jeste de lege ferenda promena zakonodavnog pristupa regulisanju prekršaja. Donošenje Ustavne

povelje državne zajednice Srbija i Crna Gora svakako će usloviti potrebu da se pristupi donošenju novih republičkih prekršajnih zakonodavstava. Otuda bi najpre trebalo istaći koja bi to nova zakonska rešenja uopšte «podigla» nivo prekršajne pravne zaštite, a potom bi obrazložili predloge koji se odnose na prekršaje u oblasti nasilja u porodici.

Mogućnosti primene prekršajnog kažnjavanja u zaštiti žrtava nasilja u porodici

Kažnjavanje za krivična dela, po prirodi stvari, uvek je posteriorno ostvarenju bića krivičnog dela i nastupanju posledica. Kada se radi o nasilju u porodici, te posledice mogu biti: ugrožavanje sigurnosti žrtve nasilja, prouzrokovanje lake ili teške telesne povrede, čak i smrti žrtve. Nemogućnost preventivnog delovanja u ovakvim situacijama može se ublažiti primenom prekršajnog kažnjavanja. Naime, prekršajna reakcija, iako je posteriorsna, brza je i efikasna, jednom pokrenuti prekršajni postupak vodi se po službenoj dužnosti, a lakše postavljeni uslovi u pogledu prekršajne odgovornosti (pošto je u pravilu dovoljan nehat učinioca) olakšavaju dokazivanje dela i izricanje prekršajne sankcije. Sve ove okolnosti veoma su važne u slučajevima nasilja u porodici, kada treba odvojiti učinioca od žrtve i sprečiti ga u ponovnom vršenju nasilja.

Da bi ove specifičnosti prekršajnog kažnjavanja bile što bolje iskorišćene bitno je preispitati mesto prekršaja u postojećem sistemu javnopravnih delikata. U našem pravnom sistemu prihvaćena je osobena trihotomna podela delikata na: prekršaje, privredne prestupe i krivična dela. Ova podela je u međuvremenu napuštena u nekim zakonodavstvima u državama sa područja nekadašnje SFR Jugoslavije

* Naučni savetnik Instituta za uporedno pravo u Beogradu, E-mail: npetrovic@icl.org.yu

(sa kojima smo niz godina «delili» sličnu pravnu regulativu). Tako privredni prestupi kao kategorija javnopravnih delikata više ne postoje u pravima Slovenije i Republike Srpske, dok su zadržani u hrvatskom zakonodavstvu. S obzirom da se i u pravnim standardima Saveta Evrope, kao i u tzv. komunitarnom pravu (pravu Evropske unije) insistira na uvođenju krivičnopravne odgovornosti pravnih lica, opravdano je očekivati da će krivično zakonodavstvo Srbije biti menjano na taj način da se ukinu privredni prestupi i omogući krivično kažnjavanje pravnih lica, uz propisivanje naročitih sankcija i zaštitnih mera koje je moguće prema njima primeniti. Na taj način bio bi uspostavljen koherentan, dihotoman sistem kažnjivih dela, koji bi činili krivična dela i prekršaji, pri čemu bi odnos između tih kažnjivih dela bio određen po osnovu njihove pretežno kvantitativne i (dopunski) kvalitativne razlike.

Preuređenje odnosa između država članica nekadašnje SR Jugoslavije takođe će, de *constitutio ferenda* i de *lege ferenda* usloviti potrebu reorganizacije službe za prekršaje. Savezni organi uprave koji su po Zakonu o prekršajima kojima se povređuju savezni propisi bili ovlašćeni na pokretanje i vođenje postupka za pojedine prekršaje (npr. za devizne, carinske, saobraćajne) menjaju svoj status i integrišu se u odgovarajuće republičke organe. Samim tim, novim Zakonom o prekršajima Republike Srbije biće potrebno odrediti nadležnost redovno nadležnih organa (sada sudija za prekršaje) i njihov odnos prema organima uprave kojima se poverava rešavanja o prekršajima po izuzetku. Stoga je upravo u ovom momentu celishodno založiti se za promenu koncepcije rešavanja o prekršajima.

Kao što je dobro poznato, pravni sistem Srbije i Crne Gore može se samo delimično uspešno porediti sa kontinentalnim pravnim sistemom. U periodu pre Drugog svetskog rata prekršaji, tj. istupi smatrani su delom trihotomnog sistema krivičnog prava uz teže delikte: prestupe i zločine. Očigledno je da se naš pravni sistem udaljio od nekadašnjih rešenja koje poznaju romanska prava, npr. francusko, belgijsko, špansko i slično, po kome se prekršaji smatraju najlakšim krivičnim delima. S obzirom da je posleratni razvoj jugoslovenskog prekršajnog prava tekao više, ukoliko se uopšte može porediti, po ugledu na germansko pravo i sovjetsko pravo, čini da bi u budućem pravu bilo neophodno status organa za prekršaje urediti kao posebne sudske organe. Nažalost u našem zakonodavstvu organi za prekršaje su uvek imali nedefinisani status upravno-sudskih organa. Još osamde-

setih godina u drugim republikama koje su se u međuvremenu osamostalile, kažnjavanje za prekršaje bilo je u nadležnosti sudova (na primer u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori). Neka rešenja tadašnjih republičkih zakonodavstava (posebno zakon Bosne i Hercegovine) dobar su primer uspešnog usklađivanja statusa sudova za prekršaje sa naročitim zahtevom za efikasnom procedurom kažnjavanja za prekršaje. Iz ove perspektive posmatrano, najnoviji predlog Zakona o prekršajima i magistratima za prekršaje Republike Srbije ne nudi ništa novo i u suštini sledi ranija rešenja koja su slična nekadašnjim rešenjima¹. Nažalost, sam naziv magistrat prikriva nejasni položaj sudija za prekršaje, jer taj izraz može da znači: službenik suda, službenik jedinice lokalne samouprave, službenik organa uprave. Sudije za prekršaje, uprkos deklarativnoj zakonskoj normi, nisu samostalne niti nezavisne u vršenju svoje funkcije, nego zavise od vlade. Čini se da su ova rešenja mogla biti naprednija i da bi trebalo da definitivno usklade položaj organa za prekršaje kao specijalnih sudova koji bi zaista postupali kao nezavisni sudovi.

U novom pravosudnom sistemu potrebno je formirati specijalne sudove za prekršaje. Oni bi bili nadležni da sude u prvom stepenu (u inokosnom sastavu) za prekršaje za koje su predviđene kazne zatvora ili zaštitne mere, a u drugom stepenu za prekršaje o kojima su odlučivali organi uprave u mandatnom postupku, na koje su okrivljeni uložili žalbu. Ovakvo rešenje očigledno bi odgovaralo i međunarodnim standardima, jer odluke Evropskog suda za ljudska prava, kojima se upozorava na poštovanje Evropske konvencije o osnovnim ljudskim pravima i slobodama (čl. 6.) takođe se odnose na prekršajno kažnjavanje koje se poverava sudovima. Naime, Evropski sud za ljudska prava je u nizu sporova protiv Austrije zauzeo stav da jedino sudijski organ može doneti odluku o primeni sankcije kojom se nekom licu ograničava sloboda kretanja². Shvatanje Evropskog suda za ljudska prava odgovara stanovištu da u svakom sistemu podele vlasti izricanje bilo kakve sankcije (pa i privatne u vidu

1 Detaljnije o ovom zakonskom predlogu u: Stanivuković, S. (2002), "Položaj i status sudija za prekršaje sa posebnim osvrtom na odredbe iz predloga Zakona o prekršajima i magistratima za prekršaje", u zborniku: Prekršajna odgovornost, Beograd: Glosarijum, str. 57 i dalje.

2 Na primer, slučajevi Schmutzer, Gradinger, Palavro, Pramstaller protiv Austrije (odluka Evropskog suda za ljudska prava iz 1995. godine), videti na internet adresi: http://www.sbg.ac.at/oim/docs/95_5/95.

naknade štete) spada u nadležnost suda. To znači da i kažnjavanje za prekršaje koje je povereno sudijama za prekršaje ima odlike vršenja sudske funkcije. Izuzetna situacija u kojoj se policiji ili drugim organima uprave poverava kažnjavanje za prekršaje jeste u suštini određivanje upravne globe (u fiksiranom iznosu), odnosno izvršenje takve globe. Ovakav pristup prihvaćen je danas u svim važećim evropskim zakonodavstvima, sa izuzetkom ruskog u kome se još uvek, slično našem zakonodavstvu, zadržava administrativno-sudska koncepcija organa za prekršaje³.

Osim promene statusa redovno nadležnih organa za prekršaje, trebalo bi sistem prekršajnih sankcija inovirati, kako bi se u praksi ispoljile sve prednosti prekršajnog kažnjavanja. Primera radi, u anglo-saksonskim zakonodavstvima uobičajeno je da administrativni tribunali i krivični sudovi, uz glavnu kaznu, odrede sankcije i mere različitog karaktera kao što su: novčane globe, imovinske kazne, konfiskacija imovine, oduzimanje različitih dozvola, zabrane leta vazduhoplova, plovidbe broda, korišćenja motornog vozila, zabrana kontaktiranja sa žrtvom, zabrana posećivanja mesta izvršenja kažnjivog dela, naredbe naknade štete, uništavanja toksičnih sredstava ili dobara, mere oduzimanja ili smanjenja socijalne pomoći, zdravstvenog osiguranja, dečjih dodataka, lišenja roditeljskih prava i slično⁴. Neke od ovih sankcija i mera u međuvremenu su uspešno primenjene u zapadnoevropskim zakonodavstvima (na primer: zabrana kontaktiranja, društveno koristan rad, naknada štete žrtvi krivičnog dela). Ove mere bi, u našim uslovima, mogle biti inkorporisane u sistem prekršajnih sankcija, s tim što bi u tom slučaju trebalo omogućiti uvođenje uslovne osude za prekršaje i obezbediti odgovarajuću službu koja bi pratila uspešnost izvršenja određenih mera.

Potrebe za propisivanjem novih zaštitnih mera i prekršaja

U skladu sa potrebama zaštite žrtava nasilja u porodici, Viktimološko društvo Srbije dalo je predlog da se izmeni postojeći čl. 43. Zakona o prekršajima⁵

3 Videti više u: Mrvić-Petrović, N. (2002), "Koncepcija prekršaja u uporednom pravu", u zborniku: Prekršajna odgovornost, Beograd: Glosarijum, str. 33. i sledeće.

4 Viano, E. (1988), "Rapports nationaux: Etats-Unis d'Amérique", Revue Internationale de droit penal, br. 1-2, str. 95, T. Grygier, "Rapports nationaux: Kanada", isti izvor, str. 136.

5 Zakon o prekršajima ("Službeni glasnik SRS", br. 44/89, "Službeni glasnik RS" br. 21/90, br. 65/2001).

u kome su predviđene vrste zaštitnih mera koje je moguće izreći za prekršaj, i to tako da glasi⁶:

- "Za prekršaje se mogu propisati sledeće zaštitne mere:

1. oduzimanje predmeta,
2. zabrana vršenja određenih delatnosti,
3. zabrana pravnom licu da vrši određene delatnosti,
4. zabrana odgovornom licu da vrši određene poslove,
5. zabrana upravljanja vozilom na motorni pogon,
6. zabrana kontaktiranja,
7. obavezno lečenje alkoholičara i narkomana,
8. obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi,
9. obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi,
10. obavezan terapijski tretman za nasilnike u porodici,

11. udaljenje stranaca sa teritorije SR Jugoslavije"

Zaštitne mere oduzimanja predmeta, obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana, obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi, zabrana kontaktiranja i udaljenje stranca sa teritorije Savezne Republike Jugoslavije mogu se, pod uslovima određenim ovim zakonom, izreći i kada nisu predviđene propisom kojim je određen prekršaj.

Predloženim novim članovima 48b-48e precizira se sadržaj pojedinih novih zaštitnih mera na sledeći način.

Zabrana kontaktiranja

Član 48b

Zabrana kontaktiranja ili pristupa oštećenom sas-toji se u tome da se licu zabrani približavanje ili druga vrsta kontakta sa oštećenim.

Ako propisom kojim se određuje prekršaj nisu posebno predviđeni uslovi za izricanje zaštitne mere, mera se može izreći učiniocu prekršaja koji je ugrozio telesni ili duševni integritet druge osobe, ako postoji opasnost da će i dalje vršiti iste ili slične prekršaje.

Prilikom izricanja mere iz stava 1. ovog člana, prvostepeni organ za prekršaje će odrediti:

- krug lica sa kojima učinilac ne sme ostvarivati kontakt,
- mesto izvršenja prekršaja ili druga mesta na kojima se ne sme zateći lice sklono nasilnom postupanju,
- vrstu ličnih kontakata koja mu se zabranjuju

6 Predložene izmene u odnosu na važeći tekst ovih odredbi istaknute su kurzivom.

(fizički kontakt, telefonski pozivi ili poruke uz korišćenje drugih telekomunikacionih uređaja, posredno uznemiravanje oštećenih usmenim porukama preko trećih lica i slično).

Zabrana kontaktiranja ili pristupa oštećenom može se izreći u trajanju od mesec dana do jedne godine.

Vreme trajanja izrečene mere teče od dana pravnosnažnosti, a može se izvršiti i ranije ako interesi bezbednosti oštećenog to nalažu.

Vreme provedeno na izdržavanju kazne zatvora ne uračunava se u vreme trajanja ove mere.

Obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi

Član 48c

Učiniocu koji je prekršaj izvršio u stanju neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti prvostepeni organ za prekršaje će izreći obavezno psihijatrijsko lečenje na slobodi, ako utvrdi da je opasan za okolinu, a za otklanjanje ove opasnosti je dovoljno njegovo lečenje na slobodi.

Ako se u slučaju iz stava 1. ovog člana učinilac ne podvrgne lečenju na slobodi ili ga samovoljno napusti ili i pored lečenja postane toliko opasan za okolinu da je potrebno njegovo čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, sudija može izreći obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi.

Meru iz stava 1. ovog člana sudija će obustaviti kada utvrdi da je prestala potreba za daljim lečenjem na slobodi.

Obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi

Član 48d

Učiniocu koji je prekršaj učinio u stanju neuračunljivosti ili bitno smanjene uračunljivosti prvostepeni organ za prekršaje može izreći obavezno psihijatrijsko lečenje i čuvanje u zdravstvenoj ustanovi, ako utvrdi da je opasan za okolinu i da je radi otklanjanja opasnosti potrebno njegovo lečenje i čuvanje u odgovarajućoj zdravstvenoj ustanovi.

Učiniocu iz stava 1. ovog člana prvostepeni organ za prekršaje može zaštitnu meru obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi zameniti merom obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi, ako prestane potreba za njegovim lečenjem (zatvorenog tipa) i čuvanjem u zdravstvenoj ustanovi.

Meru iz stava 1. ovog člana sudija će obustaviti kad utvrdi da je prestala potreba za lečenjem i čuvanjem učinioca u zdravstvenoj ustanovi.

Obavezan terapijski tretman za nasilnike u porodici

Član 48e

Obavezan terapijski tretman za nasilnike može se izreći licu koje je učinilo prekršaj koji uključuje nasilje u porodici a za koje postoji opasnost da će i dalje činiti takve prekršaje.

Vreme trajanja zaštitne mere iz stava 1. ovog člana određuje se na predlog odgovarajućeg tima stručnjaka, koji je ovlašćen za sprovođenje terapijskog tretmana za nasilnike.

Mere psihijatrijskog lečenja na slobodi ili u zdravstvenoj ustanovi ne mogu se izreći u prekršajnom postupku, iako je u praksi uočena potreba za njihovim izricanjem. Stoga predložena rešenja upravo treba da otklone ove nedostatke postojećeg zakonodavstva. Posebno su, međutim, važni predlozi učinjeni u članu 48b. i 48e. u pogledu zaštitnih mera namenjenih nasilnicima u porodici. Ideja je da se zabranom kontaktiranja potpunije zaštiti žrtva od mogućeg ponovljenog napada učinioca, kao i da terapijski tretman prema nasilniku bude primenjen tokom boravka osuđenog na izdržavanju kazne prekršajnog zatvora⁷.

Viktimološko društvo Srbije je takođe učinilo predlog da se dopuni postojeći Zakon o javnom redu i miru Republike Srbije⁸ tako što će u posebnom članu biti propisan poseban prekršaj pod nazivom nasilje u porodici. Predlog glasi:

Nasilje u porodici – novi član

(1) Ko ugrožava telesni ili duševni integritet člana porodičnog domaćinstva ili drugog bliskog lica, pretnjom da će napasti na život i telo, kazniće se novčanom kaznom do 10,000 dinara.

(2) Ako je pri izvršenju prekršaja iz stava 1 ovog člana korišćeno oružje, oruđe ili sredstvo podobno da povredi telo ili naruši zdravlje, kazniće se zatvorom do 60 dana.

(3) Za prekršaj iz stava 1 i 2 ovog člana, uz novčanu kaznu ili kaznu zatvora izrećiće se i zaštitna mera zabrana kontaktiranja.

(4) Ko prekrši izrečenu zaštitnu meru zabrane kontaktiranja, kazniće se zatvorom do 60 dana uz obavezno izricanje zaštitne mere obaveznog terapijskog tretmana za nasilnike u porodici».

Normiranjem prekršaja nasilja u porodici uspostavila bi se paralelna kažnjivost (uz krivičnu po

7 Dobro znamo da kratkotrajne kazne lišenja slobode (među kojima su prekršajne) zbog svog kratkog trajanja ne uključuju primenu nikakvog tretmana prema osuđenim licima, te da se njihov efekat svodi na tzv. "šok" prilikom zatvaranja.

8 "Službeni glasnik RS", br. 51/92, 53/93, 67/93, br. 48/94.

osnovu člana 118a Krivičnog zakona Republike Srbije). Razlike u odnosu na postojeću inkriminaciju novog krivičnog dela su u apstraktnoj opasnosti po duhovni ili telesni integritet oštećenog, kao i u šire određenom krugu lica prema kojima može biti usmeren napad: osim članova domaćinstva, to su sva bliska lica sa kojima postoji određen kontakt učinioca i/ili oštećenog (na primer, pobočni krvni ili tazbinski srodnici i slično). Takođe, radnja izvršenja može biti obična (a ne ozbiljna) pretnja da će se napasti na život i telo. Posebno je važno da se u slučaju prekršene zabrane kontaktiranja može izreći kazna zatvora uz zaštitnu meru obaveznog terapijskog tretmana za nasilnike u porodici.

Zaključak

Buduće prekršajno zakonodavstvo Srbije trebalo bi da bude reformisano na sledeći način:

- da se funkcija rešavanja o prekršajima uredi kao sudska funkcija, a položaj sudija za prekršaje kao položaj ostalih sudija,
- da se prekršaji uklope u sistem kaznenih delikata i to u reformisani sistem koji bi činili isključivo krivična dela i prekršaji,
- da se prekršajni postupak uredi kao naročiti sudski postupak, podređen načelu brzine i efikasnosti i prilagođen poštovanju međunarodno pravnih standarda propisanih Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i slobodama.

U takvom prekršajnom zakonodavstvu trebalo bi značajnije izmeniti sistem sankcija i mera. S aspekta zaštite žrtava porodičnog nasilja naročito je bitno propisati zaštitnu meru zabrane kontaktiranja i pristupa žrtvi nasilja, kao i meru obaveznog terapijskog tretmana nasilnika. U tom smislu učinjeni su odgovarajući predlozi Viktimološkog društva Srbije. Bez obzira na moguće pravno-tehničke nedostatke, postojeći predlozi predstavljaju početnu osnovu da se otvori šira stručna rasprava o potrebi odgovarajućih izmena prekršajnog zakonodavstva.

Nataša Mrvić-Petrović, PhD

The need for changes in administrative law from the aspect of prevention of domestic violence

The author points out some practical consequences of non-coherence of penal system such as: incomplete legal protection of domestic violence victims and inefficiency of prevention measures regarding domestic violence. Therefore, author advocates for changes of administrative law of the Republic of Serbia. Those changes will, on one hand, clarify conception, place and function of misdemeanor in the penal system and, on the other hand, improve protection of domestic violence victims. This second goal could be achieved through new misdemeanor offences (applicable to cases of domestic violence and broader, to people living in the same household), and new protective orders, which could be imposed individually or as supplementary to existing penalties. The content of protection orders should be a warning to a perpetrator or supervision of his behaviour.

MR SANJA ČOPIĆ*

Porodično nasilje u zemljama bivše Jugoslavije: pregled najvažnijih rezultata istraživanja

U radu se daje pregled najvažnijih rezultata istraživanja porodičnog nasilja sprovedenih u Srbiji i Makedoniji, kao i nasilja nad ženama koje je sprovedeno u Federaciji BiH u okviru koga se došlo do podataka o partnerskom nasilju nad ženama. Ova istraživanja su potvrdila rezultate nekih drugih istraživanja da porodično nasilje predstavlja jedan od najtežih i ujedno najskrivnijih oblika viktimizacije. Ono predstavlja manifestaciju moći i kontrole nad žrtvom, rezultirajući narušavanjem odnosa poverenja i ugrožavanjem domena sigurnosti. Ovim oblikom viktimizacije najviše bivaju pogođene žene i deca, dok su nasilnici u najvećem broju slučajeva osobe muškog pola. Imajući to u vidu, cilj ovog rada je da se kroz analizu rezultata ovih istraživanja, ukaže na rasprostranjenost, strukturu i neke karakteristike porodičnog nasilja u postratnim društvima bivše Jugoslavije, uz posebno isticanje uticaja ekonomske krize i rata na ovaj fenomen.

Ključne reči: porodično nasilje, tranzicija, rat, istraživanje.

Uvod

Rezultati brojnih istraživanja sprovedenih u različitim zemljama,¹ pa i državama bivše Jugoslavije, potvrđuju stavove pojedinih autora o tome da, ukoliko se izuzme vojska za vreme rata, porodica predstavlja društvenu instituciju sa najviše nasilja, odnosno mesto gde postoje velike šanse da

neko bude ubijen, fizički zlostavljan, udaren, pretučen, ošamaren.² Viktimizacija porodičnim nasiljem tako predstavlja jedan od najtežih i ujedno najskrivnijih oblika viktimizacije. Porodično nasilje postaje model ponašanja koji se prenosi s generacije na generaciju (tzv. međugeneracijska transmisija porodičnog nasilja). Ono predstavlja manifestaciju moći i kontrole nad žrtvom, rezultirajući narušavanjem odnosa poverenja i ugrožavanjem domena sigurnosti.³ Ovim oblikom viktimizacije najviše bivaju pogođene žene, deca (direktno ili indirektno), stare i nemoćne osobe. Rezultati Međunarodne ankete o viktimizaciji, sprovedene 1989, 1992-94, 1996-97. godine u 55 država, pokazali su da su žene daleko češće nego muškarci izložene nasilju u domaćem okruženju, da je u jednoj trećini slučajeva žrtvi bio poznat napadač, a da se u 22% slučajeva nasilni akt odigrao u kući žrtve.⁴

Porodično nasilje je veoma kompleksan fenomen, za čije je razumevanje i objašnjenje neophodno primeniti multivarijantni model, tj. uzeti u obzir delovanje niza faktora, i to kako predispozicija, tako i neposrednih povoda za nastupanje nasilja.⁵ U tom smislu, porodično nasilje uslovl-

* Mr Sanja Čopić je istraživač-saradnik u Institutu za kriminološka i sociološka istraživanja i generalni sekretar Viktimološkog društva Srbije, e-mail: scopic@eunet.yu

¹ Nikolić-Ristanović, V. (2000) "Nasilje nad ženama i kriminalitet žena – pregled rezultata dosadašnjih istraživanja". Beograd: *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*: 1-2: str. 108-110.

² Gelles, R. J. (1997) *Intimate Violence in Families*. Thousand Oaks, London, New Delhi: Sage Publication: str. 124.

³ Schechter, S. (1982) *Women and Male Violence: The Visions and Struggles of the Battered Womens' Movement*. Boston: *South End Press*: str. 219; Gelles, R.J. (1997); Nikolić-Ristanović, V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice – nasilje u porodici i kriminalitet žena*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Prometej: str. 9.

⁴ Van Dijk, J. (1999) »Kriminalna viktimizacija: globalni osvrt«, Beograd: *Temida*: 1: str. 5.

⁵ Nikolić-Ristanović, V. (2002) »Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup«, Niš: *Pravom protiv nasilja u porodici*: str. 14.

jeno je, manje ili više, zajedničkim delovanjem psihičkih, socio-ekonomskih, društvenih, kulturoloških i drugih faktora.⁶ Kada se radi o postratnim i društvima pod stresom, poput država nastalih na prostoru bivše Jugoslavije, istraživanja su pokazala da tranzicija i rat predstavljaju snažne generatore ove društveno neprihvatljive pojave.

Naime, kraj XX veka je na prostoru bivše Jugoslavije bio okarakterisan dominantnim uticajem rata i na neko vreme blokiranom (odloženom) tranzicijom, kao najvažnijim, međusobno povezanim, makro procesima koji su uslovili brojne promene na mikro planu. Tako su raspad zemlje, političke tenzije, etnički konflikti i rat rezultirali političkom polarizacijom, destabilizacijom, netolerancijom, prisilnim migracijama, promenama u etničkim identitetima i problemima u međuljudskim odnosima.⁷ Sa druge strane, ekonomska kriza, prouzrokovana velikim delom uticajem rata, dovela je do povećanja nezaposlenosti i osiromašenja velikog dela populacije. To je uslovalo pad životnog standarda, pogoršanje uslova stanovanja, ali i brze i česte promene ekonomskog i socijalnog statusa. Takva situacija pogodovala je pojačavanju i kumulaciji društvenog stresa, reflektujući se istovremeno i na odnose u manjim društvenim grupama, kakva je i porodica. Sve skupa, ovo je imalo određenih implikacija i na promene rodnih identiteta i produblivanje kulturnim normama determinisane neravnoteže moći između muškaraca i žena, doprinoseći, između ostalog, i destabilizaciji i dezorganizaciji porodičnih odnosa.⁸ Ovako kreiran socijalni milje pogodovao je pojavi, održavanju ili pojačavanju različitih oblika nasilja, koje tako postaje model rešavanja konfliktnih situacija, bivajući prisutno u svim sferama društvenog života: od porodice do državnih organa.⁹

Imajući sve ovo u vidu, cilj ovog rada je da se, kroz analizu rezultata istraživanja sprovedenih u Federaciji BiH, Srbiji i Makedoniji, ukaže na rasprostranjenost, strukturu i neke karakteristike porodičnog nasilja u postratnim društvima bivše

Jugoslavije, uz posebno isticanje uticaja ekonomske krize i rata na ovaj fenomen.¹⁰

Istraživanja porodičnog nasilja u Srbiji, Makedoniji i Federaciji BiH

Nakon godina ekonomske krize, rata i političkih previranja, u ovim državama (Makedonija), odnosno delovima državnih zajednica (Srbija i Federacija BiH) sprovedena su istraživanja porodičnog nasilja, odnosno nasilja nad ženama. Rezultati do kojih se došlo potvrdili su navode da «sve što se dešava u globalnom društvu reflektovano je u porodici».¹¹

Istraživanje porodičnog nasilja u Srbiji je krajem 2001. godine sproveo Viktimološko društvo Srbije.¹² Ono predstavlja prvo kvantitativno istraživanje ovog fenomena, odnosno prvo istraživanje rasprostranjenosti, strukture i karakteristika nasilja u porodici u Srbiji koje je sprovedeno na reprezentativnom uzorku. Uzorak je činilo 700 punoletnih žena, sa kojima su rađeni face-to-face intervjui. Za potrebe istraživanja korišćena je viktimološka anketa u kombinaciji sa feminističkim načinom vođenja intervjua, pa je istraživanje imalo i akcioni karakter. Cilj ovog istraživanja je bilo dolaženje do podataka

6 Schechter, S. (1982) op. cit. str. 210; Nikolić-Ristanović (2002) »Ka objašnjenju i prevenciji nasilja u porodici u Srbiji: multivarijantni pristup«, op. cit. str. 13-14.

7 Nikolić-Ristanović, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: post-communist and war affected societies*, Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers: str. 83.

8 Nikolić-Ristanović, V. (2002) Ibidem.

9 Nikolić-Ristanović, V. (1994) "Nasilje nad ženama u uslovi- ma rata i ekonomske krize", Beograd: Sociološki pregled: 3: str. 409.

10 Napomena: Federacija BiH je 1990-tih godina bila direktno pogođena etničkim konfliktima i građanskim ratom, što je imalo implikacije i na ekonomsku destabilizaciju, porast nezaposlenosti, osiromašenje i druge neposredne povode različitih oblika antisocijalnog i kriminalnog ponašanja, time i porodičnog nasilja. U istom periodu (početkom 1990-tih) Srbija nije bila neposredno izložena ratnim razaranja- ma, ali je posredno trpela posledice rata. U to vreme došlo je do priliva velikog broja izbeglica iz Hrvatske i Bosne, Srbija se suočila sa ekonomskom krizom prouzrokovanom, između ostalog, i sankcijama koje su SR Jugoslaviji (Srbiji i Crnoj Gori) 1992. godine uvele UN, ali i sa višegodišnjom političkom nestabilnošću. Na samom kraju 1990-tih (1999) Srbija je bila i direktno izložena napadu NATO alijanse, kao i etničkim konfliktima na Kosovu, što je dovelo do novih pomeranja stanovništva, tj. do priliva raseljenih lica sa Kosova. Sve to je uslovalo dalji pad životnog standarda i osiromašenje građana. Na kraju, Makedonija, za razliku od Srbije i BiH, nije tokom 1990-tih bila direktno pogođena etničkim sukobima niti ekonomskim sankcijama, ali je indirektno trpela posledice sankcija međunarodne zajednice uvedene prema SRJ. Tek krajem 1990-tih i Makedonija se suočava sa eskalacijom etničkih sukoba između Makedonaca i Albanaca u Makedoniji, kao i sa prilivom izbeglica nakon konflikta na Kosovu, a potom i sa dolaskom velikog broja mirovnih snaga, što je sve skupa uticalo i na ekonomski položaj kako zemlje, tako i njenih građana.

11 Smith, L. (1989) "Domestic Violence: An Overview of the Literature", London: Home Office Research and Planning Unit Report, prema: Nikolić-Ristanović, V. (1994) op. cit. str. 413.

12 Rezultati istraživanja objavljeni su u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej Beograd.

o rasprostranjenosti, strukturi i karakteristikama porodičnog nasilja, faktorima koji doprinose porodičnom nasilju, načinu na koji ispitanice percipiraju ovaj oblik viktimizacije, kao i oblicima podrške i pomoći žrtvama porodičnog nasilja i mogućim pravnim rešenjima.

Istraživanje u Makedoniji je sprovedeno godinu dana ranije (2000) po istoj metodologiji, samo što je uzorak činilo 850 punoletnih žena sa kojima su takođe rađeni neposredni intervjui, što omogućava međusobno poređenje rezultata dobijenih putem ova dva istraživanja.¹³

Na prostoru Federacije BiH je samo u jednoj opštini (Zenica) sprovedeno istraživanje o nasilju nad ženama uopšte, u okviru koga se jedan segment odnosio i na ispitivanje nasilja u porodici, tačnije partnerskog nasilja.¹⁴ Ovo istraživanje realizovano je 1998. godine na uzorku od 542 žene, s ciljem da se dođe do saznanja na koji način nasilje nad ženama utiče na njihov život. Pored toga, urađena je i analiza slučajeva razvoda bračnih parova sa decom koji su tokom 1996. i 1997. godine prošli kroz centar za socijalni rad, kako bi se ustanovilo u kojoj meri je u ovim slučajevima bilo prisutno porodično nasilje i kako su se žene u tim situacijama ponašale.

U daljem izlaganju biće analizirani ključni rezultati ova tri istraživanja koji govore o rasprostranjenosti, strukturi i nekim karakteristikama porodičnog nasilja u zemljama bivše Jugoslavije.

Rasprostranjenost, struktura i neke karakteristike porodičnog nasilja u Srbiji, Makedoniji i Federaciji BiH

Rezultati istraživanja porodičnog nasilja, odnosno nasilja nad ženama u Srbiji, Makedoniji i Federaciji BiH pokazuju sumornu sliku savremene porodice na ovim prostorima, u kojoj nasilje gotovo da postaje deo svakodnevnog života. Tako je u Srbiji od 700 ispitanih punoletnih žena skoro svaka druga (46,1%) izložena psihičkom nasilju unutar porodice, svaka treća (30,6%) je bila ili je još uvek žrtva fizičkog zlostavljanja, svakoj četvrtoj (26,3%) se preti nasiljem, u 8,7% slučajeva prijavljeno je seksualno nasilje, dok je u 7,4% slučajeva prilikom nasilja bilo upotrebljeno oružje ili oruđe podobno

da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. Ukoliko se ovim podacima pridodaju i indirektni podaci o fizičkom (18%) i seksualnom nasilju (1,4%) koje trpi neki drugi član ispitanice porodice, odnosno koje postoji u nekoj drugoj njoj poznatoj porodici (čak 50,1% ispitanica zna za drugu porodicu u kojoj je prisutno fizičko nasilje, a 9,4% za one u kojima postoji seksualno nasilje), onda se nameće zaključak da je ova pojava daleko rasprostranjenija.¹⁵

Za razliku od Srbije, u Makedoniji je psihičko nasilje u porodici zabeleženo u 61,5% slučajeva. Kao najčešći oblik ovog vida nasilja prijavljuje se »njegova reč mora da bude poslednja« (39,4%), kontrolisanje žene kuda ide, koliko ostaje, kada se vraća kući (36,2%), kao i preterana ljubomora i posesivnost muškarca (24,9%). Ovi podaci svakako potvrđuju teoriju rodnih uloga, koja podrazumeva učenje tradicionalnih uloga prema kojima je žena ta koja mora da bude potčinjena muškarcu i trpi nasilje, a muškarac ima kontrolu nad njom. Međutim, snažan uticaj tradicionalne rodne socijalizacije prisutan je i u Srbiji, pa se veći procenat psihičkog nasilja u Makedoniji u odnosu na Srbiju objašnjava pre svega različitim definisanjem psihičkog nasilja. Naime, dok su u Srbiji sve forme psihičkog nasilja mogle da se sagledaju kroz poznate mehanizme kontrole i kontrolne taktike: ponižavanje i omalovažavanje, izolacija, psihičko i emotivno nasilje, ekonomsko nasilje, pretnje i zastrašivanje, i korišćenje privilegija,¹⁶ dotle je za potrebe makedonskog istraživanja psihičko nasilje bilo definisano šire, uključujući patrijarhalno ponašanje u najširem smislu.

Fizičko nasilje je manje rasprostranjeno u Makedoniji (23,9% slučajeva) nego u Srbiji (30,6%), dok u pogledu oblika fizičkog nasilja nema neke bitnije razlike: dominiraju šamari, prebijanje, guranje, vučenje za kosu, savijanje ruku, gađanje žrtve različitim predmetima, davljenje, udaranje pesnicama, šutiranje. Pored toga, ženama u Srbiji se preti batinama, teškim fizičkim nasiljem, ubistvom, seksualnim nasiljem, ali su prisutne i pretnje sa izraženim psihološkim pritiskom u smislu ubistva dece, članova šire porodice, paljenja kuće i slično.

¹⁵ Vidaković, I. (2002) »Rasprostranjenost nasilja u porodici«, u : Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej; str. 14-15.

¹⁶ Nikolić-Ristanović, V. (2000) *Od žrtve do zatvorenice – nasilje u porodici i kriminalitet žena*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Institut za kriminološka i sociološka istraživanja i Prometej; str. 86-90.

¹³ Rezultati istraživanja objavljeni su u: Čačeva, V., Čoneva, Lj. (2000) *Semejno nasilstvo*, Skopje: ESE.

¹⁴ Rezultati istraživanja objavljeni su u: Andrić-Ružić, D. (ur.) (1999) *(Ne) živjeti s nasiljem*, Drugi pogled 2. Zenica: Infoteka Medica.

Međutim, porodično nasilje ne predstavlja izolovani incident, pojedinačni događaj, već «kontinuirani ciklus zlostavljanja». ¹⁷ Stoga o njegovoj ozbiljnosti ne možemo da govorimo samo kroz sagledavanje oblika nasilja (posebno fizičkog nasilja), već i kroz praćenje učestalosti napada koje žene trpe. Tako rezultati istraživanja u Srbiji pokazuju da se u 27% slučajeva radilo o ponovljenom fizičkom nasilju (sa ili bez upotrebe oružja), odnosno napadima koji su se ponovili više od pet puta, dok je u Makedoniji svaka četvrta žena bila viktimizirana fizičkim nasiljem više od 20 puta (26,2%). Pored toga, jedna četvrtina (25%) žena u Srbiji je poslednji fizički napad doživela tokom godine koja je prethodila istraživanju. U Makedoniji je taj procenat veći i iznosi 39,1%, pri čemu je najveći broj ovih žena poslednji put napadnuto tokom meseca koji je prethodio istraživanju, što govori u prilog tome da se radilo o aktuelnom nasilju.

Na ovom mestu bilo bi interesantno navesti i podatke do kojih se došlo istraživanjem na području opštine Zenica (Federacija BiH), gde 23% žena doživljava fizičko zlostavljanje od strane partnera, od čega se u 77% slučajeva radilo o ponovljenoj viktimizaciji, dok je 24% njih maltretirano duži vremenski period (kontinuirano nasilje). Svaka peta žena (20%) je prijavila pretnje nasiljem koje dolaze od strane supruga ili partnera, koje se u više od dve trećine slučajeva ponavljaju. Ali, pretnje nasiljem su se u 3 od 4 slučaja i realizovale, što pokazuje da pretnje ne treba olako shvatiti i reagovati (što se posebno odnosi na reakciju državnih organa) tek kada se «nešto» desi (tj. kada neko bude ubijen). U kojoj meri je porodično, tj. partnersko nasilje rasprostranjeno u ovoj opštini govore i podaci o tome da gotovo trećina ispitanica poznaje neku osobu kojoj partner pretil nasiljem, od čega 73% njih zna za više od jedne žene. Sa druge strane, više od polovine ispitanica (53%) poznaje neku ženu koja je žrtva fizičkog zlostavljanja u braku ili vezi, od čega 67% njih poznaje više od jedne žene. Pored toga, analizom slučajeva razvoda brakova na osnovu dokumentacije u Centru za socijalni rad i intervju vođenih sa 7 lica zaposlenih u Centru, došlo se do podatka da je od ukupno 312 slučajeva razvoda tokom 1996. i 1997. godine koji su registrovani u Centru za socijalni rad, u 39 slučajeva bilo prisutno porodično nasilje. Od tog broja, u 36 (92,3%) slučajeva bilo je prisutno fizičko zlostavljanje, koje, po pravilu, uključuje i psihičko nasilje, dok je u jed-

nom slučaju prijavljeno samo psihičko nasilje. U 10 slučajeva fizičkog zlostavljanja beleži se i ekonomsko nasilje. U većini slučajeva nasilje je počelo na početku trajanja bračne zajednice, i to u prvoj godini braka u čak 30 slučajeva. ¹⁸

Poslednji ispitivani oblik nasilja koje žene trpe u porodici bilo je seksualno nasilje, koje je u Makedoniji prisutno u 5% slučajeva, i gotovo uvek je kombinovao sa fizičkim nasiljem, što je manje nego u Srbiji. Međutim, kada se govori o ovom obliku viktimizacije, posebno kada se dešava u okrilju porodice, postavlja se pitanje u kojoj meri su žene i u jednom i u drugom istraživanju bile spremne da govore o ovom delikatnom problemu, i možda najtraumatičnijem obliku porodičnog nasilja. Ovo je još uvek tabu tema u društvima sa jakim patrijarhalnim modelima ponašanja. Sa druge strane, može se dovesti u pitanje i percipiranje seksualnog nasilja od strane žena, tj. u kojoj meri su one sposobne da određeni akt identifikuju kao nasilje ili to, pak, smatraju svojom «bračnom obavezom». O tome svedoče i reči jedne ispitanice iz Srbije koja kaže: «ja sam mislila da sve žene to rade jer su obavezne, da im je to bračna dužnost i kada im nije ni do čega». ¹⁹

U preko 80% slučajeva žena trpi nasilje od strane muškarca, ali je najčešći oblik porodičnog nasilja partnersko nasilje, pa je i u Srbiji i u Makedoniji, u proseku, u više od dve trećine slučajeva nasilnik muž, odnosno partner (sadašnji ili bivši).

Tokom poslednjeg nasilnog akta, u Makedoniji je u više od polovine slučajeva (51,5%) nasilnik bio pod dejstvom alkohola, što je više nego u Srbiji gde je alkoholisanost nasilnika zabeležena u 37,2% slučajeva. Na ovom mestu trebalo bi izneti i stavove ispitanica u Makedoniji koje nisu bile žrtve nasilja (njih 648 od ukupno 850), prema kojima se kao najčešći faktor koji dovodi do porodičnog nasilja ističe upravo alkohol (39,8%), a potom besparica (28,2%), nezaposlenost (23,8%) i ljubomora (23,8%). Ovi podaci potvrđuju rezultate nekih drugih istraživanja koja ukazuju na vezu između konzumiranja alkohola i porodičnog, odnosno partnerskog nasilja, a koja su pokazala da između 36% i 52% nasilnika konzumira alkohol. ²⁰ Međutim, u

18 Andrić-Ružičić, D. (ur.) (1999) op. cit. str. 47-52.

19 Knežić, B. (2002) "Kako žene prepoznaju nasilje u porodici", u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*: str. 73.

20 Brekke, J.; Saunders, D. (1982) *Research on Women Abuse: A Review of Findings, Needs, and Issues* (unpublished manuscript), prema: Gelles, R.J. (1997) op. cit. str. 82.

17 Andrić-Ružičić, D. (ur.) (1999) op. cit. str. 44.

najvećem broju slučajeva alkohol nije neposredni povod za nasilje, već muškarci piju ili govore da piju kako bi imali društveno prihvatljiv izgovor (opravdanje) za svoje nasilno ponašanje.²¹

Različita istraživanja su potvrdila da su pojedinci (muškarci) koji su direktno ili indirektno iskusili nasilje u porodici u detinjstvu, češće nasilni prema svojim partnerkama nego muškarci koji nisu bili žrtve nasilje.²² Istraživanja u Srbiji i Makedoniji su potvrdila ove nalaze, tj. postojanje tzv. međugeneracijske transmisije porodičnog nasilja, odnosno činjenicu da je porodično nasilje naučeni obrazac ponašanja koji se prenosi s generacije na generaciju. Tako u Srbiji i Makedoniji jedna trećina nasilnika potiče iz porodica u kojima su bili svjedoci nasilja njihovog oca nad njihovom majkom ili su i oni sami kao deca bili izloženi fizičkom nasilju od strane članova porodice. Osim toga, u Srbiji su od ukupno 250 slučajeva u kojima je zabeleženo fizičko i/ili seksualno nasilje nad ženom, u više od jedne trećine (38,4%) poslednjem nasilnom činu prisustvovala deca (indirektne žrtve), od čega su u 43,8% slučajeva i sama bila viktimizirana (direktne žrtve). Sa druge strane, izloženost žena nasilju u porodici duboko je ukorenjena u partijarhalnoj strukturi društva i na njoj utemeljenim tradicionalnim rodnim ulogama,²³ odnosno vaspitanju i socijalizaciji žena u pravcu tolerancije, trpeljivosti i mirenja sa onim što im se u prostoru koji se zove dom događa.²⁴ Stoga ne čudi podatak da i u Srbiji i u Makedoniji skoro svaka treća žena žrtva porodičnog nasilja potiče iz primarne porodice u kojoj je bila direktna ili indirektna žrtva nasilja.

I pored toga što nasilje u porodici izaziva različite (direktne ili indirektne) posledice, ono je i dalje najskrivljeniji oblik društveno neprihvatljivog ponašanja. Žene su naučene da trpe, pa čak i da same sebe krive za ono što im se dešava, tako da nasilje često postaje deo njihovog svakodnevnog života. Zapaža se da, što se ide dalje od uskog porodičnog jezgra, sve manji broj lica zna za nasilje koje se dešava unutar jedne porodice, što naročito dolazi do izražaja kada se u potpunosti izađe iz sfere privatnog života, i zađe u domen javne (formalne) reakcije. Tako su u Srbiji u 179 (71,6%)

slučajeva, u kojima su žene bile žrtve nasilja (od ukupno 250), za nasilni događaj znali članovi domaćinstva, koji sa žrtvom ostvaruju tzv. primarne grupne kontakte. Kako se ide dalje ka nivou sekundarnih grupnih kontakata, koji podrazumevaju srodnike u pobočnim linijama krvnog srodstva, dalje krvne srodnike u pravoj liniji i po tazbini, ovaj broj opada, pa su 92 (36,8%) ispitanice rekly da su za nasilni događaj znali drugi rođaci. U 78 (31,2%) slučajeva upoznati su bili njeni prijatelji, u 64 (25,6%) susedi, a u 26 (10,4%) kolege ili kolegince sa posla ili fakulteta, odnosno lica koja čine nivo tercijarnih grupnih kontakata.

Žrtve o nasilju koje trpe nerado govore, a sama pojava biva mistifikovana i trivializovana, što pojačavaju tradicionalna, patrijarhalna socijalizacija, rodna marginalizacija i odsustvo adekvatne društvene i pravne pomoći i podrške. Tu, između ostalog, leže i neki od ključnih razloga neprijavlivanja nasilja u porodici institucijama i nevladinim organizacijama, odnosno neobraćanja žrtava za pomoć i podršku društvu i državi u procesu iznalaženja odgovarajućih i blagovremenih rešenja i izlaza. Tako je u Srbiji od 250 žena žrtava nasilja, samo njih 42 (16,8%) poslednji nasilni događaj prijavilo policiji, tražeći pomoć i zaštitu, što ukazuje na veoma nizak procenat obraćanja ovom državnom organu u Srbiji.²⁵ Primera radi, anketom o viktimizaciji konvencionalnim kriminalitetom u Beogradu koja je sprovedena 1996. godine došlo se do podatka da su se žrtve nekog od navedenih oblika kriminaliteta policiji obratile u 33,3% slučajeva, što je skoro duplo više nego kada se radi o nasilju u porodici.²⁶ U poređenju sa Srbijom, u Makedoniji se beleži veća stopa prijavljivanja nasilja u porodici policiji (20,8%). Međutim, interesantno je uporediti podatke o razlozima zbog kojih žene ne prijavljuju nasilje. Naime, oba istraživanja govore u prilog snažnog uticaja patrijarhalnih stereotipa čije delovanje rezultira time da žene nasilje koje trpe ne prijavljuju jer smatraju da nije dovoljno ozbiljno da bi zahtevalo policijsku intervenciju, sramota ih je da ga prijave ili same sebe krive što su žrtve. Međutim, kada se pogledaju razlozi koji se odnose na rad policije, njihovu spremnost da reaguju, efikasnost i slično, onda se zapaža razlika između Srbije i

21 Gelles, R. J. (1997) op. cit. str. 82.

22 Gelles, R. J. (1997) op. cit. str. 84.

23 Nikolić-Ristanović, V., Milivojević, S. (2000) "Viktimizacija žena nasiljem u porodici: uticaj socijalnih faktora vezanih za društvene promene i životnu dob", Beograd: *Temida*: 1: str. 20-21.

24 Knežić, B. (2002) op. cit. str. 74.

25 Čopić, S. (2002) "Nasilje u porodici i društvena reakcija", u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*. Beograd: Viktimološko društvo Srbije i Prometej: str. 91-105.

26 Nikolić-Ristanović, V. (1998) "Victims and Police in Belgrade", *International Review of Victimology*: 6: str. 52.

Makedonije. Tako je u Srbiji više od jedne trećine žena žrtava navelo neki od razloga koji se tiču rada ovog državnog organa kao prepreku da nasilje prijave, što govori o visokom nivou nepoverenja i sumnje u državnu intervenciju.²⁷ Nasuprot tome, u Makedoniji je svega 6% ispitanica navelo neki od razloga koji se odnose na rad policije kao razlog neobraćanja ovom državnom organu za pomoć nakon pretrpljenog nasilja.

Nameće se pitanje koji su ključni faktori koji doprinose pojavi, pojačavanju ili opstajanju porodičnog nasilja, kao i zbog čega žene čute, ostaju u takvoj sredini, prihvatajući nasilje kao ustaljeni model ponašanja. U nastavku rada pokušaću da u izvesnoj meri dam odgovore na postavljena pitanja, putem ukazivanja na uticaj ekonomske krize i rata na nasilje u porodici.

Uticaj ekonomske krize na porodično nasilje

Brojna istraživanja sprovedena tokom protekle decenije ukazuju na vezu između ekonomske krize i destabilizacije, s jedne, i nasilja (pre svega porodičnog i partnerskog) nad ženama, sa druge strane. Ekonomska kriza utiče na nasilje u porodici na dva načina: s jedne strane ona doprinosi povećanju ranjivosti pojedinih kategorija stanovništva (pre svega žena) i njihovoj većoj izloženosti ovom obliku viktimizacije, dok, sa druge strane, predstavlja prepreku za napuštanje nasilne zajednice.²⁸

Ekonomska kriza kao faktor pojave, pojačavanja i održavanja nasilja u porodici

Gotovo sva istraživanja partnerskog nasilja potvrdila su hipotezu da siromaštvo znači i veći rizik viktimizacije nasiljem, odnosno da je nasilje prisutnije u porodicama sa manjim primanjima, tj. porodicama nižeg socio-ekonomskog statusa.²⁹ Već spomenuta Međunarodna anketa o viktimizaciji pokazala je da su ekonomska tenzija ili nedostatak sredstava povezani sa nasiljem nad ženama, odnosno da u zemljama u kojima veliki broj, pre svega mladih muškaraca pati od nedostatka materijalnih

sredstava, nasilje nad ženama je prisutnije. U tom smislu, Van Dijk ističe, «neki ekonomski ugroženi muškarci nalaze ventil za svoj stres i frustracije tako što napadaju žene iz svoje okoline».³⁰

Ove nalaze potvrđuju i rezultati istraživanja u Srbiji. Tako su sve forme porodičnog nasilja (psihičko nasilje, fizičko zlostavljanje, pretnje nasiljem, seksualno nasilje, nasilje uz upotrebu oružja ili drugog oruđa) zastupljenije u porodicama sa lošom materijalnom situacijom, odnosno promenljivim materijalnim stanjem ali koje je kao krajnji rezultat imalo osiromašenje. Tako se, na primer, prisustvo psihičkog nasilja kreće u rasponu od 56,3% do 62,2% u porodicama u kojima je materijalna situacija tokom perioda od 10 godina bila stalno loša ili promenljiva, a posebno kada je nakon perioda poboljšanja materijalnog stanja ono ponovo postalo loše, dok je taj raspon manji kada se radi o porodicama u kojima nije bilo oscilacija po pitanju materijalnog statusa, odnosno u kojima se beleži postepeno poboljšanje istog 31,6%-45,3%. Ili, fizičko nasilje prisutno je u 38,8% porodica u kojima je materijalna situacija bila konstantno loša, odnosno u 45,9% porodica gde je ona varirala od lošeg ka dobrom da bi potom ponovo postala loša ili u 46,2% porodica u kojim je nekada dobra materijalna situacija postala loša. Slična situacija je i kada se radi o seksualnom nasilju, pretnjama ili nasilju uz upotrebu oružja.

Pored toga, sve forme nasilja prisutnije su u slučajevima porodica koje žive u jako lošim ili lošim stambenim prilikama. Tako je, na primer u Srbiji, više od polovine žena (52,8%) koje žive u jako lošim, odnosno više od trećine žena (39,5%) koje žive u lošim stambenim uslovima izloženo fizičkom nasilju. Kao drugi pokazatelj uslova stanovanja uzet je krug lica sa kojima ispitanica živi zajedno u domaćinstvu, jer su neka druga istraživanja pokazala da je nerešeno stambeno pitanje važan generator nasilja nad ženama u porodici.³¹ Dobijeni podaci pokazuju određene pravilnosti i u ovom delu (osim kod seksualnog nasilja) i to u smislu da je nasilje prisutnije među ženama koje žive u različitim oblicima proširenih ili izmenjenih porodica (različiti modaliteti porodične zajednice). Ovo se može objasniti time da su usled ekonomske krize mnogi bračni parovi primorani da žive u zajednici sa roditeljima (obično muža) ili čak sa drugim rođacima. To često dovodi do mešanja drugih u nji-

27 Čopić, S. (2002) "Institucije i nevladine organizacije u odgovoru na porodično nasilje u Srbiji", Niš: *Pravom protiv nasilja u porodici*, str. 69.

28 Više o tome u: Nikolić-Ristanović, V. (2002) *Social Change, Gender and Violence: post-communist and war affected societies*.

29 Gelles, R. J. (1997) op. cit. str. 83.

30 Van Dijk, J. (1999) op. cit. str. 7.

31 Nikolić-Ristanović, V., Milivojević, S. (2000), op. cit. str. 24.

hove bračne odnose, podsticanje muža na nasilje, nasilje drugih članova domaćinstva nad snahom i slično. Tako je više od polovine žena koje žive u ovakvim zajednicama (53,8%) izloženo različitim formama psihičkog zlostavljanja, 34,9% pretnjama nasiljem, 36,8% fizičkom nasilju, dok je taj procenat dosta manji (8,6%) u slučajevima seksualnog nasilja gde bi se moglo reći da porodična zajednica u određenoj meri štiti ženu od seksualnog nasilja.³²

Kao jedan od glavnih faktora koji dovodi do porodičnog nasilja ili ga pojačava identifikovan je i radni status muškarca. Naime, u savremenom društvu nezaposlenost muškarca znači neispunjavanje društvenih očekivanja koja idu za tim da je muškarac glavni hranilac porodice.³³ U tom slučaju, niže obrazovanje muškarca ili lošije plaćen posao u odnosu na ženu (partnerku) dovodi do raskoraka između očekivanja i realnosti, rezultirajući «frustriranošću muškarca i njegovom pomećenom agresivnosti zbog nemogućnosti da se adekvatno iskaže na poslovnom i socijalnom planu».³⁴ Nezaposlenost muškarca i nemogućnost da bude glavni hranilac porodice a time i glava porodice doživljavaju se kao «naglo obrušavanje statusa na lestvici rodne hijerarhije», što se veoma često kompenzuje napadom na one koji su ranjiviji i slabiji – na žene i decu.³⁵ Drugim rečima, nemogućnost ostvarivanja kontrole u jednoj (javnoj) sferi, muškarci ostvaruju preuzimanjem kontrole u drugoj – privatnoj, koristeći pri tome jedan, takođe muški atribut – nasilje.³⁶ Sa druge strane, nasilje veoma često počinje ili eskalira u momentu kada žena čini veće napore da bude samostalnija i nezavisnija (pre svega ekonomski),³⁷ izmičući tako kontroli muškarca i u privatnoj sferi života, što takođe rezultira primenom nasilja kao sredstva vraćanja kontrole u ruke muškarca.

Tako je u Srbiji nasilje prisutnije u porodicama u kojima je tradicionalna uloga muškarca poremećena odnosom zarađivanja, odnosno u

porodicama u kojima je partner stalno manje zarađivao od žene ili je njegova zarada izrazito varirala (prvo je zarađivao više a onda manje od žene, ili obrnuto, prvo manje a onda dosta više od žene). Iako je udeo porodica u kojima žena konstantno ili povremeno zarađuje više od muškarca manji u celokupnom uzorku (12,7%) uočava se da je procenat svih oblika viktimizacije porodičnim nasiljem u njima viši nego kada žena zarađuje manje ili isto sa partnerom. Nasilje je, takođe, prisutnije nad ženama koje sebe vide kao glavne hraniocice porodica. To, takođe, potvrđuje već iznete stavove o promenama u rodnim identitetima i tradicionalnim rodnim ulogama kao izvorima stresa, frustracija i agresivnosti kod muškaraca koji rezultiraju nasiljem. Tako 58,3% žena koje sebe vide kao glavne hraniocice porodica (od ukupno 199 ispitanica što čini 28,4% ukupnog uzorka) bivaju psihički zlostavljane, svaka treća (35,2%) doživljava pretnje nasiljem, 38,2% je izloženo fizičkom, a 18,1% seksualnom nasilju.

Ekonomska kriza kao prepreka napuštanja nasilne zajednice

Gotovo sva dosadašnja istraživanja pokazala su da postoji niz faktora koji sprečavaju žene da napuste nasilnu zajednicu: ekonomski, socijalni, kulturološki, ali da se svakako ne može prihvatiti stav (mit) da žene ostaju u nasilnoj zajednici zato što vole da budu maltretirane.³⁸ Tako, na primer, Truninger (1971) navodi sedam osnovnih faktora pomoću kojih je moguće objasniti zašto žene ne napuštaju nasilnu vezu: negativan stav o sebi, verovanje da će se nasilnik popraviti, ekonomska zavisnost, deca kojima je potrebno izdržavanje, sumnja da mogu da nastavie dalje same, stav da su razvedene žene stigmatizovane i teškoća da žena sa decom nađe posao.³⁹ Ili, kako navodi Schechter, kombinovano delovanje rodne socijalizacije, ekonomske zavisnosti i nepodržavajućih institucija u velikoj meri otežava ženama napuštanje nasilnika.⁴⁰ Istraživanje porodičnog nasilja u Srbiji je u velikoj meri potvrdilo ove nalaze. Međutim, u društvima poput ovih nastalih na prostoru bivše Jugoslavije, suočenih sa ekonomskom krizom i ratom, kao ključni faktor ostajanja žene u nasilnoj zajednici identifikovana je upravo ekonomska zavis-

32 Vidaković, I. (2002) op. cit. str. 68.

33 Gelles, R. J. (1997) op. cit. str. 83.

34 Vidaković, I. (2002) op. cit. str. 67.

35 Marcus, I. (1997) "Tamne brojke: istraživanje o kućnom nasilju u Centralnoj i Istočnoj Evropi", *Ženska prava i društvena tranzicija*, Beograd: Centar za ženske studije, istraživanja i komunikaciju: str. 104.

36 Nikolić-Ristanović, V. (2002) "Nasilje u porodici u Srbiji: od razumevanja do mogućih rešenja", u: Nikolić-Ristanović, V. (2002): *Porodično nasilje u Srbiji*, op. cit. str. 108; Nikolić-Ristanović, V.; Milivojević, S. (2000) op. cit. str. 20-21.

37 Schechter, S (1982) op. cit. str. 219-220.

38 Gelles, R.J. (1997) op. cit. str. 86.

39 Truninger E. (1971) «Marital Violence: the legal solutions», *Hastings Law Review*: 23: str. 259-276, prema Gelles, R. J. (1997) op. cit. str. 87.

40 Schechter, S (1982) op. cit. str. 232.

nost žene. Naime, iako je u Srbiji više od polovine žena žrtava fizičkog i/ili seksualnog nasilja (51,6%) pokušalo, razmišljalo ili uspelo da napusti nasilnika, što pokazuje da žene ipak nisu inertne već pokušavaju da nađu izlaz iz nasilne situacije,⁴¹ samo 18,4% njih je zaista i uspelo da napusti nasilnika. Skoro jedna četvrtina žena (22,4%) je napuštala nasilnu zajednicu da bi se potom vratila, 10,8% njih je o tome samo razmišljalo, dok više od trećine žena nije ni pokušalo da se odluči na takav korak. Nasuprot tome, u Makedoniji je 46,5% ispitanica pokušalo da napusti nasilnika, ali se više od polovine njih vratilo, tako da je procenat onih koje su zaista uspele da napuste nasilnu zajednicu nešto veći nego u Srbiji – 20,8%, dok 45% žena nije ni pokušalo to da učine što je više nego u Srbiji.

Glavni razlozi nenapuštanja nasilnika u Srbiji su razlozi egzistencijalne prirode: žena nema dovoljno sredstava da se stara o sebi i deci, nema rešenu stambenu situaciju, tj. nema gde da ode i slično, što predstavlja najvažniju prepreku da žena napusti nasilnu zajednicu. Tako je ovaj razlog najčešće navođen od strane žena koje nisu ni razmišljale ni pokušale da napuste nasilnika (40,4%), ali je u velikoj meri prisutan i među ženama koje su napuštale nasilnika ali su mu se vraćale (25%). Sa druge strane, beleži se da je među ženama koje su napustile nasilnika najveći procenat onih koje sebe smatraju glavnim hraniocem porodice (60,1%), što pokazuje da je ekonomska samostalnost žene jedan od najvažnijih faktora koji opredeljuju ženinu odluku da napusti nasilnu zajednicu i nađe izlaz iz nasilne situacije. Pored razloga egzistencijalne prirode kao najčešće navođeni razlozi za nenapuštanje nasilnika ili povratak njemu bili su strah i briga za decu, nada da će nasilje prestati i odsustvo pomoći i podrške porodice i drugih bliskih lica.

Za razliku od Srbije, u Makedoniji je kao najčešći razlog ostanka žene u nasilnoj zajednici navođen strah i briga za decu, odnosno kako će rastavljanje/razvod da utiču na decu, potom nada da će se situacija popraviti, pa tek onda dolaze razlozi ekonomske prirode, i to nerešeni stambeni uslovi (nema gde da ode) i ekonomska zavisnost od muškarca sa kojim živi.

U Federaciji BiH je od 36 žena koje su se razvele tokom 1996. i 1997. godine a u braku su trpele nasilje, njih 25 nakon nasilja odlazilo iz zajednice, mahom tražeći utočište kod svoje (primarne)

porodice. Međutim, svega 13 žena je nasilnika zauvek napustilo, dok se njih 12 vraćalo, čak i po nekoliko puta pre nego što su se razvele. Kao najčešći razlozi povratka u nasilnu vezu (brak) navođeno je da je žena napustila nasilnika u momentu krize a da se vraćala kada bi se situacija smirila, da su to činile zbog dece kako bi ona rasla sa oba roditelja ili kako bi same žene bile sa decom koju su takođe u tom kriznom trenutku napustile (ostavile sa nasilnikom), potom zbog finansijske zavisnosti od muža ili nemanja alternativnog mesta na koje bi otišle.

Imajući sve ovo u vidu, nameće se zaključak da što manje sredstava žena ima i što je više ekonomski zavisna od muškarca, to ima manje moći, bivajući sve izloženija nasilju ali i sprečena da takvu sredinu napusti.

Uticaj rata na porodično nasilje

U državama bivše Jugoslavije rat se takođe pokazao kao snažan generator porodičnog nasilja, pa je, na primer, u Srbiji uočena veza između učešća muškaraca u ratu, odnosno korišćenja oružja, na jednoj, i nasilja u porodici, na drugoj strani.⁴² Tako je istraživanje porodičnog nasilja u Srbiji pokazalo da je u 38 od 250 slučajeva nasilnik bio učesnik rata (15,2%), od čega je njih 8 (21,1%) prilikom poslednjeg slučaja porodičnog nasilja imalo neko oružje, dok je od 14 izbeglih lica njih 4 (28,6%) upotrebilo oružje, što je daleko više nego kada se radi o nasilnicima koji nisu bili učesnici rata niti su prognani.⁴³ Osim toga, zapaža se da je nasilje koje vrše povratnici s ratišta brutalnije, dramatičnije i češće uključuje upotrebu oružja.⁴⁴

Međutim, socijalni i ekonomski problemi povezani sa društvenom tranzicijom i ratom utiču na pogoršanje već postojećeg nasilja, a ređe predstavljaju faktore koji podstiču njegovo javljanje.⁴⁵ Tako se, na primer, analizom dokumentacije o razvedenim brakovima Centra za socijalni rad u Zenici (Federacija BiH) tokom 1996. i 1997. godine, došlo do podatka da je od 36 razvedenih žena koje su trpele fizičko nasilje od svojih part-

41 Nikolić-Ristanović, V. (2002) "Zašto žene ne napuštaju nasilnike?", u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, op. cit. str. 83.

42 Nikolić-Ristanović, V. (2002) "Nasilje u porodici u Srbiji: od razumevanja do mogućih rešenja", op. cit. str. 108.

43 Knežić, B. (2002) "Karakteristike pretrpljenog nasilja, nasilnika i posledice", u: Nikolić-Ristanović, V. (ur.) (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, op. cit. str. 81.

44 Nikolić-Ristanović, V. (1994) op. cit. str. 413.; Andrić-Ružičić, D. (ur.) (1999) op. cit. str. 46.

45 Nikolić-Ristanović, V.; Miliivojević, S. (2000) op. cit. str. 23; Nikolić-Ristanović, V. (1994) op. cit.

nera, njih 8 reklo da se tokom rata nasilje intenziviralo, dok je u 4 slučaja nasilje počelo na početku braka koji je zaključen tokom rata ili neposredno nakon njega.

Ono što je interesantno za prostor Federacije BiH, i uopšte ratom neposredno pogođena područja, jesu faktori koji utiču na nasilje u porodici a koji se direktno ili indirektno vezuju za rat, odnosno učešće u njemu. Tako se, na osnovu intervjua sa radnicima Centra za socijalni rad u Zenici, došlo do saznanja da su neki od osnovnih faktora koji doprinose porodičnom nasilju kriza reintegracije porodice, ratna trauma i postratna ekonomska situacija.⁴⁶ Naime, tokom rata veliki broj muškaraca je bio u vojsci, daleko od kuće, dok je žena, pored «svojih» obaveza preuzimala i one koje su tradicionalno muške, brinući se o svim aspektima porodičnog života. Nakon povratka muškarca sa ratišta, neke porodice su prolazile kroz krizu reintegracije članova domaćinstva, tj. kroz proces povratka na staro. Međutim, u tom procesu dešava se da muškarci ne uspeju da se snađu, bivajući frustrirani zbog ženine sposobnosti da vodi računa o svemu, a što su joj možda nekada osporavali. To može da stvori probleme u njihovoj međusobnoj komunikaciji, pa da dovede i do nasilja kao, sa stanovišta muškarca, mogućeg načina vraćanja uloge glave porodice. Pored toga, kao čest faktor nasilja navođena je i preživljena ratna trauma, posebno kada se radi o muškarcima koji su bili u logoru i koji često nasiljem odgovaraju na svoje emocije, a žene su te koje moraju da ih razumeju i trpe posledice.

Zaključak

Rezultati istraživanja koji su izloženi u ovom radu pokazuju da su društvena tranzicija i rat, kao makro procesi koji su na prostoru bivše Jugoslavije obeležili 90-te godine XX i početak XXI veka, doveli do niza promena na mikro planu u vidu političke polarizacije, ekonomske nestabilnosti, osiromašenja, netolerancije, prisilnih migracija, promena u etničkim identitetima i problemima u međuljudskim odnosima, što je velikim delom uslovilo prihvatanje nasilja kao načina rešavanja konfliktnih situacija. Posredovani stresom, frustracijama i rodno determinisanim obrascima ponašanja, ovi procesi su uticali i na destabilizaciju i dezorganizaciju porodice, rezultirajući poremećenim porodičnim odnosima, koji se, ne tako retko, završavaju nasiljem. Ovo potvrđuju rezultati istraživanja nasilja nad ženama (Federacija BiH),

⁴⁶ Andrić-Ružičić, D. (ur.) (1999) op. cit. str. 47-48.

odnosno porodičnog nasilja (Srbija i Makedonija) koji su izloženi u ovom radu. Oni su pokazali da je porodično nasilje veoma rasprostranjen oblik viktimizacije, kojim najviše bivaju ugrožene žene i deca (direktno ili indirektno), dok je najveći broj nasilnika muškog pola. Pored toga, pokazalo se da su, u uslovima društvene tranzicije, ekonomska kriza i rat identifikovani kao snažni generatori porodičnog nasilja. Uticaj ekonomske krize na porodično nasilje je dvostruk. S jedne strane, nezaposlenost, ekonomska nestabilnost i osiromašenje doprinose povećanju ranjivosti (stepena rizika) ovim oblikom viktimizacije, posebno žena, što utiče na pojavu i pojačavanje porodičnog nasilja. Sa druge strane, smanjuje se mogućnost napuštanja nasilne zajednice od strane žrtve, a u odsustvu institucionalne i neformalne pomoći i podrške, i iznalaženje trajnijih rešenja.

U takvim uslovima, ključni preduslovi smanjenja ovog oblika nasilja u društvima koja su bila neposredno pogođena ratom i ekonomskom krizom, su poboljšavanje ekonomske situacije, socijalizacija u pravcu rodne ravnopravnosti i dalje usavršavanje mehanizama pravne i društvene zaštite.

Sanja Čopić, M.A.

Domestic Violence in Countries of the Former Yugoslavia: review of the most important results of the surveys

This paper contains some of the most important results of the survey on domestic violence in Serbia and Macedonia, as well as of the survey on violence against women that was conducted in BH Federation that also contains data about partner violence against women. These surveys have confirmed results of some other researches that domestic violence is one of the most serious but at the same time most hidden forms of victimisation. It represents the manifestation of power and control over the victim, leading to a loss of trust and threatening the safety domain. Women and children are the most affected by this form of victimization, while in most of the cases men are perpetrators. Bearing that in mind, the aim of the paper is to, on the basis of the analysis of survey results, point out the prevalence, structure and some characteristics of domestic violence in the post-war societies of the Former Yugoslavia, with a particular emphasis of the impact of economy crisis and war on this issue.

PROF. DR SLOBODANKA KONSTANTINOVIĆ VILIĆ
PROF. DR NEVENA PETRUŠIĆ*

Krivično delo nasilja u porodici - pravna praksa na teritoriji Niša

U radu je analizirano sedam procesuiranih slučajeva nasilja u porodici na teritoriji grada Niša u jednogodišnjem periodu primene odredbi Krivičnog zakona RS o nasilju u porodici. Primenom metode posrednog posmatranja i intervjua sagledan je način postupanja policije, tužilaštva i suda u slučajevima porodičnog nasilja. Uprkos tome što je broj prijavljenih slučajeva nasilja u porodici povodom kojih su vođeni postupci relativno mali, uočene su izvesne negativne pojave koje onemogućavaju ostvarivanje efikasnog i pravovremenog preventivnog i represivnog delovanja prema nasilniku. Većina uočenih pojava u radu je evidentirana i objašnjena, uz ukazivanje na posledice i načine njihovog prevazilaženja.

Da bi došli do validnih i naučno zasnovanih zaključaka o primeni zakonskih odredbi koje se tiču nasilja u porodici, neophodno je sprovesti opsežno istraživanje na celoj teritoriji Srbije uključujući istraživanje prakse policije, tužilaštva i sudova. Rezultati takvog istraživanja omogućili bi kvalitetno teorijsko sagledavanje praktičnog postupanja organa formalne društvene kontrole kada je u pitanju nasilje u porodici. Tako stečena saznanja omogućila bi izradu odgovarajućih programa edukacije za sve pojedince koji u različitim ulogama sudeluju u preventivnom i represivnom delovanju protiv nasilja u porodici.

Ključne reči: nasilje u porodici, sudska praksa, Niš.

Uvod

Nasilje u porodici predstavlja veoma rasprostranjen oblik kriminaliteta.¹ Deset godina ekonomske krize, opšteg siromaštva, sve većeg broja nezaposlenih muškaraca i žena, nemogućnost zadovoljenja elementarnih egzistencijalnih potreba,

* Profesorke Pravnog fakulteta u Nišu i članice Izvršnog odbora Viktimološkog društva Srbije, E-mail: vidav@bankerinter.net i adis@bankerinter.net

dolazak velikog broja izbeglica, usloveli su da nasilje u porodici u Srbiji poprimi dramatični obim i dinamiku.

Raspoloživa saznanja ukazuju da nasilje u porodici ima veoma ozbiljne društvene i individualne posledice i da su njegove žrtve daleko češće žene i deca nego odrasli muškarci. O tome, pre svega, govore podaci o broju poziva za pomoć, koji se upućuju organizacijama za podršku žrtvama domaćeg nasilja, SOS službama i savetovalištim za žene i decu žrtve nasilja, koji postoje u skoro svim većim gradovima u Srbiji. Istraživanja koja su poslednjih nekoliko godina vršile članice ženskih grupa u Srbiji i Viktimološkog društvo Srbije, potvrđuju zaključak da se radi o kompleksnoj i, pre svega, društveno uslovljenoj pojavi.

Patrijarhalna shvatanja o porodičnim odnosima, potreba za očuvanjem intime porodičnog života, strah od osвете nasilnika, emotivna povezanost članova porodice, samo su neki od razloga zbog kojih žrtve retko prijavljuju ovaj oblik nasilja. Neprijavlivanje slučajeva nasilja u porodici takođe je uslovljeno neadekvetnim postupanjem socijalnih,

¹ Pouzdani statistički podaci o obimu nasilja u porodici ne postoje, ali raspoloživa saznanja ukazuju da je nasilje u porodici u značajnoj meri rasprostranjeno i u našoj zemlji, da ima sve ozbiljnije posledice, kao i da su njegove žrtve daleko češće žene i deca nego odrasli muškarci. O tome govore, kako podaci o broju poziva za pomoć, koji se upućuju organizacijama za podršku žrtvama domaćeg nasilja, tako i rezultati istraživanja. SOS službama i savetovalištim za žene i decu žrtve nasilja, koji postoje u skoro svim većim gradovima u Srbiji, godišnje se javi preko hiljadu žena i dece žrtava nasilja. Prema rezultatima istraživanja o porodičnom nasilju u Srbiji, koje je obavljeno na uzorku od 700 anketiranih žena starijih od 18 godina u sedam gradova (Beograd, Subotica, Novi Sad, Niš, Užice, Vrnjačka Banja i Zaječar), skoro svaka druga ispitana žena (46,1%) doživljava neki oblik psihičkog nasilja u porodici, svaka treća žena (30,6%) doživi fizički napad od nekog člana porodice, dok se svakoj četvrtoj (26,3%) pretil nasiljem. Videti detaljno: Nikolić Ristanović, V (ur)(2002): Porodično nasilje u Srbiji, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometej.

medicinskih i pravnih institucija, koje često tretiraju nasilje u porodici kao privatnu stvar, smatrajući da je žrtva odgovorna za nasilje koje trpi. Diskriminacija žrtve, prećutno prihvatanje i odobravanje nasilja, utiče da se ciklus nasilja nastavlja² i da izostaje odgovarajući tretman i sankcionisanje ponašanja nasilnika³.

Odnos moći u društvu koji ide uvek u korist muškarca reflektovan je i u porodici, odnosno braku. Njegov uticaj na pojavu nasilja je posredan pri čemu medijatorsku ulogu imaju socijalizacija učenjem uloga polova i obrazaca nasilnog rešavanja konflikata, kao i kulturne norme, odnosno vladajuća ideologija u pogledu odnosa među polovima. Ovo poslednje podstiče blagonaklono gledanje na muško nasilje u braku (što je u nekim društvima poput našeg savremenog pojačano i tolerisanjem nasilja kao načina rešavanja konflikata uopšte) i sprečava efikasnu reakciju institucija kreiranih pod okriljem patrijarhalnog društvenog sistema. Bavljenje problemima pretučenih žena od strane alternativnih, na feminističkim principima organizovanih, grupa i organizacija postaje tako nužnost a menjanje postojeće seksističke organizacije društva i ideologije koja je opravdava jedini put ka eliminisanju nasilja u braku kao jednog u nizu raznih oblika nasilja kojima su žene bile izložene kako kroz istoriju tako i u savremenom društvu.

U nastojanju da se nasilje u porodici učini društveno vidljivim i da se iskustva žrtava nasilja u porodici učine društveno značajnim, ženski pokret u Srbiji je postavio jasno određen zahtev za promenu stava države i društva prema nasilju koje se dešava u porodici. Borba za realizaciju ovog zahteva kroz zakonodavne promene u oblasti krivičnog i porodičnog zakonodavstva trajala je više od deset godina. Kroz veliki broj kampanja i niz aktivnosti na reformi odgovarajućih zakona, izradi celovitog i koherentnog sistema preventivnih i represivnih mera, sveobuhvatnog modela pravne zaštite od porodičnog nasilja sa savremenim i efikasnim mehanizmima za njegovo suzbijanje⁴,

javnost se upoznavala sa porodičnim nasiljem i njegovim posledicama, a takođe je lobirano kod članica/članova saveznog i republičkog parlamenta za odgovarajuće izmene porodičnog i krivičnog zakonodavstva koje bi omogućile adekvatnu prevenciju ovog oblika nasilja prema ženama.

Tražene zakonodavne izmene izvršene su samo u domenu krivičnopravne zaštite. Narodna skupština Republike Srbije donela je 2002. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije,⁵ koji, pored ostalog, u čl. 118a, predviđa novo krivično delo "nasilje u porodici". Do sada se u slučaju nasilja u porodici postupalo po odredbama Krivičnog zakona o lakoj ili teškoj telesnoj povredi, kada je postojalo fizičko nasilje, uvredi ili kleveti, kada je postojalo psihičko nasilje, dok u slučaju seksualnog nasilja, žena u braku uopšte nije bila zaštićena jer nije postojalo krivično delo silovanja u braku. Od izuzetnog je značaja okolnost da krivično delo nasilja u porodici spada u grupu krivičnih dela koja se gone po službenoj dužnosti. Ovakva zakonsko rešenje predstavlja manifestaciju stava zakonodavca da nasilje u porodici nije privatna stvar pojedinaca već oblik kriminaliteta na koji organi gonjenja moraju reagovati nezavisno od stava žrtve.

Primena Zakona započela je njegovim stupanjem na snagu, 9. marta 2002. godine, čime je otpočelo novo poglavlje u politici suprotstavljanja nasilju i reakciji društva prema ovoj pojavi.

Cilj ovog rada je da analiza prve procesuirane slučajeve nasilja u porodici na teritoriji grada Niša⁶ i ukaže na osnovne probleme koji se tiču načina institucionalnog reagovanja na nasilje u porodici. Posebna pažnja posvećena je analizi negativnih pojava vezanih za postupak primene relevantnih krivičnopravnih normi o nasilju u porodici.

Konstantinović-Vilić, mr Ivana Stevanović i Brankica Grupković), pored predviđanja "nasilja u porodici" kao posebnog krivičnog dela, predloženo je propisivanje mogućnosti izricanja zaštitnih mera od nasilja u porodici na brz i efikasan način u građanskom sudskom postupku. Integralni tekst Modela, zajedno sa obrazloženjem, objavljen je u knjizi: Nikolić-Ristanović, V.: op. cit., s. 117-138.

2 O dinamici zlostavljanja u partnerskim odnosima, videti: Ajduković, M. i dr. (2000) *Nasilje u partnerskim odnosima. Nasilje nad ženom u obitelji*, Zagreb: Društvo za psihološku pomoć, str. 57.

3 O teorijskim objašnjenjima nasilja u porodici: Konstantinović-Vilić, S., Nikolić-Ristanović, V. (1998) *Kriminologija*, Niš: Studentski kulturni centar, str. 122-130.

4 U Predlogu novog Modela pravne zaštite od nasilja u porodici koji je još 1998. izradila radna grupa Viktimološkog društva (u sastavu dr Vesna Nikolić Ristanović, dr Nevena Petrušić, dr Slobodanka

5 Čl. 27. Zakon o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije od 28. 2. 2002, Sl. glasnik RS, 10/2002.

6 Autorke ovog rada uradile su pilot istraživanje koje se odnosilo na primenu propisa o nasilju u porodici od strane policije, tužilaštva i sudova na području Okružnog suda u Nišu, u periodu od 9. marta do 10. oktobra 2002. godine. Rezultati istraživanja prezentovani su na Regionalnom seminaru "Istraživanja o nasilju u porodici", koji je u organizaciji Autonomnog ženskog centra iz Beograda, održan 18-19. oktobra 2002., u Beogradu.

Analiza predmeta iz prakse

Za potrebe ovog rada izabrano je za detaljniju analizu sedam karakterističnih slučajeva nasilja u porodici, koji su bili predmet razmatranja tužilaštva i suda. Podaci za analizu prikupljeni su primenom metoda posrednog posmatranja (pregled spisa i dokumentacije) i metodom intervjua u tri slučaja.

Razmatranje prvog slučaja nasilja u porodici

Opis

Po prijavi SUP-a Niš, Opštinsko tužilaštvo pokrenulo je postupak, a Opštinski sud u Nišu doneo presudu kojom je okrivljenog Branka oglasilo krivim zbog krivičnog dela nasilja u porodici i osudilo na novčanu kaznu u iznosu od 20.000 dinara.

Branko je 19. marta 2002. godine, kako je navedeno u presudi, upotrebom sile i ozbiljnom pretnjom da će napasti na život i telo svoje supruge Ivane, ugrozio njen telesni i duševni integritet na taj način što je Ivanu silom ugurao u svoj automobil, odvezao na izletišta "Bubanj" i pokušao da je poljubi, istegao joj ruku, naneo laku telesnu povredu u vidu modrice u predelu leve ruke i pretio joj da će je pretući ukoliko se ne vrati da živi sa njim.

Tokom postupka, oštećena Ivana izjavila je da je nekoliko meseci pre ovog događaja napustila okrivljenog i podnela tužbu za razvod braka. Brakorazvodna parnica je u toku. Imaju zajedničko dete staro dve godine. Za vreme trajanja bračne zajednice, čak i dok je bila trudna, Branko je maltretirao i tukao i izbacivao iz kuće. Kada je decembra 2001. pretukao i rekao da će ubiti nju, njenu majku i sestru, konačno su se razišli. Podnosila je krivične prijave, ukupno šest, a išli su i kod sudije za prekršaje, koji je prekršajno kaznio i jednog i drugog zbog narušavanja javnog reda i mira. Branko je stalno uznemiravao, tražio je da žive zajedno, maltretirao je nju i njenu rodbinu. Prema detetu nije ispoljio direktno nasilje.

Delo za koje je optužen dogodilo se 19. 3. 2002., kada je posle telefonskog razgovora sa Ivanom došao ispred stambene zgrade u kojoj je ona stanovala po dete koje je trebalo kod njega da provede nekoliko sati u toku dana. Ivana je izvela dete i kada je dete ušlo u automobil, Branko je silom ugurao Ivanu u automobil. Sa njima je ušao u automobil i radnik iz Brankove radnje. Branko je bio besan, vikao je, govorio je da će slupati kola, da će reći drugu da izađe iz kola, psovao i pretio da će

pobiti Ivanu i njenu porodicu. Stigli su na "Bubanj", gde je nastavljena svađa između Ivane i Branka. Branko je uporno nastojao da Ivana prihvati njegov predlog i vrati se da živi sa njim. Kada su se vratili sa "Bubnja" u njegovu radnju, policija koja je došla u radnju na poziv Ivanine majke, privela je Branka.

Okrivljeni Branko je izjavio da je zaista bilo nesuglasica u braku između njega i Ivane pod uticajem Ivanine majke. Kada je prvi put Ivanu istukao, to je učinio jer je malo više popio i zbog toga što ga je Ivana isprovocirala. Posle toga nisu se videli oko tri meseca, ali je redovno slao novac za dete i za hranu. Ivana je dovela dete po dogovoru 19. marta, on je pozvao da pođe sa njima jer mu je obećala da će se vratiti i nastaviti brak. Nije je prisiljavao da uđe u automobil, a modrice na ruci nastale su jer joj je malo jače stisnuo ruku.

Sud je uvrديو postojanje dela i krivične odgovornosti okrivljenog na osnovu izvedenih dokaza: saslušanjem oštećene Ivane, svedoka i medicinske dokumentacije. Prilikom odmeravanja kazne, imao je u vidu olakšavajuće okolnosti: korektno držanje okrivljenog na glavnom pretresu, činjenicu da nije osuđivan i da se protiv njega ne vodi drugi krivični postupak. Od otežavajućih okolnosti cenjena je društvena opasnost izvršenog krivičnog dela i ranije ponašanje okrivljenog.

Uočeni problemi

Posmatran u istorijskoj retrospektivni, ovaj slučaj nasilja u porodici nesumnjivo pokazuje da je u dužem vremenskom periodu Ivana bila izložena različitim oblicima fizičkog i psihičkog nasilja i da je nasilje kulminiralo nanošenjem lake telesne povrede, posle čega je pokrenut krivični postupak. U periodu pre pokretanja krivičnog postupka, Ivana se obraćala policiji i prekršajnim organima, koji izvršeno nasilje nisu smatrali isključivom kriminalnom aktivnošću Ivaninog supruga Branka, već su prekršajno kaznili i izvršioca i žrtvu. Ovakva reakcija je, nesumnjivo, doprinela da se nasilje produži i intenzivira. Takođe, u ovom slučaju izostalo je pravovremeno i pravilno reagovanje državnih organa nadležnih za sprečavanje i suzbijanje nasilja: Ivana je podnela šest krivičnih prijava i tužbu za razvod braka, ali tek kada je došlo do ozbiljnijeg telesnog povređivanja pred detetom, pokrenut je krivični postupak.

Prilikom odmeravanja vrste i visine kazne, sud se opredelio za novčanu kaznu, ali se prilikom obrazlaganja olakšavajućih i otežavajućih okolnosti nije uopšte upuštao u analizu celokupne porodične

situacije i situacije ispoljavanja nasilja kritičnom prilikom. Sud nije uzeo u obzir trajanje i intenzitet nasilja, činjenicu da je Ivana bila fizički maltretirana u trudnoći, posredno delovanje primene nasilja u odnosu na dvogodišnje dete, kao i stepen ugroženosti Ivane i deteta s obzirom da je do svađe i primene fizičkog nasilja došlo prilikom vožnje automobilom, što su sve otežavajuće okolnosti, koje bi trebalo da utiču na visinu kazne.

Razmatranje drugog slučaja nasilja u porodici

Opis

U policijsku stanicu Niš priveden je i saslušan Dušan iz Niša. Tom prilikom je sačinjena službena beleška:

"Dana 10. 4. 2002. oko 21,45 upućeni smo od strane šefa smene dežurne službe u ul. K. jer Dušan navodno tuče oca i ženu. Odlaskom na lice mesta zatekli smo Tomislava, Dušanovog oca, koji je prijavio slučaj, snaju Suzanu i mal. Jasnu staru 2 godine. Tomislav je objasnio da je Dušan došao iz grada, bio je nervozan, počeo je da viče na svoju ćerku mal. Jasminu i udario je tepalicom za muve po glavi više puta. Tomislav je prišao da je zaštititi, pa je Dušan i njega udario u predelu vilice pesnicom i izbio mu dva zuba iz gornje vilice. Tada je Tomislav pozvao policiju. U međuvremenu, dok policija nije stigla, Dušan je tukao suprugu do te mere da nije bila u stanju da sedi i hoda. Posle toga je otišao u komšiluk gde je pronađen kako igra sportsku prognozu".

Tomislav i Suzana su izjavili da se ovo ne dešava prvi put, da se Dušan svakodnevno agresivno ponaša i da ne žele više da ga kriju. Dušan svakodnevno maltretira celu porodicu, uključujući i svoju maloletnu decu. Zbog bojazni da će nastaviti sa ovakvim ponašanjem, priveden je u službene prostorije.

Protiv Dušana, rođenog 1968, mašinbravara, nezaposlenog, ima dvoje maloletne dece (ćerka 2 godine, sin 4 godine), podnet je zahtev za pokretanje prekršajnog postupka. Međutim, doneta je odluka da se prekršajni postupak obustavi jer je na osnovu sprovedenog postupka, prvostepeni organ utvrdio da je u konkretnom slučaju reč o radnji koja nije propisana kao prekršaj, s obzirom na to da je do nasilja odn. tuče došlo u dnevnoj sobi okrivljenog, što u konkretnom slučaju ne predstavlja javno mesto.

SUP je podneo tužilaštvu prijavu i službenu belešku. Saslušana je Suzana, Dušanova supruga, poslastičar, rođ. 29.9.1969. Ona je izjavila da je sa Dušanom u braku 9 godiina, da imaju dvoje mal.

dece i da su se odnosi između njih poremetili dve godine posle zaključenja braka. U toku 1995. Dušan je tako tukao i udario glavu o zid da misli da je od toga boli glava. U poslednje vreme postao je veoma agresivan, više na nju i decu, tuče decu, nju šamara i šutira. Do sukoba je došlo 10.4. 2002. oko 12 časova. Raspravljali su se oko dece. Dušan je vikao na mal. Jasminu zastrašujućim glasom. Svekrva je reagovala, a on je podigao stolicu na nju i pretio govoreći: "Krv ću da ti popijem, sad će krv da pljušti, ubiću te na mestu."

Popodne, oko 17 časova došli su njegovi roditelji da ih obiđu. Oko 19 došao je Dušan i doneo sok. Ona je sipala sok svima, pa i deci, mal. Jasmina je u tom momentu prosula sok. Na to je Dušan burno reagovao, počeo je da viče i tepalicom za muve nekoliko puta udario Jasminu. Njegov otac, Tomislav, pošao je da zaštititi unuku, ali je Dušan reagovao tako što ga je udario pesnicom u predelu glave. Posle toga je nastavio da psuje a mal. sinu je zapretio: "tebi ću mozak da istresem, nećeš biti ista majka".

Saslušan je Dušanov otac Tomislav koji je rekao da Dušan često napada decu i suprugu, da ih psuje, preti, a kada roditelji dođu kod njega, on ih izbacuje i govori "šta ćete vi ovde, šta ste mi dali, pobiću vas sve".

Dušanova majka je takođe saslušana i ona je izjavila da to nije prvi put, da Dušan stalno maltretira i fizički zlostavlja svoju suprugu i decu, a ako mu oni uzvrate, on ih bije i šutira gde mu padne na pamet.

Na osnovu policijske prijave, u Opštinskom tužilaštvu saslušana je Suzana. U službenoj belešci sačinjenoj tom prilikom navedeno je da je Suzana izjavila da se Dušan sukobio sa ocem i da je zbog toga vikao na nju i decu, ali nije upotrebio silu i pretnju.

Opštinski javni tužilac je odbacio krivičnu prijavu jer, po njegovom mišljenju, u radnjama okrivljenog nema elemenata krivičnog dela nasilja u porodici. U obrazloženju rešenja je navedeno da je oštećena izjavila da je "Dušan bio ljut na nju i decu, ali da nije upotrebio silu niti ozbiljne pretnje već je kasnije udario oca koji sa njima ne živi u zajedničkom domaćinstvu. Odnosno, ona nije sigurna da je udario oca, samo je videla da je zamahnuo rukom prema njemu. Događa se da Dušan, kad je razjaren više, ali misli da nikada ne bi ozbiljno naškodio njoj i deci i ona ima nameru da nastave zajednički život jer su zajedno devet godina. Ne zna zašto su radnici SUP-a podneli krivičnu prijavu protiv Dušana.

Ona se ne pridružuje gonjenju niti ističe oštetni zahtev”.

Uočeni problemi

U ovom slučaju javni tužilac je odbacio krivičnu prijavu polazeći od toga da je jedini relevantni izvor saznanja o izvršenom nasilju sama žrtva i da je njen iskaz jedini dokaz da je krivično delo nasilja u porodici zaista izvršeno. Ovakav stav je potpuno suprotan intenciji zakonodavca da se ovo krivično delo, kao i svako drugo krivično delo sa elementom nasilja izvršeno izvan porodice, goni po službenoj dužnosti i da se za dokazivanje postojanja krivičnog dela prikupljaju drugi dokazi, a ne samo i isključivo iskaz žrtve. Pri tome, treba imati u vidu da žrtva, kao supruga okrivljenog, može da bude oslobođena dužnosti svedočenja, ali to ne znači da krivično delo ne postoji.

Mnogobrojna istraživanja pokazuju da je žrtva porodičnog nasilja najčešće uplašena, da nije u stanju da se suoči sa problemima koji nastaju u porodici zbog prijavljivanja slučaja i pokretanja krivičnog postupka i da, ukoliko čitav postupak dugo traje, nastoji da od svega odustane. Ovo nije relevantna okolnost za javnog tužioca koji je trebalo da u ovom slučaju prikupi i druge dokaze, pre svega da sasluša Dušanove roditelje, koji su, prema prvobitnim izjavama, takođe bili žrtve nasilja. Ovo tim pre što je Dušanov otac Tomislav, koji je pozvao policiju, prilikom prvog saslušanja u policiji izjavio da ga je Dušan udario pesnicom i izbio mu dva zuba iz gornje vilice, a da je dok policija nije stigla, tukao suprugu do te mere da nije bila u stanju da sedi i hoda. Ove navode tužilac nije proveravao jer je smatrao da relevantna poslednja Suzanina izjava da Dušan kritičnom prilikom nije upotrebio silu niti ozbiljne pretnje, već je kasnije zamahnuo rukom prema ocu koji sa njima ne živi u zajedničkom domaćinstvu. S obzirom da je od momenta događaja do momenta saslušanja prošlo više od pet meseci, za koje vreme je Suzana živela u istom domaćinstvu sa Dušanom, sasvim je moguće da Suzana u potpunosti promeni raniju izjavu. Međutim, ova okolnost, kao i Suzanina izjava da se ne pridružuje krivičnom gonjenju i ne ističe oštetni zahtev, bez uticaja su na postojanje krivičnog dela i gonjenje učinioca jer se ovo krivično delo, zbog svoje društvene opasnosti, goni po službenoj dužnosti.

Razmatranje trećeg slučaja nasilja u porodici

Opis

Katarina je lično i bez poziva došla u Opštinsko javno tužilaštvo i izjavila da želi da podnese krivičnu prijavu protiv svog bivšeg supruga Budimira zbog krivičnog dela lake telesne povrede iz čl. 54 st. 2 u vezi st. 1 KZ.

Iz službene beleške Opštinskog javnog tužioca i zapisnika o saslušanju utvrđeno je da su se Katarina i Budimir razveli februara 2000. godine, ali da je Budimir i dalje uznemirava i traži da ponovo nastave zajednički život. Zbog toga što je Budimir često uznemirava, čak preti da će je ubiti, promenila je tri stana u kojima privatno stanuje. Prijavila je sve policiji, ali policija nije ništa preduzela. Dana 11. juna 2002. uveče oko 19 časova, on je došao kod nje u stan, tražio je da razgovaraju i nagovarao "da mu se vrati". Ona nije pristala i on je otišao oko 22 časa. U toku noći, oko 01:00 posle ponoći, probudio je tresak prozora. Budimir je bio u sobi, ušao je kroz prozor koristeći niske skele koje su bile na zgradi, imao je nož u rukama, mahao je nožem ispred nje, rekao joj je da ustane iz kreveta i pođe sa njim. Katarina je mahala rukama pokušavajući da se zaštiti, pa je po dlanovima zadobila posekotine.

Budimir je naredio da se spremi i krene sa njim, uzeo je njen mobilni telefon i telefone stanarki koje su bile u drugoj sobi sa detetom, pretio da će i one "isto proći" ako budu nešto rekly i ako pozovu policiju. Zatim je stavio nož na Katarinin vrat i gurao je prema vratima. Od noža je zadobila posekotine po vratu i grudima. Kada se Katarina sagla da obuje papuče, vrhom noža je povredio levu butinu. Pre izlaska iz stana, izvukao je žicu telefona iz zida.

Budimir je vodio Katarinu sporednim ulicama i za to vreme je rukama udarao po licu i vukao za kosu. Zatim je pozvao taksi i odvezili su se u njegov stan. U tom stanu je bila čitavog narednog dana sve do sutradan ujutru zaključana. Budimir je pretio nožem i rečima Katarini da ne sme da izađe iz stana, čak ni na terasu. Tražio je od nje da napiše izjavu da će da se pomire i da će sve biti zaboravljeno. Takođe je nagovarao i prisiljavao da pozove policiju da im kaže da odustaje od svih krivičnih prijava koje je podnela protiv njega jer je sada sve u redu.

Sutradan je dozvolio da zajedno idu na posao, ali je Katarina morala da se posle posla vrati u njegov stan.

Policija nije odmah reagovala iako je Katarinina majka obavestila da je Budimir Katarinu silom odveo iz stana. Iz spisa se tačno ne vidi kada je policija reagovala. Prema datumima koje je Katarina

navela, proizilazi da je policija intervenisala posle nekoliko dana, a prema njenom svedočenju pred istražnim sudijom, policija je to učinila odmah sutradan. Posle davanja izjave u SUP-u, Katarina je otišla kod svojih roditelja. Međutim, Budimir je i dalje uznemirava telefonom, dolazi kod nje na posao i čeka je ispred zgrade u kojoj je stan njenih roditelja.

Istražni postupak u ovom slučaju još nije okončan.

Uočeni problemi

S obzirom da u ovom slučaju istražni postupak nije okončan i tužilac nije podneo optužni akt, možemo samo da ukažemo na eventualne propuste do kojih bi moglo da dođe prilikom kvalifikacije dela i određivanja članova porodice prema kojima ovo krivično delo može da bude izvršeno.

Istraživanja pokazuju da u mnogim slučajevima nasilje u porodici ne prestaje posle razvoda braka i prestanka zajedničkog života. Nasilnici su tada još agresivniji i nastavljaju sa fizičkim i psihičkim zlostavljanjem žrtve. U navedenom slučaju Katarina je bila izložena najpre psihičkom nasilju i strahu visokog intenziteta jer joj je Budimir svakodnevno pretio i uznemiravao, zbog čega je morala da se krije i seli iz jednog stana u drugi. Kritičnom prilikom Budimir je u toku noći upao kroz prozor u stan u kome je Katarina stanovala, povredio je nožem i lišio slobode primoravajući je da ostane u njegovom zaključanom stanu. Sve ove okolnosti pokazuju izuzetnu upornost nasilnika da ostvari svoju zamisao o ponovnom uspostavljanju bračne zajednice, bez obzira na posledice po žrtvu, izazivanje straha i patnje. S obzirom da je Katarina prijavila policiji da joj Budimir preti i da je uznemirava, očigledno je da je pravovremena intervencija policije izostala. Policija nije odmah intervenisala ni kada je Katarinina majka prijavila da je Budimir silom odveo iz stana. S obzirom na Katarininu izjavu da je Budimir i dalje uznemirava, da je prati i preti, veoma bi bilo značajno da je policija zaštititi i pored toga što je krivični postupak pokrenut.

U radnjama Budimira postoje svi elementi krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st. 1 i 2 i tužilac bi trebalo da tako kvalifikuje delo bez obzira što je u krivičnoj prijavi, koju je Katarina podnela na zapisnik javnom tužilaštvu, delo kvalifikovano kao laka telesna povreda. S obzirom da je krivična prijava podneta izjavom na zapisnik u javnom tužilaštvu, nejasno je zbog čega tužilac nije odmah pravilno kvalifikovao delo. U ovom slučaju se ne radi o lakoj telesnoj povredi, već o krivičnom delu

nasilja u porodici bez obzira što su izvršilac i žrtva razvedeni supružnici koji ne žive zajedno jer se oni smatraju članovima porodice. Takođe, prilikom kvalifikacije krivičnog dela, treba imati u vidu da je Budimir pored fizičkog vršio i psihičko nasilje.

Na osnovu analize ovog slučaja, možemo da zaključimo da samo krivičnopravna zaštita žrtve nije dovoljna da spreči dalje ispoljavanje nasilja u porodici. Neophodno je da se zakonom predvide preventivne mere porodičnopravne zaštite (na primer zabrana približavanja), koje bi bile najefikasnije u onim slučajevima kada je došlo do razvoda braka i izvršilac i žrtva ne žive u zajedničkom domaćinstvu.

Razmatranje četvrtog slučaja nasilja u porodici

Opis

Opštinsko javno tužilaštvo u Nišu podnelo je optužni predlog protiv Milana N. i Stanka N., sina i oca koji su se sukobili u dvorištu porodične kuće 14.10.2002. Milan je svog oca Stanka više puta pesnicom udario u predeo lica. Stanko je zatim dohvatio metalni gorionik za petrolej i udario Milana takođe u predeo lica. Milan je posle toga oca oborio na beton i pesnicama i nogama ga udario po telu. Tom prilikom Milan i Stanko su zadobili telesne povrede, i to: Milan posekotinu na čelu, povredu koja je kvalifikovana kao laka telesna povreda, a Stanko nepotpuno iščašenje palca leve šake u zglobu, krvni podliv tkiva poglavine levog slepoočnog predela i oguljotine kože lica i desne šake, povrede koje su kvalifikovane kao laka telesna povreda na gornjoj granici ovih povreda. U optužnom predlogu navedeno je da je okrivljeni Milan izvršio krivično delo nasilja u porodici iz čl. 118a st. 1 KZ RS, a okrivljeni Stanko krivično delo lake telesne povrede iz čl. 54 st. 2 u vezi st. 1 KZ RS.

Uočeni problemi

U ovom slučaju se može razmatrati stav javnog tužioca da se povodom istog događaja i istih učesnika različito sagledavaju bića krivičnih dela i vrši različita kvalifikacija dela. Javni tužilac je smatrao da u radnjama okrivljenog Milana (najpre udaranje pesnicom u lice, a zatim udaranje pesnicom i nogom u telo) postoje elementi krivičnog dela nasilja u porodici, dok u radnjama okrivljenog Stanka (udaranje metalnim gorionikom za petrolej) elementi krivičnog dela lake telesne povrede, i to teži oblik jer je telesna povreda naneta sredstvom

podobnim da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. U obrazloženju optužnog predloga nisu navedeni razlozi različite kvalifikacije dela.

Iz fomulacije odredbe čl.118a st. 2 KZ RS proizilazi da nasilje u porodici može biti izvršeno korišćenjem oružja, opasnog oruđa ili sredstva podobnog da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši. To je teži oblik ovog krivičnog dela za čije je izvršenje, kao i za izvršenje težeg oblika lake telesne povrede, predviđena teža sankcija. S obzirom da se u konkretnom slučaju radi o ocu i sinu, znači članovima porodice, jasno je da u radnjama okrivljenog Stanka postoje elementi krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st.2.

Prilikom razgovora sa javnim tužiocem o razlozima za različite kvalifikacije krivičnih dela, saznali smo da se javni tužilac opredelio za ovo rešenje zbog toga što je procenio da se okrivljeni Stanko, time što je "dohvatio" metalni gorionik za petrolej i njime udario okrivljenog Milana, nije ispoljio nasilje, dok je Milanovo ponašanje očigledno ispoljavanje nasilja. Drugi razlog za različite kvalifikacije krivičnih dela je visina zaprećene kazne - ukoliko bi Stanko, koji je Milanu naneo laku telesnu povredu u vidu posekotine na čelu, bio osuđen za krivično delo nasilja u porodici iz čl.118a st.2, on bi svakako bio strožije kažnjen s obzirom na zaprećenu kaznu za krivično delo nasilje u porodici čl. 118a st.2 KZ RS (zatvor od šest meseci do pet godina), u odnosu na Milana koji je Stanku naneo laku telesnu povredu na gornjoj granici ovih povreda i izvršio lakši oblik krivičnog dela nasilje u porodici iz čl. 118a st. 1 KZ RS (predviđena kazna je novčana kazna ili zatvor do tri godine).

Smatramo da su u konkretnom slučaju, ukoliko se dokažu navodi iz optužnog predloga, i Stanko i Milan izvršili krivično delo nasilje u porodici jer je ispunjen osnovni uslov za postojanje ovog dela - povređivanje ili ugrožavanje telesnog ili duševnog integriteta člana porodice. Zaštita članova porodice od nasilja je osnovni razlog zbog koga je upotreba sile ili ozbiljne pretnje da će se napasti na život ili telo i time povređivanje ili ugrožavanje telesnog ili duševnog integriteta inkriminisano u okviru posebnog krivičnog dela. Stoga je neophodno da se svaki član porodice tretira na pođednak način prilikom utvrđivanja elemenata neophodnih za postojanje krivičnog dela, a da se prilikom odmeravanja kazne uzimaju u obzir okolnosti izvršenja dela, način izvršenja, dužina trajanja nasilja, otežavajuće i olakšavajuće okolnosti.

Razmatranje petog slučaja nasilja u porodici

Opis

Verica S. je ispričala je da je protiv nje opštinski javni tužilac podneo zahtev za sprovođenje istrage zbog osnovane sumnje da je izvršila krivično delo teške telesne povrede iz čl.53 st.1 KZ RS. U vezi sa ovim zahtevom dobila je poziv za ispitivanje okrivljenog pred istražnim sudijom Ki. 1047/02 za 24.1.2003.

Verica se obratila za pomoć S.O.S. službi i Ženskom centru. U razgovoru sa volonterkama Ženskog centra ispričala je da je sa oštećenim Nikolom Đ., koga je zaista 8.11.2002. povredila nožem, živela u vanbračnoj zajednici od 1992. do 1999. U toku trajanja ove vanbračne zajednice Verica je rodila dvoje dece, koje Nikola nije zvanično priznao kao svoju decu. Još od samog početka zajedničkog života, Nikola je Vericu tukao i maltretirao. Njegovo nasilje nije prestajalo ni u toku Veričine trudnoće. Najgore su bile stalne Nikoline pretnje da će je ubiti, čak je jednom to ozbiljno i pokušao. U periodu 1993-1997. prijavljivala je Nikolu policiji, on je bio privođen, ali su ga puštali i posle toga maltretiranje je bilo još teže. U to vreme obraćala se telefonom i S.O.S. udruženju. Kada je 1999. Nikola napustio, otišao je kod druge žene u Bor i, prema Veričinim saznanjima, maltretirao je i nju. Verica je zasnovala novu vanbračnu zajednicu sa drugim čovekom, koji je prihvatio zajedno sa decom. Međutim, Nikola je i dalje nastavio da je uznemirava, pa je oktobra 2002. ponovo došao u Veričin stan. Verica je pristala da ga ponovo primi jer je rekao da želi da vidi decu i da sačeka nekoliko dana da ga gazda pozove za neki fizički posao. Sve je bilo u redu do 8.11.2002. kada su se u toku noći, dok su pili sa Nikolinim prijateljem Đorđem, posvađali. Nikola je ponovo počeo da preti Verici i da je vređa, pa je ona izašla iz stana i potrčala niz stepenice. Prethodno je iz ormana u kuhinji uzela nož. Dok se nalazila na stepeništu, Nikola je stigao, uhvatio za kosu i udario u slepoočnicu, a ona je, da bi se odbranila, upotrebila nož. Posle ovog događaja, Nikola je nastavio da je uznemirava. Preti joj da će ona otići u zatvor, a deca u dom "da vide kako je tamo" jer je i on detinjstvo proveo u domu.

Uočeni problemi

U ovom slučaju istraga nije završena i ne zna se da li će javni tužilac ostati pri podnetom optužnom predlogu da je Verica izvršila krivično delo teške

telesne povrede iz čl.53 st.1 KZ RS. Po našem mišljenju, ovde se radi o pogrešnoj kvalifikaciji krivičnog dela, do koje je došlo verovatno zbog shvatanja tužioca da vanbračna žena nije član porodice. Čini nam se da u ovom slučaju postoje svi elementi krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st. 1 KZ RS jer je Verica član porodice budući da je živela sa oštećenim Nikolom u vanbračnoj zajednici. Pri tome, bez uticaja je okolnost da su se Verica i Nikola rastajali, da je Nikola napuštao porodično domaćinstvo i zasnivao drugu vanbračnu zajednicu.

Veoma je važno da u budućem krivičnom postupku bude sagledana činjenica da je Verica ne samo izvršilac, već i žrtva porodičnog nasilja. Fizičko i psihičko nasilje kome je Verica bila izložena i koje nije prijavljivala državnim organima, trajalo je dugo godina. Stoga je neophodno da istražni sudija, u granicama svojih ovlašćenja, a na osnovu odredbe čl. 255 Zakonika o krivičnom postupku, ispita Vericu o činjenicama koje se odnose na njen život sa Nikolom, o prilikama u kojima je sa njim živela, kao i drugim okolnostima koje se tiču konkretnog događaja. Utvrđivanje svih ovih činjenica značajno je za sagledavanje celokupne situacije nasilja u porodici, koje je postojalo pre kritičnog događaja i Nikolinog ponašanja u konkretnoj situaciji, koje je znatno doprinelo izvršenju krivičnog dela. S druge strane, u Nikolinom ponašanju takođe su sadržani elementi lakšeg oblika krivičnog dela nasilja u porodici, posebno ako se ima u vidu da je on pretnjama i ucenama i dalje nastavio da ugrožava sigurnost svoje ranije vanbračne supruge i njene maloletne dece.

Razmatranje šestog slučaja nasilja u porodici

Opis

U ovom slučaju advokat oštećene podneo je krivičnu prijavu javnom tužilaštvu zbog krivičnog dela teške telesne povrede iz čl. 53 st.1 KZ RS, a žrtva nasilja se obratila S.O.S. udruženju za žene i decu žrtve nasilja i Ženskom istraživačkom centru za edukaciju i komunikaciju.

Milena Z. je u krivičnoj prijavi navela da je sa mužem Martinom Z., vlasnikom privatne štamparije, u braku od marta 1984. Imaju dvoje dece, punoletnu ćerku Mariju i maloletnog sina Miloša. Brak su sklopili iz ljubavi i do 1999. nije bilo među njima većih nesuglasica. Nesuglasice su počele te godine kada je Milena saznala da se Martin sastaje sa drugom ženom. Odmah je reagovala i tada su počela

maltretiranja - pretnje, gađanja raznim kućnim stvarima i sl. Martin je napustio bračnu zajednicu septembra 1999. i godinu dana nije živio sa Milenom i decom u istom stanu.

Kada se krajem januara 2002. vratio, situacija je postala još gora. Pretnje, prebacivanja, svađe, postale su svakodnevne. Novac nije davao za podmirenje osnovnih kućnih potreba, niti je vodio brigu o izdržavanju dece. Primorana njegovom pretnjom, Milena mu je dala "na pozajmicu" novac od prodaje stana koga je nasledila od majke.

Prvi ozbiljniji sukob između njih dogodio se septembra 2002. kada je Milena tražila od Martina da joj vrati novac jer ima nameru da kupi garsonjeru. Martin joj je pretio, tako da je morala da pozove policiju da interveniše.

Drugi sukob se dogodio 12.1.2002. kada su se posvađali oko novca i kupovine garsonjere. Martin je Milenu tom prilikom vređao, ponižavao i u jednom momentu udario pesnicom u glavu i šutnuo u predeo rebra. Tom prilikom Milena je zadobila prelom VII rebra, hematom na leđima i desnom ramenu o čemu poseduje lekarsko uverenje. Posle ovog događaja Milena je podnela krivičnu prijavu javnom tužilaštvu, a Martin joj i dalje preti da će je izbaciti iz stana.

Posle podnošenja krivične prijave Milena je razgovarala sa volonterkom Ženskog istraživačkog centra i naglasila da nije sasvim sigurna da želi pokretanje krivičnog postupka, osuđivanje i kažnjavanje svog muža. Takođe je izjavila da joj je, na njen predlog, u javnom tužilaštvu "ostavljeno" neko vreme da još detaljnije razmisli o tome da li zaista želi pokretanje postupka protiv Martina.

Uočeni problemi

Iako još uvek nije isteklo vreme koje je Mileni "ostavljeno" za razmišljanje tako da je neizvesno šta će se dalje događati, potrebno je ukazati na do sada učinjene propuste. Pre svega, nesumnjivo je da se u praksi tužilaštva prenebregava okolnost da je krivično delo nasilja u porodici delo koje se goni po službenoj dužnosti tako da za pokretanje krivičnog postupka nije bitna saglasnost žrtve, te je, stoga, nejasno iz kojih razloga tužilaštvo ostavlja žrtvi vreme za razmišljanje. Postavlja se, naime, pitanje kakvo je pravno dejstvo eventualnog odustanka žrtve od podnete krivične prijave i da li u takvom ponašanju postoje elementi krivičnog dela lažnog prijavljivanja iz čl. 205. KZ RS.

Ostavljanje vremena žrtvi da "razmisli" predstavlja, ustvari, posrednu sugestiju žrtvi da se pre-

domisli i odustane od podnete krivične prijave i izaziva još veću nesigurnost i neodlučnost kod žrtve, pogotovo ako nasilnik i dalje pretili i vrši psihičko nasilje. Umesto da posle podnošenja krivične prijave zaštita žrtve bude efikasno sprovedena i ostvarena, ništa se konkretno ne preduzima, što samo može ohrabriti nasilnika i dovesti do ponavljanja nasilja.

Razmatranje sedmog slučaja nasilja u porodici

Opis

Gordana M. je podnela krivičnu prijavu javnom tužilaštvu zbog krivičnog dela nasilja u porodici iz čl. 118a st.2. U krivičnoj prijavi je navela da je njen suprug Nenad M. psihički maltretira, izoluje od porodice i prijatelja, vređa, omalovažava i pretili vatrenim oružjem da će je ubiti. Ona i Nenad su u braku devet godina i imaju mal. sina Predraga. Zbog stalnih nesuglasica kojima prisustvuje mal. dete, psihičkog maltretiranja, pretnji ubistvom i vređanja, tražila je zaštitu od policije i Centra za socijalni rad. Kako se situacija nije promenila, ove godine je podnela tužbu za razvod braka. Postupak po tužbi još nije okončan jer Nenad izbegava da primi poziv za ročište. Pred Opštinskim sudom u Nišu u toku je i postupak zbog smetanja poseda po Nenadovoj tužbi sa predlogom da se usvoji privremena mera. Nenad je, inače, prekršajno osuđivan novčanom kaznom zbog nedozvoljenog posedovanja oružja.

Iako je zaposlen van Niša i ima rešeno stambeno pitanje, Nenad želi da se useli u stan u Nišu koji je isključivo Gordanino vlasništvo. Zbog psihičkog maltretiranja i vređanja na najgrublji način, kao i stalnih pretnji da će ubiti nju i njenu majku, Gordana živi u stalnom strahu i njeno zdravlje je ozbiljno ugroženo. Takođe je ugroženo i zdravlje mal. Predraga koji veoma teško doživljava ispoljavanje agresivnog ponašanja oca. Kako je Nenad u svojoj agresivnosti postao nepredvidljiv, Gordana je pozvala oca i majku da budu u stanu sa njom i detetom.

Gordana je tražila pomoć i podršku od nevladinih ženskih organizacija i u razgovoru sa volonterkom Ženskog centra istakla da je veoma uplašena ishodom sudskog spora zbog smetanja poseda i eventualnim izdavanjem privremene mere da se Nenad ponovo useli u njen stan. Za razliku od postupka za razvod braka koji je ona pokrenula i koji se veoma sporo odvija jer Nenad izbegava da primi poziv, u postupku zbog smetanja poseda, koji je pokrenuo Nenad, ročišta se zakazuju na sedam dana.

Uočeni problemi

U ovom slučaju veoma je važno da javno tužilaštvo što pre pokrene krivični postupak protiv Nenada zbog krivičnog dela nasilje u porodici iz čl. 118a st.2. Pokretanje krivičnog postupka je značajno kako zbog sprečavanja ispoljavanja težih oblika nasilja i nastupanja težih posledica, tako i zbog odlučivanja o privremenoj meri u građanskom sudskom postupku. Sud koji odlučuje o privremenoj meri, tj. o Nenadovom zahtevu da mu se omogući nesmetano korišćenje stana u kome stanuje Gordana, svakako bi trebalo da ima u vidu okolnost da je Gordana podnela krivičnu prijavu zbog krivičnog dela nasilja u porodici i da bi usvajanje i izvršenje ove privremene mere omogućilo Nenadu da i dalje ispoljava nasilje i ugrožava život i zdravlje Gordane i njihovog maloletnog deteta. Iako se radi o posebnom sudskom postupku, neophodno je da sud u potpunosti sagleda situaciju u kojoj se stranke nalaze jer, u protivnom, može biti "saučesnik" i svojom odlukom doprineti da Nenad izvrši teže oblike fizičkog nasilja.

Na osnovu ovog slučaja možemo da zaključimo da je neophodno dopuniti sistem zaštite od nasilja u porodici uvođenjem građanskopravnih mera zaštite u pravni sistem. Kada bi ove mere postojale (na primer, zabrana približavanja, iseljenje iz stana), Gordana bi bila u potpunosti zaštićena, i ne, kako izjavljuje, u "direktnoj životnoj opasnosti".

Zaključna razmatranja

Vremenski period od godinu dana, koliko se odredbe čl. 118 a KZ RS primenjuju u praksi dovoljan je da se pristupi sveobuhvatnom istraživanju prakse na teritoriji cele Srbije. Ovakvo istraživanje omogućilo bi da se ispita i proceni kako se propisi primenjuju, da li eventualne greške u primeni predstavljaju sporadičnu pojavu ili već ustaljenu praksu i šta je potrebno preduzeti da se uočeni nedostaci otklone i praksa ujednači. Na žalost, takvo istraživanje, koliko je autorkama poznato, još uvek nije započelo iako za njim nesumnjivo postoji i teorijska i praktična potreba.

Istraživanje dosadašnje primene novih odredbi KZ RS o nasilju u porodici na teritoriji grada Niša omogućilo je da se uoče sledeće pojave:

- Organi krivičnog gonjenja i sud različito tumače pojam "član porodice", pa se događa da se članovima porodice ne smatraju bivši i sadašnji vanbračni partneri.
- Policija i sudovi na različite načine tumače pojedine zakonske pojmove kao što su

"zajednički život", "porodica" i dr., što dovodi do nejednake primene zakona.

- Ne postoje mehanizmi za ujednačavanje stavova policije, tužilaštva i sudova u pogledu pojedinih elemenata krivičnog dela nasilja u porodici. Stoga bi bilo neophodno izraditi i realizovati jedinstveni program edukacije na svim nivoima organizovanja.
- Tužilaštvo toleriše, a ne retko i podstiče žrtvu da odustane od krivične prijave umesto da, u skladu sa zakonom, pokrene krivični postupak po službenoj dužnosti.
- Krivična prijava se odbacuje uvek kad žrtva promeni svoj ranije dati iskaz navodeći da nije bilo nasilja.
- Prilikom odlučivanja o optuženju, tužilaštvo se oslanja na iskaz žrtve kao jedino dokazno sredstvo i propušta da istražnom sudiji, u slučaju pokretanja istrage, predloži izvođenje drugih dokaza, što, u slučajevima odbijanja žrtve da svedoči, onemogućava dokazivanje postojanja i izvršenja dela.
- Prilikom uzimanja krivične prijave na zapisnik i saslušanja žrtve, tužilaštvo upućuje žrtvu da još podrobnije razmisli o tome da li zaista želi pokretanje postupka, određujući rok u kome žrtva o tome treba da se izjasni.
- Još uvek se sledi stara praksa u pogledu kvalifikacije dela, tako da se mnoga ponašanja koja predstavljaju nasilje u porodici podvode pod laku i tešku telesnu povredu, što pokazuje da se u praksi nije u potpunosti shvatila suština i intencija novog krivičnog dela nasilja u porodici;
- Prilikom odmeravanja vrste i visine kazne, sud ne sagledava sve otežavajuće okolnosti, posebno trajanje i intenzitet ranije izvršenog nasilja, stepen ugroženosti žrtve, niti analizira porodičnu situaciju u kojoj počinitelj i žrtva žive.
- Visina do sada izrečenih kazni ukazuje na tendenciju blagog kažnjavanja: izriču se novčane kazne i usovne osude.
- Iako je podnošenje krivične prijave najrizičniji trenutak za žrtvu partnerskog nasilja, ne preduzimaju se nikakve mere zaštite, niti se

nadležne institucije (centar za socijalni rad) obavestavaju o pokrenutom postupku, iako je to veoma važno, posebno kad žrtva i nasilnik imaju zajedničko maloletno dete.

- Krivičnopravna zaštita od nasilja u porodici ne omogućava pravovremeno i efikasno preventivno delovanje. Zato je neophodno da bude dopunjena merama porodičnopravne zaštite koje bi, zajedno sa postojećim krivičnopravnim merama, činile koherentan i sveobuhvatan sistem zaštite na generalnom i pojedinačnom planu.

**Slobodanka Konstantinović Vilić, PhD
Nevena Petrušić, PhD**

Criminal Offence Domestic Violence – legal practice in Niš area

In this paper authors analyze seven cases of domestic violence in Niš area during one year of implementation of the new criminal offence "Domestic violence". Using the method of indirect observation and interviews, authors give us an overview of police's, prosecutors' and court's intervention in domestic violence cases. In spite of small number of registered and processed domestic violence cases, some negative phenomenons are observed. Those phenomenons unable efficient and accurate preventive and repressive actions toward abuser. Majority of these observed facts are noted and explained, with underlining the consequences and a way for overcoming them.

In order to reach valid and scientifically based conclusion about implementation of laws regarding domestic violence, it is essential to undertake extensive research in Serbia, including a research of a practice of the police, prosecutors and courts. Results of such research would allow qualitative theoretical overview of law enforcement practice regarding domestic violence. Knowledge gained in this way would help us to establish programs for education of individuals who, in different roles, participate in preventive and repressive actions against domestic violence.

MR JASMINA KIURSKI*

Nasilje u porodici

U radu se razmatra pojam porodice, njena uloga kao društvene i pravne ustanove i analizira reakcija države na poremećaje koji se mogu javiti u njenom funkcionisanju. Posebno se razmatraju pitanja definicije porodice kao i zaštitna funkcija koju porodično i krivično pravo imaju u modernim pravnim sistemima. Analizira se i reforma našeg zakonodavstva, pre svega novo krivično delo iz člana 118a Krivičnog zakona Republike Srbije "Nasilje u porodici" i odnos ovog dela sa drugim srodnim delima iz grupe krivičnih dela protiv braka i porodice. Najzad, daje se pregled dosadašnje prakse u radu okružnog i opštinskih javnih tužilaštava u Beogradu i predloži za rešavanje uočenih problema u primeni ovog krivičnog dela u praksi.

Ključne reči: porodica, nasilje u porodici, krivično delo, sudska praksa.

Uvod

Ljudski život odvija se u porodici. Ljudi se po pravilu rađaju u porodici, u njoj se podižu i odrastaju, sami stvaraju porodicu i u porodici umiru.¹ Ona obezbeđuje rađanje i obnavljanje pokolenja i vrši vaspitanje i osposobljavanje novih naraštaja. Rađajući se u porodici i nastavljajući porodicu čovek održava ljudsku zajednicu. Zato je reproduktivna funkcija jedna od najvažnijih, jer bi se ne vršenjem ove funkcije ugrozio opstanak čovečanstva. Porodične funkcije se odnose i na biološku i na kulturnu reprodukciju, što podrazumeva kompletan proces odgoja deteta do zrele ličnosti. Naime, pored osnovnih funkcija kao što su reproduktivna, ekonomska, vaspitna i obrazovna, zaštitna i socijalizatorska, porodica omogućava zadovoljenje mnogobrojnih emocionalnih, društvenih, kulturnih i

drugih potreba, kako između muškarca i žene kao supružnika, tako između njih kao roditelja i njihove dece, a potom između svih članova porodice međusobno i porodice kao užeg društva i društvene zajednice.²

Sticajem raznih društvenih činilaca i uslova porodica je tokom istorije prolazila kroz razne faze svog razvitka. Menjala je pojavne oblike, bila izložena različitim pritiscima, ali je izdržala sve istorijske promene, tako što se prilagođavala izmenjenim društvenim prilikama i uslovima. U tom velikom vremenskom nizu, porodica je doživljavala različite promene, čak je bilo pokušaja i da se negira ili ukine. Međutim, bez obzira na različite teorijske i ideološke kontraverze o značaju porodice, ona se održala u svim društveno-ekonomskim formacijama, i do današnjeg vremena ostala kao nezaobilazna institucija ljudskog roda. Zato se kaže da je porodica najprirodnija i najstarija od svih zajednica. "Svuda je ista, a ipak nigde nije ista. Vekovima je ista, a ipak nikad nije ista".³

Porodica je sastavni deo društva, pa se porodični odnosi ne mogu posmatrati izvan društvene stvarnosti, odnosno odvojeno od drugih društvenih odnosa i pojava. Kako je problem porodice veoma složen, to se proučavanjem porodice, kao osnovne ćelije društva, bave mnoge naučne discipline, kao što su pravo, sociologija, psihologija, etnologija itd. Porodično pravo koristeći dostignuća svih tih nauka, najiscrpnije reguliše odnose u porodici pozitivnim pravnim propisima koji istovremeno odgovaraju zahtevima savremene nauke i našoj društvenoj stvarnosti. Zadatak porodičnog prava je da štiti porodicu i da obezbedi pravilno razvijanje odnosa među njenim članovima.

Zdrava i usklađena porodica omogućava nesmetan razvoj pojedinca i predstavlja čvrstu osnovu

* Mr Jasmina Kiurski je zamenik Okružnog javnog tužioca u Beogradu

¹ Janjić-Komar, M., Korać, R., Ponjavić, Z. (1996) *Porodično pravo*, Beograd: Nomos, str. 36.

² Bakić, V. (1988) *Porodično pravo u SFRJ*, Beograd: Savremena administracija, str. 41.

³ Ekerman, N. (1966) *Psihodinamika porodičnog života*, Titograd: str. 41.

za pravilan razvoj društva. Svako društvo nastoji da porodicu i porodične odnose uredi i pravno reguliše u skladu sa svojim potrebama. Otuda i konstatacija E. Froma "da svako društvo ima onakvu porodicu kakvu zaslužuje". Zbog složenosti savremenog društva i načina života porodica se nalazi u mnogim psihološkim, psihopatološkim, socio devijantnim, moralnim i egzistencijalnim problemima. Porodica je prva bolna tačka kroz koju se izražava kriza morala i hipokrizija društva.⁴ Ako posmatramo porodicu kod nas, stanje u kom se nalazi, i probleme sa kojima se suočava, možemo slobodno reći da se naše društvo nalazi u dubokoj krizi. Na prvom mestu treba napomenuti da se naša zemlja nalazi u procesu tranzicije društva i države. Brojne promene na društvenom makroplanu kao što su ekonomska i politička kriza društva, izmena vrednosnog sistema praćenog opštim padom morala, socijalni problemi, korupcija i neprilagođenost novim društveno-političkim, ekonomskim i svojinskim uslovima, utiču posredno na različite načine na funkcionisanje porodice. Evidentno je da sva ta dešavanja deluju na psihu pojedinca, a to bitno utiče na međusobne odnose, kako unutar, tako i van porodice. S druge strane razorne posledice rata koji se vodio na bivšim prostorima Jugoslavije, osećaju se u svim sferama ljudskog življenja, što se posebno odražava na porodicu i mešovite brakove.⁵ Vidno se oseća pad ekonomske moći države i mnogih institucija, a time i pojedinca. Sve je veći broj porodica koje ne mogu da zadovolje ni minimum svojih ekonomsko-egzistencijalnih potreba. Usled toga dolazi do poremećaja bračnih i porodičnih odnosa, i nezadovoljstva pojedinca usled nagomilanih problema koji se, na žalost, najčešće završavaju slučajevima nasilja ili zlostave nekog od članova porodice. Žene i deca su, sve češće, najugroženiji u svojim domovima, gde bi trebalo da se osećaju najsigurnije, jer muškarci u svojoj nemoći i nesnalaženju u društvu i na poslu, agresivnost i nasilje ispoljavaju upravo prema članovima svoje porodice. Nezaposlenost, nesigurnost, osećaj manje vrednosti, gubitak moći u porodici i van nje, uz istovremeno jačanje žene, koja u ovim teškim

vremenima sve češće postaje stub porodice, dovode do krize muškog identiteta, koja čini da muškarac postaje nasilan i agresivan. Međutim, kriza u porodici nastupa ne samo usled povećane količine stresa unutar porodice već i onog stresa koji dolazi iz spoljašnje sredine. Kao posledica takvog kriznog stanja, javlja se otuđenost pojedinca, gubi se osećaj pripadnosti porodici, međusobne saradnje i emocionalna ravnoteža. Otuđenost članova porodice dovodi do nejedinstva društva, do ugrožavanja osnovnih vrednosti za opstanak društva, kao što su solidarnost, privrženost, ljubav ili saosećanje. Problem je što porodica u većini slučajeva, veoma dugo ne prepoznaje poremećaje u svom funkcionisanju. Tek kod izbijanja krize porodica počne da uviđa neke nedostatke. Krizna porodična stanja izražavaju se najčešće kroz simptomatsko ponašanje jednog od članova kao što su alkoholizam, narkomanija, agresivno ponašanje dece, delinkventno ponašanje itd.

Teško je dati univerzalni model zdrave i normalne porodice koja je u ovo vreme dinamičnih promena stalno pred iskušenjima. Prema mišljenju Ekermana, idealno zdrava porodica ne postoji. Hipotetski, zdrava porodica bila bi ona čiji članovi ne ispoljavaju aktuelno ili hronično neki psihopatološki poremećaj.⁶ Društvo utiče na oblik, strukturu i funkciju porodice. To daje različite osobenosti porodici u odnosu na različite kulture i društvene oblike porodice kroz istoriju. Kao ustanova, ona ima istorijsku, socijalnu i političku dimenziju. Danas su najprisutnija dva oblika porodice: patrijarhalna (porodica prošlosti) koja se zasniva na autoritetu porodice, odnosno vlasti muža-oca kao starešine porodice i egalitarna (savremena) porodica koja se zasniva na ravnopravnom odnosu članova porodice, kao i na uzajamnim pravima i dužnostima roditelja i dece.

Pojam savremene porodice može se odrediti kao životna zajednica roditelja sa njihovom decom koju izdržavaju. Ova porodica naziva se nuklearnom porodicom, i za razliku od ostalih pojavnih oblika zasniva se na emocionalnoj osnovi, na ljubavi i trajnom međusobnom poštovanju svih članova. Međutim, u modernom svetu osim nuklearne porodice, koju kao model štiti i međunarodno pravo, sve je više vanbračnih zajednica, nepotpunih porodica ili homoseksualnih veza. Današnje savremeno društvo podrazumeva podružljivost (soci-

4 Goldner-Vukov, M. (1988) *Porodica u krizi*, Beograd-Zagreb: Medicinska knjiga, str. 169.

5 Istraživanje koje je sprovedeno nakon prve godine rata pokazalo je da je SOS telefon zabeležio 30% više poziva u odnosu na mirnodopski period i da su se oblici nasilja promenili u odnosu na prethodno razdoblje. Više o tome u članku "Tamne brojke naših savesti" od 1. 11. 1997. godine, Alternativna informativna mreža, na web strani :www.aimpress.org

6 Pejović, M. (1997) *Porodica i psihopatologija*, Beograd: Savremena administracija, str. 25.

jalizaciju) porodice i njeno otvaranje i povezivanje sa društvom koje se odvija na svim nivoima: ekonomskom, radnom, socijalno političkom, etičkom itd. Demokratizacija porodičnih odnosa označava egalizaciju prava i obaveza između svih članova, deobu zasnovanu na uzrastu i polu, emancipaciju žene i sl.

Porodica kao društvena i pravna ustanova

Misao o značaju i zaštiti porodice izražena je u čl. 61. Ustava SRJ i čl. 28. i 29. Ustava Republike Srbije, gde se kaže: "da porodica i majka i dete uživaju posebnu zaštitu", dok je način ostvarivanja ove zaštite uređen zakonima i propisima donetim na osnovu zakona. Na ovaj način ukazano je na značaj i mesto porodice u našem društveno političkom sistemu. Konceptija o zaštiti porodice kao osnovnom pravu čoveka, došla je do izražaja i u Opštoj deklaraciji o pravima čoveka u kojoj se ističe da "porodica kao prirodna i osnovna jedinica društva ima pravo na zaštitu društva i države (čl. 16. st. 3.), dok "majke i deca imaju pravo na naročito staranje i pomoć" (čl. 25. st. 2.), kao i u čl. 23. st. 1. Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima.⁷ U skladu sa tim žene i deca, a posebno maloletnici, s obzirom na svoj uzrast i svoju prirodnu upućenost na brigu i pažnju drugih, nalaze se pod posebnom zaštitom zakona. Zakoni po pravilu ne sadrže definiciju porodice, i prepuštaju pravnoj teoriji da ona odredi opšti pojam porodice.⁸ Postoji više definicija porodice koja se često veoma razlikuju, jer uzimaju različite elemente za njeno određivanje. Veoma je teško dati odredbu porodice koja bi obuhvatala sve njene pojavne oblike, zbog čega je većina definicija nedorečena i neprecizna. Imajući u vidu da porodica nije statična društvena ustanova, pošto se menjala i razvijala sa razvojem društva, to bi pojam porodice definisan na sledeći način možda najbolje odražavao sve elemente pravnog pojma porodice: "porodica je životna zajednica lica vezanih brakom i vanbračnom zajednicom i srodstvom (krvnim ili građanskim) koja imaju međusobna prava i obaveze".⁹ Naše poro-

dično zakonodavstvo predviđa ispunjavanje porodičnih obaveza a naročito vršenje supružničkih dužnosti lične i imovinske prirode, pre svega uzajamno pomaganje i staranje o članovima porodice koji su nesposobni za rad, i obavljanje svih dužnosti roditelja prema deci, u cilju pripremanja mladih pokolenja za korisne članove društva. Osim porodičnog prava, jačanju porodice i zaštiti njenih članova, u određenom stepenu, doprinose i norme drugih grana prava. Tako su na primer za zaštitu porodice, vrlo značajne odredbe tzv. socijalnog zakonodavstva, koje se bavi pitanjima materijalne, zdravstvene i druge pomoći porodici i njenim članovima, posebno majci i detetu.

Izuzetno, zaštita braka i porodice obezbeđuje se i primenom krivičnih sankcija. Iako društvena opravdanost krivično pravne zaštite braka i porodice u načelu nije sporna, postavlja se pitanje do koje mere i u kom obimu treba dozvoliti mešanje države u lične odnose između članova porodice. Postoje mišljenja po kojima intervenciju države u porodične odnose ne treba dozvoliti, jer ona ugrožava slobodu ličnosti i autonomiju porodice, dok se drugi zalažu za njenu ograničenu intervenciju pod zakonom propisanim uslovima, pravdajući se interesima porodice ili njenih pojedinih članova. Mišljenja smo da je u slučajevima gde su određena ponašanja bračnih drugova i članova porodice poprimila karakter društveno opasnih dela, kojima se ugrožava vršenje društvenih funkcija porodice, krivična represija nužna.¹⁰ S druge strane, opšte prihvaćeno je mišljenje da krivične sankcije nisu podobne mere za stvaranje skladnih i zdravih odnosa u porodici. U prilog tome najbolje govore primeri iz prakse, gde žene, iz samo njima znanih razloga, ne žele krivično gonjenje supruga nasilnika, iako su godinama unazad zlostavljane i maltretirane, pa čak i u slučaju seksualne zlostave njihove dece. Najstrašnije od svega je što u slučaju incesta, "majke obično štite oca u takvim porodicama, jer im je mnogo značajnija bračna od roditeljske veze".¹¹ Zbog svega toga moraju postojati propisi koji će uz poštovanje autonomije porodice, precizno odrediti situacije i uslove kada sudovi i starateljski organi kao i ostali specijalizovani organi, mogu i treba da intervenišu radi zaštite interesa pojedinih članova porodice posebno dece. Naročita zaštita dece je ustavni princip i posebno

7 Dimitrijević, V., Lazin, Đ. (1993) *Ljudska prava-međunarodni dokumenti*, Beograd: Centar marketing, str. 22.

8 Izuzetak predstavlja Porodični zakon Crne Gore koji u čl. 2. porodicu definiše kao "životnu zajednicu roditelja, djece i drugih srodnika koji u smislu ovog zakona imaju međusobna prava i obaveze".

9 Komar, M., Korać, R., Ponjavić, Z. (1996) *Porodično pravo*, Beograd: Nomos, str. 41.

10 Komentar Krivičnog zakona SR Srbije (1981), Beograd: Savremena administracija, str. 342.

11 Lakić, A. "Kad deca progovore", *NIN*, 26.09.2002. godine.

načelo porodičnog zakonodavstva. Prvi Zakon o zaštiti dece donet je 1875. godine u državi Njujork, i poslužio je kao model za druge države.¹²

U uporednom krivičnom zakonodavstvu postoje znatne razlike u pogledu inkriminacija sadržanih u grupi krivičnih dela protiv braka i porodice, zavisno od stavova, mišljenja i pravila koja u određenoj sredini vladaju o porodici i odnosima u njoj. Danas države imaju obavezu da uređuju ljudska prava, uzdržavaju se od njihovog kršenja, i takođe, da stvaraju uslove za uživanje ljudskih prava. Odnosi u porodici se uređuju, s jedne strane spontano a s druge strane, putem državne intervencije tj. donošenjem i primenom zakona. Zakonska rešenja, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu, prilikom formulisanja prava održavaju multidisciplinarni pristup u odnosu na porodicu. Međunarodno pravo, kao ni većina nacionalnih zakonodavstava ne definiše porodicu. Razlog je to što je porodica promenljiva kategorija u zavisnosti od istorijskih, socioloških, ekonomskih, moralnih i pravnih faktora. Međunarodno pravo koristi nekoliko termina prilikom uređenja odnosa u porodici, ili sa porodicom. Najstariji termin "porodica", najčešći je i zastupljen u skoro svim najvažnijim međunarodnim konvencijama. "Porodični život" se koristi u Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima, a najnoviji "porodična sredina", pojavljuje se u Konvenciji o pravima deteta i Afričkoj povelji o pravima i dobrobiti deteta.¹³ Međutim, bez obzira na različite termine, cilj je uvek isti, a to je društvena zaštita porodice u celini, u kojoj se roditelji smatraju najodgovornijim delom porodice. U skladu sa tim, nacionalna zakonodavstva propisuju kada se i koja kršenja porodičnih obaveza imaju smatrati krivičnim delima. Zakonodavstva velikog broja zemalja ovu grupu dela nazivaju krivičnim delima protiv porodice, dok se u drugim zemljama ova dela nazivaju krivičnim delima protiv braka i porodice.

Krivično delo "Nasilje u porodici" iz člana 118a KZ RS

Krivična dela protiv braka i porodice predviđena su u glavi XIII Krivičnog zakona Republike Srbije.

12 "Zaštita dece od zlostavljanja i zanemarivanja – član 19. Konvencije o pravima deteta", *Monitor, Bilten jugoslovenskog centra za prava deteta*, br. 6., 1998 god.

13 Vučković-Šahović, N. (2000) *Pravo deteta i međunarodno pravo*, Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta, str. 157.

lako u teoriji krivičnog prava ne postoji jedinstveno mišljenje o zaštitnom grupnom objektu ovih krivičnih dela, jer se međusobno razlikuju ne samo po radnji izvršenja i posledici, već i po objektu radnje, motivima učinilaca itd., danas preovladava stav da krivična dela protiv braka i porodice čine jednu grupu krivičnih dela.

Naše zakonodavstvo sledi tendencije o potrebi da se i krivičnim sankcijama obezbedi vršenje porodičnih obaveza pojedinih članova porodice koji proizilaze iz porodičnih odnosa. Određivanje kažnjivosti za pojedine oblike kršenja porodičnih odnosa, posebno prema deci i maloletnicima, u velikoj meri zavisi od rešenja predviđenih u porodičnom pravu. S obzirom na specifičnost materije, i potrebe da krivičnopravna zaštita u ovoj oblasti bude ograničena, zakonodavac je vodio računa da što preciznije odredi krug ponašanja za koja bi trebalo odrediti kažnjivost. Postojeće krivično zakonodavstvo predviđa zabranu i sankcionisanje svih oblika fizičkog i mentalnog nasilja, uključujući i fizičko kažnjavanje, namerno ponižavanje, povređivanje, zlostavljanje, zanemarivanje ili eksploataciju, uključujući i seksualnu zloupotrebu. Porodično zakonodavstvo, takođe, predviđa odgovarajuće sankcije za nesavesne roditelje koji zlostavljaju, zapuštaju ili vrše nasilje prema deci, izdvajanjem deteta iz porodice u kojoj se ugrožava njegovo zdravlje, razvoj ili život ili lišavanjem roditeljskog prava na osnovu sudske odluke.

Odredbom člana 133. Zakona o braku i porodičnim odnosima Republike Srbije predviđa se obaveza organa pravosuđa, vaspitnih, obrazovnih i drugih organizacija, kao i svakog građanina da obaveste organ starateljstva čim saznaju da roditelj nije u mogućnosti da vrši roditeljsko pravo ili da je detetu, odnosno maloletniku iz drugih razloga potrebna zaštita. To znači da bi i lekari, nastavnici, ili porodični prijatelji bili u zakonskoj i moralnoj obavezi da ovakve slučajeve prijavljuju. U skladu sa tim organ starateljstva ako utvrdi da postoji ozbiljna opasnost za razvoj deteta, može odrediti stalni nadzor nad vršenjem roditeljskog prava (čl. 135. ZBPO RS), a u težim slučajevima može oduzeti dete od roditelja i poveriti ga drugom licu ili organizaciji na čuvanje i vaspitanje (čl. 136. ZBPO RS). Odlukom nadležnog suda a po pribavljenom mišljenju organa starateljstva, roditelj koji zloupotrebljava vršenje roditeljskog prava ili grubo zanemaruje vršenje roditeljske dužnosti, lišava se roditeljskog prava (čl. 139. ZBPO RS). Zloupotreba roditeljskog prava, odnosno grubo zanemarivanje

vršenja roditeljskih dužnosti u postupku lišenja roditeljskog prava, mora se sa sigurnošću utvrditi.¹⁴

Prilikom razmatranja zlostavljanja i zanemari- vanja deteta u porodici postavlja se pitanje o tome da li prijavljivanje, evidentiranje i eventualni sudski postupak bitno narušavaju privatnost porodičnog života, odnosno pravo na privatnost. U praksi se ponekad više vodi računa o privatnosti roditelja i porodičnog života, nego o povredi integriteta deteta i zaštiti njegovih interesa. Sudske postupke trebalo bi, po pravilu, sprovesti uz uključivanje što manjeg broja lica i potpuno isključenje javnosti, kako ne bi došlo do povrede prava deteta i porodice na privatnost. Zakonik o krivičnom postupku u stavu 4. čl. 102. predviđa obavezu posebno pažljivog postupanja prilikom saslušanja maloletnog lica koje je oštećeno krivičnim delom, da se ne bi štetno uticalo na njegovo psihičko stanje. Ako je to potrebno, saslušanje će se obaviti uz pomoć pedagoga ili drugog stručnog lica. Odredbom čl. 65. st. 2. Zakonika propisano je da je oštećeni koji je navršio 16 godina, ovlašćen da sam daje izjave i preduzima radnje u postupku.

Krivična dela protiv porodice se vrše prema članu porodice, a izvršilac ovih dela je, po pravilu, takođe član porodice. Međutim, bez obzira što posledice ovih dela pogađaju samo pojedine članove porodice, grupni zaštitni objekat ovih krivičnih dela je uvek porodica kao prirodna i društvena zajednica.

Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakona Republike Srbije¹⁵ uveden je novi član 118a koji sankcioniše nasilje u porodici, dok je većina krivičnih dela protiv braka i porodice i protiv dostojanstva ličnosti i morala izmenjena kako u pogledu bitnih elemenata, tako i u pogledu zaprećene kazne. Očigledna je namera zakonodavca da se prema učiniocima ovih krivičnih dela sa elementima nasilja pooštri kaznena politika.

14 Zanimljivo je napomenuti šta su roditelji i deca izjavili u pogledu potrebe da društvena zajednica interveniše u slučajevima nasilja u porodici, prema anketi koju su sproveli mr Nevenka Žegarac i mr Miroslav Brkić, autori istraživanja "Nasilje u porodici". Posredstvom upitnika ispitali su 600 dece, učenika osnovnih i srednjih škola u Srbiji i njihove roditelje i gotovo 1/3 roditelja (31,5%) smatra da su svađe i tuče supružnika privatna stvar porodice, i to pre svega, u porodicama gde je žena nezaposlena ili nižeg obrazovanja. Međutim, kad je reč o potrebi društvene intervencije kada je alkoholizam u pitanju, čak 80,7% misli da je potrebna pomoć sa strane. Porodica se tada posmatra ili kao primaran uzrok opijanja ili je porodica žrtva opijanja jednog člana.

15 "Službeni glasnik Republike Srbije" br. 10., 1.3. 2002. godine

Značajna novina propisana je st. 1. čl. 118a kojim se predviđa krivična odgovornost i za samo ugrožavanje telesnog i duševnog integriteta člana porodice upotrebom sile ili opasnom pretnjom (novčana kazna ili zatvor do 3 godine). Korišćenje oružja, oruđa ili sredstva podobnog da telo teško povredi prilikom izvršenja ovog krivičnog dela ili narušavanje zdravlja kažnjava se zatvorom od 6 meseci do 5 godina, a nanošenje teških telesnih povreda ili nasilje prema maloletniku zatvorom od 2 do 10 godina. U slučaju smrti člana porodice, usled zadobijenih povreda, zakon je predvideo kaznu zatvora od najmanje 10 godina.

Nasilje u porodici najčešće se odnosi na žene i decu, i ono može biti fizičko i psihičko. Međutim, treba napomenuti da izvršilac krivičnog dela iz čl. 118a po zakonu može biti i majka nasilnik koja povređuje ili ugrožava svoje maloletno dete, samo dete koje se nasilno ponaša prema drugim članovima porodice, kao i bliži srodnici (krvni, tazbinski, po usvojenju) koji po definiciji čine porodicu pored roditelja i dece.

Radnja izvršenja ovog krivičnog dela sastoji se od povređivanja ili ugrožavanja telesnog ili duševnog integriteta člana porodice upotrebom sile ili ozbiljnom pretnjom da će napasti na život ili telo oštećenog, ili njemu bliskog lica. Pod silom se podrazumeva pre svega upotreba fizičke, mehaničke ili druge snage ali i primena hipnoze i omamljujućih sredstava u cilju da se neko protiv svoje volje dovede u nesvesno stanje ili da se onespobiti za otpor. Pretnja je izjava kojom se najavljuje, odnosno kojom se stavlja u izgled da će se određenom licu naneti neko zlo (napad na telesni integritet, povreda nekog prava, nanošenje materijalne štete i sl.).¹⁶ Konkretno radnje kojima se vrši nasilje mogu biti veoma različite i one se odnose na izazivanje fizičkog bola (tuča, mučenje, gladovanje i sl.) ili psihičkog bola (zastrašivanje, šokovi i sl.). Treba napomenuti da je mentalno zlostavljanje deteta koje se ponižava ili zastrahuje izuzetno opasno, jer često ni dete ni okolina nisu svesni maltretiranja niti mogu lako da identifikuju problem. Efekti ovakvog oblika manipulacije detetom najčešće nisu odmah vidljivi, već se ispoljavaju kroz sistematsko zlostavljanje u dužem vremenskom periodu. Ovo posebno dolazi do izražaja u patrijarhalnim sredinama.

Radnje zlostavljanja mogu trajati duže ili kraće vreme. Ako se zlostavljanje, odnosno jedan od oblika nasilja sukcesivno ponavlja prema istom članu

16 *Komentar Krivičnog zakona SR Srbije* (1981) Beograd: Savremena administracija, str. 180.

porodice, može postojati produženo krivično delo. Između upotrebe sile ili ozbiljne pretnje i nastupelih posledica mora postojati uzročna veza. Delo je svršeno samim ugrožavanjem telesnog ili duševnog integriteta člana porodice. Pokušaj ovog dela nije kažnjiv (čl. 19. KZ SRJ). U stavu 2, 3 i 4. čl. 118a KZ RS predviđeni su kvalifikovani oblici ovog krivičnog dela.

Krivično delo "nasilja u porodici" može biti izvršeno samo sa direktnim umišljajem, dok u odnosu na težu posledicu učinilac postupa iz nehata. Stoga je potrebno pažljivim utvrđivanjem svih objektivnih i subjektivnih okolnosti oceniti da li je u pitanju kvalifikovani oblik ovog krivičnog dela ili neko drugo krivično delo. Tako, na primer, kod krivičnog dela ubistva jednog ili više članova porodice, teško je utvrditi da li su ta lica pre izvršenja krivičnog dela bila zlostavljana i maltretirana od strane izvršioca. Tu nastaje problem pravilne pravne kvalifikacije, s obzirom da je potrebno dokazati uzročnu vezu između radnje izvršenja iz st. 1. i 2. ovog člana i posledica navedenih u stavu 3. i 4., kao i da je izvršilac u odnosu na tu posledicu postupao iz nehata (brojni primeri iz štampe gde očevi ubijaju sve članove svoje porodice).

Krivično delo iz čl. 118a se u činjeničnom opisu u najvećem delu poklapa sa elementima drugih krivičnih dela (čl. 118. st. 2., čl. 53. KZ RS), dok je seksualno zlostavljanje žena i dece kao najteži oblik predviđeno samostalnim krivičnim delima, tako da se krivične prijave u slučaju nasilja i zlostave u porodici najčešće podnose za ova druga krivična dela predviđena zakonom (čl. 103., 104., 105., 107. st. 2., 121. KZ RS). Odredbom člana 121. KZ RS predviđeno je da će se lice koje izvrši obljubu sa srodnikom po krvi u pravoj liniji ili sa bratom odnosno sestrom kazniti zatvorom do 3 godine. Između ovih srodnika kažnjiva je samo obljuba, a ne protivprirodni blud ili bludne radnje. Ako su oba srodnika postupali sa umišljajem, a ne postoji neki osnov koji isključuje odgovornost jednog izvršioca (na primer maloletstvo ispod 14 godina ili neuračunljivost) postoji saizvršilaštvo. S druge strane, za krivično delo obljube ili protivprirodnog bluda zloupotrebom položaja iz čl. 107. st. 2. KZ RS, izvršenog od strane nastavnika, staraoca, usvojiooca, očuha ili drugog lica kome je maloletno dete povereno na učenje, vaspitanje, čuvanje ili negu, zaprećena je kazna zatvora u trajanju od 1 do 10 godina (ranije od 6 meseci do 5 godina).

Različita stanovišta zauzeta su u sudskoj praksi i po pitanju da li postoji idealni sticaj krivičnih dela iz čl. 107. st. 2. i čl. 121. KZ RS u slučaju kada otac

izvrši obljubu sa maloletnom ćerkom koja je navršila 14 godina.¹⁷ Očigledno da je sudska praksa i ranije uočila ovaj nedostatak zakona u pogledu nesrazmere zaprećenih kazni za ova krivična dela i pokušala da reši problem tako što je oca "podvela" pod "druga lica" iz čl. 107. st. 2. KZ RS, gde se kao izvršilac ne navodi roditelj. U praksi se, takođe, često postavlja pitanje da li postoji idealni sticaj ovog dela i krivičnog dela protiv dostojanstva ličnosti i morala, posebno dela iz čl. 103-107. KZ RS. U većini sudskih odluka zauzeto je stanovište da postoji idealan sticaj krivičnih dela iz čl. 121. i čl. 106. st. 1. KZ RS u slučaju kada otac izvrši obljubu sa ćerkom koja nije navršila 14 godina.

Interesantno je da i nakon izmena krivičnog zakona Republike Srbije nije povećana kazna za krivično delo rodoskrvnjenja iz čl. 121. KZ RS, tako da se za incest, koji po našem mišljenju predstavlja najteži oblik nasilja u porodici, i dalje može izreći kazna zatvora samo do 3 godine. Postavlja se pitanje da li se u konkretnom slučaju radi o omašci, ili je zakonodavac svesno predvideo blaže kažnjavanje za navedeno krivično delo, s obzirom da je sve više zemalja koje su odustale od kažnjavanja za incest. Naime, tokom vremena menjali su se stavovi o opravdanosti i obimu kažnjivosti za srodničke obljube koje po nekima predstavljaju samo povredu moralnih normi. Mišljenja smo da je ovakav stav neprihvatljiv, i da bi naprotiv za incest trebalo propisati kaznu zatvora u znatno dužem trajanju, posebno ako se imaju u vidu pooštrene kazne za većinu krivičnih dela protiv dostojanstva ličnosti i morala poslednjim izmenama Zakona.

Incestom se smatra obljuba između krvnih srodnika u pravoj liniji i između brata i sestre. Negde se incest šire shvata od seksualnog zlostavljanja u okviru porodice i definiše kao "seksualno zlostavljanje deteta od strane odrasle osobe od poverenja koja je u poziciji moći i predstavlja autoritet za dete".¹⁸ Bez obzira da li se incest shvata uže ili šire u pogledu lica koja mogu biti krivično odgovorna, smatramo da upravo ovakav vid seksualnog zlostavljanja deteta mora biti strožije sankcionisan. Krivični zakon Republike Srbije propisivanjem

17 Vrhovni sud Slovenije u Odluci KŽ-780/58 i Vrhovni sud Hrvatske u Odluci KŽ-2666/63, smatraju da u takvom slučaju postoji idealan sticaj navedenih dela, dok je Vrhovni sud Srbije u Odluci KŽ-2927/55 zauzeo suprotno stanovište.

18 Popadić, D. "Seksualno zlostavljanje dece-incest", izveštaj za period septembar 1995.- septembar 1996. godine, Beograd: Incest trauma centar, str. 1.

kazne zatvora do 3 godine za krivično delo iz čl. 121., naprotiv, čini da se izvršioци incesta nalaze u povlašćenom položaju u odnosu na učinioce ostalih krivičnih dela sa elementima seksualnog zlostavljanja (npr. staraoca ili očuha koji odgovara po čl. 107. st. 2. KZ RS).

Neprihvatljiv i neopravdan je stav zakonodavca u situaciji kada je sve veći broj otkrivenih slučajeva incesta o kojima se do juče ćutalo. O posledicama ovog krivičnog dela suviše je i govoriti. Deca seksualno nasilje retko prijavljuju iz straha da ne budu pogrešno shvaćena, misleći, u većini slučajeva, da je ono što im se dešava normalno i da su nasilje zaslužili. S druge strane, deca često nemaju osećaj da su zlostavljana, jer ne znaju šta je dozvoljeno a šta ne, posebno kada se radi o nekoj bliskoj osobi. Zlostavljanje dece se retko dešava samo jednom, već se najčešće ponavlja nekoliko meseci ili nekoliko godina (čak u 75, 8% slučajeva). Prosečan uzrast seksualno zlostavljenog deteta je 9 godina. Na žalost, veoma mali broj seksualno zlostavljene dece stigne do lekara u tom uzrastu kada je potrebno uticati na porodicu i kazniti počinioca. Oni najčešće kao odrasle osobe dolaze kod psihijatra sa problemima seksualnog funkcionisanja ili psihozama, i tek naknadno se ispostavlja da u osnovi tog poremećaja stoji seksualno zlostavljanje u detinjstvu. Slučajevi incesta obično se dijagnosticiraju tek tokom psihoterapijskog rada.¹⁹

Za razliku od deteta, žena je u slučaju seksualnog zlostavljanja zaštićena, s obzirom da su izmenama Krivičnog zakona Republike Srbije u stavu 1. čl. 103., 104. i 105. izbrisane reči "sa kojima ne živi u bračnoj zajednici", tako da sada suprug nasilnik može odgovarati i za krivično delo silovanja, za koje je propisana kazna zatvora od najmanje godinu dana, a u slučaju smrti ženskog lica najmanje 5 godina zatvora. Od nasilja nad decom teško je odvojiti nasilje nad ženom u porodici. Deca trpe samom činjenicom da posmatraju nasilje nad majkom. Takva deca rastu u nezdravoj sredini, uplašena su i nesigurna, i najčešće i sama postaju nasilnici, jer uče po modelu. Prema raspoloživim podacima u oko 80% slučajeva nasilnici su i sami bili žrtve nasilja. Obrazac ponašanja viđen u detinjstvu potiče iz primarne porodice, zapamćen je i preslikan u novoj sredini. To se prenosi sa generacije na generaciju, a prema postojećim istraživanjima, postoji zaključak da je nasilje u srpskoj porodici veoma izraženo.²⁰

19 "Mreža poverenja", NIN, 26.09.2002. godine, str. 12.

20 Intervju dr Vesne Nikolić-Ristanović za News.SUC.org, preuzeto sa interneta

Naše društvo još uvek smatra da je vaspitni šamar opravdan, kao i da je normalno ako muž istuče ženu. Na žalost, u većini slučajeva toga nismo ni svesni, jer je nasilje u porodici društveno nevidljivo, a nasilnici su najčešće obični ljudi iz komšiluka.

Primena člana 118a KZ RS u praksi

U toku 2002. i 2003. godine Okružnom javnom tužilaštvu u Beogradu podnete su ukupno 4 krivične prijave za navedeno krivično delo, s tim što je u odnosu na maloletnog R.F. izmenjena pravna kvalifikacija iz krivične prijave i podnet zahtev za pokretanje pripremnog postupka zbog krivičnog dela razbojništva iz čl. 168. st. 1. KZ RS. Prema istom maloletnom licu stavljen je i predlog za primenjivanje vaspitne mere zbog izvršenja krivičnog dela iz čl. 118a st. 2. u vezi st. 1. KZ RS, dok je u odnosu na dva lica podignuta optužnica Okružnom sudu u Beogradu za krivično delo iz čl. 118a st. 4. u vezi st. 1. KZ RS.²¹

Opštinskim javnim tužilaštvima na teritoriji grada Beograda podneto je ukupno 60 krivičnih prijava, od kojih je u odnosu na 14 lica podignuta optužnica ili optužni predlog nadležnom sudu. Postupajući po navedenim krivičnim prijavama, tužilaštva su stavila 26 zahteva za sprovođenje istrage ili predloge za preduzimanje određenih

21 U prvom slučaju optužnica je podignuta protiv S.M. koji je u periodu od 9. do 13.04.2002. godine, u kući svog nevenčanog supruga Z.M. za kojeg je tužilaštvo odustalo od daljeg krivičnog gonjenja usled nedostatka dokaza, tukla svog maloletnog sina D. rođenog 1999. godine drvenom letvom i gumenim crevom po glavi i telu, i tom prilikom mu nanela povrede od kojih je dete preminulo. U drugom slučaju optužnica je podignuta protiv S.J. zbog istog krivičnog dela, jer je svoju maloletnu kćerku, rođenu 11.3.2002. godine u vremenu od marta meseca do 20.11.2002. više puta stezao rukama i udarao tupim predmetom u predelu trupa i glave, nanevši joj brojne povrede od kojih je odojče preminulo, a u odnosu na majku M.S. za krivično delo kršenje porodičnih obaveza iz čl. 120. st. 2. u vezi st. 1. KZ RS, jer je grubim kršenjem svojih porodičnih obaveza ostavljala svoje maloletno dete u teškom položaju, iako je znala da ga njen vanbračni muž već mesecima fizički zlostavlja, niti je preduzela mere da to spreči. U oba slučaja okrivljeni su negirali izvršenje krivičnog dela, uzajamno se optužujući, i pravdajući da iz straha od drugog roditelja nisu preduzeli odgovarajuće mere, kako bi sprečili nasilje prema deci. R.F. je tipičan primer maloletnog nasilnika, koji nakon razvoda roditelja i odlaska oca u inostranstvo počinje da konzumira opojnu drogu i tablete, konstantno maltretirajući majku i svoje dve mlađe sestre. Najčešće ih je fizički zlostavljao, tako što je majku vezivao i udarao, a stariju sestru davio, i nasilno oduzima novac i druge vredne stvari, radi kupovine droge. Agresivnost u njegovom ponašanju pojačana je od 1997. godine, kada je imao prvi epileptičan napad. Majka je tokom krivičnog postupka izjavila da se godinama bezuspešno obraćala lekarima i policiji, radi ukazivanja pomoći njenom sinu.

istražnih radnji, u 8 slučajeva doneto je rešenje o odbačaju krivične prijave zbog nedostatka dokaza ili se odustalo od daljeg krivičnog gonjenja nakon završene istrage, dok je u odnosu na 6 lica stavljen predlog za prikupljanje potrebnih obaveštenja MUP-u Republike Srbije. U odnosu na 9 lica nije doneta konačna odluka, dok je po dve optužnice postupak okončan nepravosnažnim osuđujućim presudama, gde su okrivljeni osuđeni na kaznu zatvora u trajanju od 1 i 4 godine, i izrečena mera bezbednosti obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana iz čl. 65. KZ SRJ.

Analizom ovih krivičnih prijava zaključujemo da je najveći broj podnet protiv supružnika i očeva koji pod dejstvom alkohola fizički i psihički maltretiraju članove porodice, a najčešće je reč o takvim učiniocima kod kojih postoji potreba da se sprovede proces lečenja od alkoholizma u odgovarajućoj ustanovi. Takođe je kod jednog broja krivičnih prijava, po kojima su stavljeni zahtevi za sprovođenje istrage ili podignute optužnice, utvrđeno da su okrivljeni prilikom pretnji i maltretiranja ukućana upotrebljavali oružje ili neko sredstvo podobno da telo teško povredi. Postoji jedan broj prijava gde se jasno uočavaju teški i dugotrajni oblici zastrašivanja, fizičkog i psihičkog maltretiranja maloletne dece od strane očeva, a povodom čega nadležni centar za socijalni rad, u skladu sa svojim zakonskim ovlašćenjima, izdvaja ovako ugroženu decu iz porodice, pa i sam podnosi krivične prijave protiv učinilaca.

Interesantno je da su u jednom slučaju krivičnu prijavu podneli ujak i ujna protiv oca koji je fizički zlostavljao svoje maloletno dete. Četiri krivične prijave podnete su protiv dece koja su maltretirala ili fizički zlostavljala jednog od roditelja. Žene su kao izvršioci ovog krivičnog dela prijavljene u dva slučaja.

Statistički podaci ukazuju na zabrinjavajuće mali broj prijavljenih slučajeva za navedeno krivično delo, posebno ako se ima u vidu broj žrtava nasilja u porodici prema evidenciji 17 vladinih i nevladinih organizacija koje deluju pod nazivom "Mreža poverenja".²² Osnovni problem je što ne postoji zvanična statistika o obimu nasilja nad ženama i decom, a brojevi sa kojima raspoložemo posredno se izvode na osnovu poziva koje primaju organizacije protiv nasilja zasnovanog na rodnoj pripadnosti. Međutim, i tada govorimo o tzv. "tamnoj brojci"

koja ne odgovara realnom stanju, jer većina žrtava i dalje čuti, tako da sve ostaje u krugu porodice, ili se pozivi dupliraju jer su upućeni na više strana. Najtamnija brojka su svakako incestualna nasilja, o čijem postojanju svedoči grupa terapeuta u okviru Incest trauma centra iz Beograda. Terapija se sastoji u individualnom radu i radu sa porodicom, koju najčešće čini majka, dok počinitelac incesta (otac, brat), po pravilu, poriče događaj i ne želi da učestvuje u terapijskom radu.

Zaključak

Svi ovi primeri iz prakse govore o nastupelim posledicama nasilja, kada je obično kasno pružiti bilo kakvu pomoć takvoj porodici, zbog čega smatramo da je krajnje vreme da se o problemu nasilja nad ženama i decom progovori javno i da društvo na nacionalnom nivou preduzme odgovarajuće mere prevencije u cilju sprečavanja nasilja u porodici. Zapaženo je da su državne institucije socijalne zaštite nedovoljno angažovane povodom ovog problema čije razmere postaju zabrinjavajuće. Stoga je potrebno uspostaviti saradnju i koordinaciju rada policije, pravosudnih organa, socijalnih službi, školskih i zdravstvenih ustanova, donošenjem jedinstvenog programa i konkretnih mera u cilju rešavanja problema nasilja u porodici. Uzor koji treba slediti već postoji u modelima zapadnoevropskih zemalja.

Jasmina Kiurski, M.A.

Domestic Violence

In this article author examines a definition of a family, the role of a family as a social and legal institution as well as state reaction in a situation of malfunction of a family. Special attention is given to a definition of a family, its protective function and criminal law in modern legal systems. Author also analyzes recent reform of our legislation, firstly new criminal offence (Article 118a of the Criminal Code of Republic of Serbia) – "Domestic Violence" - and its relation to other similar criminal offences. Finally, author gives an overview of up-to-now practice from District and Municipal Prosecutors Offices in Belgrade and suggestions for solving observed problems in implementation of this criminal offence.

²² Glasnik Mreže poverenja, Beograd: Incest trauma centar, avgust 2002. godine

MARIJA ANĐELKOVIĆ*

Praksa organa za prekršaje u Beogradu u vezi nasilja u porodici

Uradu se analiziraju svi pravnosnažno rešeni predmeti Gradskog sudijske za prekršaje u Beogradu u 2002. godini, a koji se odnose na član 6. stav 3. Zakona o javnom redu i miru.

Cilj ove analize je da se utvrdi koliki broj ovih predmeta se odnosi na nasilje u porodici i kakva se kaznena politika sprovodi u konkretnim slučajevima.

Analiza je ukazala na postojeće probleme i potrebe koje se javljaju u praksi Gradskog sudijske za prekršaje i istovremeno nam je omogućila da definišemo predloge i preporuke za prevazilaženje istih.

Ključne reči: nasilje u porodici, profil učinioca, profil oštećenog/e, izrečene kazne, Gradski sudija za prekršaje u Beogradu.

Jednom od poslednjih izmena i dopuna Krivičnog zakona Republike Srbije uvedeno je novo krivično delo čl. 118a Nasilje u porodici, po kome odgovara lice koje:

- "upotrebom sile ili ozbiljnom pretnjom da će napasti na život ili telo povređuje ili ugrožava telesni ili duševni integritet člana porodice", a kvalifikovani oblik dela postoji:
- "ako je pri izvršenju ovog dela koristio oružje, opasno oruđe ili sredstvo podobno da telo teško povredi ili zdravlje teško naruši",
- "ako usled dela nastupi teška telesna povreda ili trajno i teško narušavanje zdravlja člana porodice ili je delo izvršeno prema maloletniku" i ukoliko
- "nastupi smrt člana porodice".

Sankcije predviđene za ovo delo su:

1. novčana kazna ili kazna zatvora do 3 godine
2. kazna zatvora od 6 meseci do 5 godina - za kvalifikovani oblik dela
3. kazna zatvora od 2 do 10 godina - za nastale teške telesne povrede ili teško narušavanje zdravlja

* Marija Anđelković je sudijski pripravnik, Gradski sudija za prekršaje u Beogradu, E-mail: vajka@EUnet.yu

4. minimum 10 godina zatvorske kazne-usled smrti člana porodice;

Zašto ovo istraživanje?

Organi za prekršaje u svom radu primenjuju Zakon o javnom redu i miru prema kome je, članom 6. stav 1, 2 i 3¹. propisano kažnjavanje lica koje:

- "svađom ili vikom remeti javni red i mir ili ugrožava bezbednost građana",
- "ugrožava sigurnost drugog lica pretnjom da će napasti na život ili telo tog ili njemu bliskog lica" i
- "vređanjem ili zloupotrebom drugog, vršenjem nasilja nad drugim, izazivanjem tuče ili učestvovanjem u njoj, ugrožava spokojstvo građana ili remeti javni red i mir".

Sankcije koje se izvršiocima ovakvih prekršaja mogu izreći su:

1. opomena
2. novčana kazna, koja je sada maksimalno 1000 din;
3. kazna zatvora u trajanju od najviše 60 dana;
4. kao prateća uz svaku od ovih sankcija, mera obaveznog lečenja alkoholičara i narkomana. (ali ne i mera psihijatrijskog lečenja);

Prema proceni sudijske za prekršaje, veliki broj prekršajnih prijava iz oblasti javnog reda i mira odnosio se baš na problem nasilja u porodici, što zbog relativno novog krivičnog dela nasilja u porodici i nepostojanja zakonske mogućnosti da se na drugi način procesuiraju, što zbog neprepoznavanja nasilja u porodici od strane policije, tužilaštva i sudstva.

¹ Iz tehničkih razloga bili smo u mogućnosti da obradimo samo stav 3. Da bi analiza bila potpuna neophodno je obraditi stav 1. i stav 2, što planiramo da sprovedemo u narednom periodu.

Krajnji cilj analize pravnosnažnih rešenja po članu 6. stav 3. Zakona o javnom redu i miru Republike Srbije, čiji rezultati su izloženi u ovom radu, jeste stvaranje osnove za edukaciju sudija za prekršaje u prepoznavanju nasilja u porodici, davanje preporuka za edukaciju policajaca, tužioca i sudija redovnih sudova na istu temu, kao i informisanje šire i uže stručne javnosti o prepoznavanju problema, pravilno procesuiranje i konačno, predlaganje odgovarajuće kaznene politike.

Nasilje u porodici

(Analiza pravnosnažnih rešenja po članu 6. stav 3. Zakona o javnom redu i miru Republike Srbije²)

Ciljevi analize

Cilj analize je da se ispituje profil počinioca i oštećenog/e (žrtve) nasilja u porodici koji dospevaju pred organ za prekršaje, kao i mogući uzroci nasilja. Takođe, cilj je i ispitivanje kaznene politike koja se primenjuje u ovim situacijama. Na osnovu dobijenih rezultata moćiće da se preduzmu i odgovarajuće akcije vezane za povećanje opšte informisanosti sudija o ovom problemu u našem društvu. Na taj način će se direktno uticati na prepoznavanje i pravilan odnos prema problemu, ali i posredno na smanjenje broja osoba koje postaju žrtve porodičnog nasilja. Rezultati analize mogu otkriti i nedoumice, kontradiktorne stavove i predrasude sudija za prekršaje u vezi sa ovim problemom. Te "kritične tačke" jesu važna građa na kojoj se može bazirati buduće suzbijanje ove pojave, kao i eventualna prevencija. Indirektan cilj analize je primarna prevencija.

Uzorak

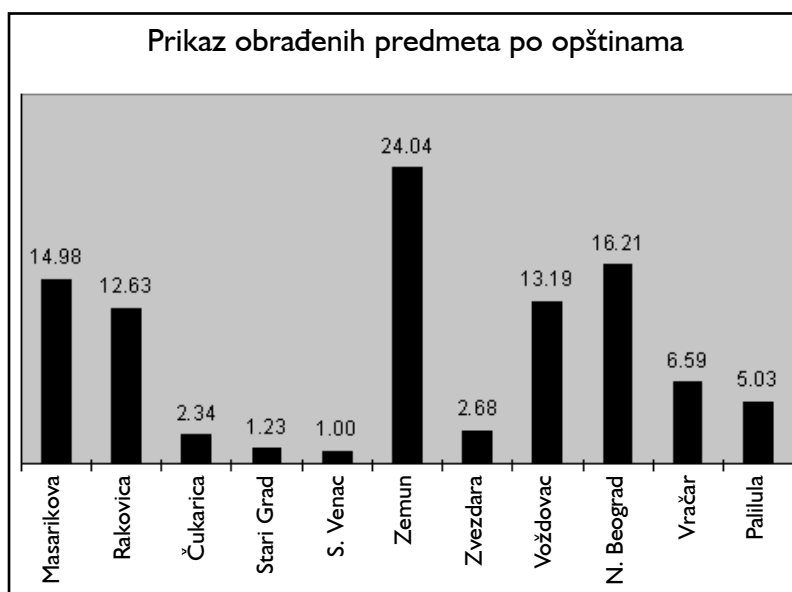
Analizom su obuhvaćeni pravnosnažno rešeni predmeti Gradskog sudije za prekršaje u Beogradu u 2002.godini, koji se odnose na čl. 6. stav 3. (zahtev za pokretanje prekršajnog postupka, izjave okrivljenih, svedoka, medicinska dokumentacija,

rešenja...). Pregledano je ukupno 894 predmeta sa teritorije svih opština u Beogradu, kao i predmeti obrađeni u sedištu Gradskog sudije za prekršaje u Beogradu.

Kvantitativna analiza

Uzorak je činilo 894 pravnosnažnih rešenja po čl. 6. stav 3. Zakona o javnom redu i miru u 2002.god. na teritoriji Beograda. Najveći broj predmeta pripada teritoriji opštine Zemun 215 (24.04%), Novi Beograd 145 (16.21%) i sedištu u Masarikovoj 134 (14.98%) (graf.1.).

Grafikon 1

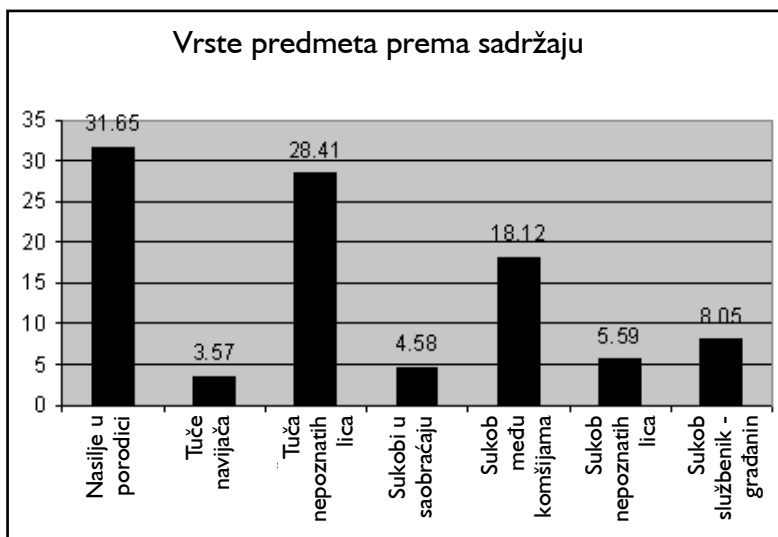
Od ukupnog broja predmeta koji je korišćen kao uzorak (894), najveći deo - 283 (31.65%) predstavljaju slučajeve nasilja u porodici (po definiciji člana 118a), tuča dva i više lica je prepoznata u 254 predmeta (28.41%), sukob komšija u 162 predmeta (18.12%), sukob na relaciji službenik-građanin u 72 predmeta (7.31%), verbalni sukob dva i više lica u 50 predmeta (5.59%), sukobi među učesnicima u saobraćaju čine 41 predmet od ukupnog broja (4.58%) i tuče navijača se pojavljuju u 32 predmeta (3.57%) (graf.2.).

Od ukupnog broja okrivljenih u predmetima prepoznatim kao nasilje u porodici (335) muškarci čine 288 (85.97%), a žene 47 (14.03%) slučajeva okrivljenih.

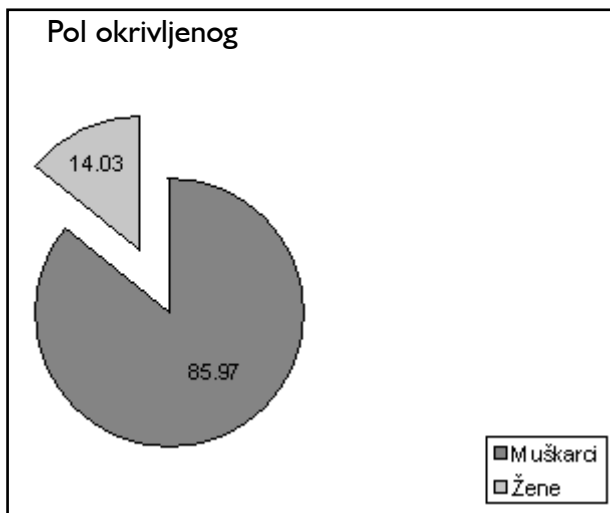
U 82.69% slučajeva u pitanju je bio/la jedan okrivljeni/a po predmetu, u 16.25% dva, a u 1.06% tri okrivljena lica (graf.3.).

2 U izradi analize učestvovali su pripravnici Gradskog sudije za prekršaje u Beogradu: Nevenka Stanković, Mladen Strugarević, Danijela Novaković, Dejana Stanojević, Marija Anđelković i sudija za prekršaje: Slavica Brkić. O b r a d a : Tamara Vukasović

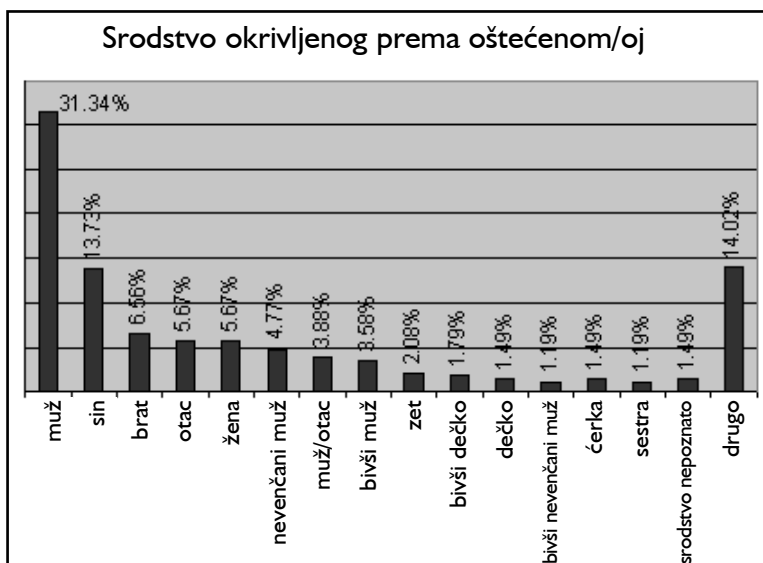
Grafikon 2

Grafikon 3

Grafikon 4

Svi okrivljeni su lica starija od 18 godina.

Ispitivano je srodstvo okrivljenog prema oštećenom/oj i rezultati pokazuju da je u najvećem broju predmeta okrivljeni suprug oštećene 105 (31.34%), sin 46 (13.73%), brat 22 (6.56%). Otac i supruga se kao okrivljeni javljaju u po 19 predmeta (5.67%), a nevenčani muž u 16 (4.77%) (graf.4.). Kao okrivljeni u kategoriji ostali nalaze se bivši suprug, bivši dečko, dečko, ćerka, tast, zaova, majka...)

Iz predmeta je utvrđeno da je 20 (5.97%) okrivljenih ranije već bilo prekršajno kažnjavano za isti prekršaj.

Takođe je evidentno i ranije kažnjavanje za ostale prekršaje sa elementom nasilja (graf.5.).

Ukupan broj lica koja se kroz predmete posredno javljaju kao oštećena/i je 402, od čega su 271 (67.41%) ženskog pola, a muškarci se kao oštećeni pojavljuju u 121 predmetu (31.09%). U 6 (1.49%) predmeta pol oštećenog je nepoznat (graf.6.).

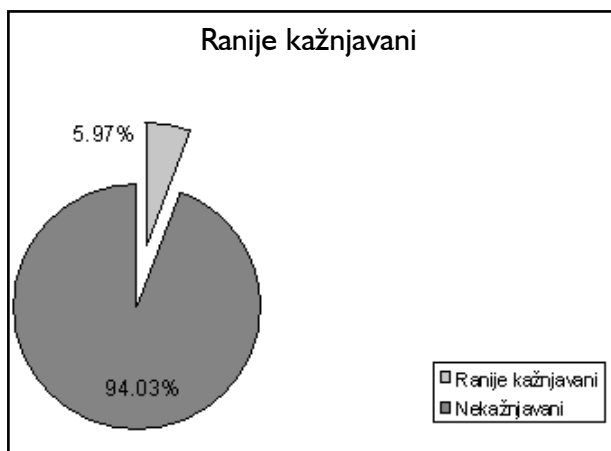
Ukupno 378 (94.02%) oštećenih je starosti iznad 18 godina, a njih 22 (5.47%) su maloletnici. Ovde treba imati u vidu da se kao posredni oštećeni u jednom broju predmeta javljaju deca koja su bila prisutna scenama nasilja (graf.7.).

Od ukupnog broja predmeta (283) ocenjenih kao nasilje u porodici, faktori koji su doprinicali nasilju pominju se u 154 (54.4%) predmeta. Od tog broja alkohol je pomenut u 136 predmeta, što je

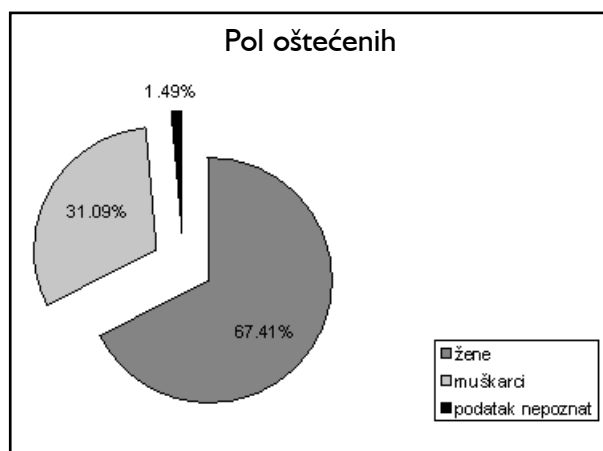
88.31% .Nerešeni imovinski odnosi u porodici se javljaju u 6 (3.89%) predmeta, a narkomanija 2 predmeta (1.29%) (graf.8.). Kao ostali faktori koji doprinose nasilju prepoznati su: psihičko oboljenje, nacionalna netrpeljivost, preljuba...

Vrstu nasilja koju je trpelo, oštećeno lice pominje u 384 slučaja, od čega se u najvećem broju kao vrsta pretrpljenog nasilja pominju fizičko i psihičko nasilje zajedno u 315 (82.03%), u 48 slučajeva samo psihičko (12.50%), a samo fizičko u 16 (4.16%) slučaja. U 5 slučaja se pominje da je nasilje pretrpljeno, ali se ne kaže eksplicitno koja vrsta nasilja (graf.9.).

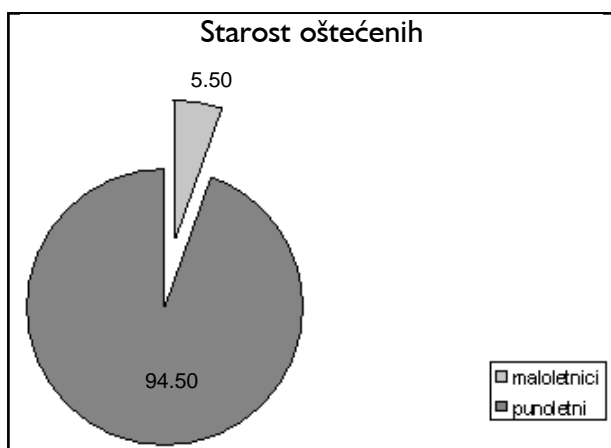
Grafikon 5

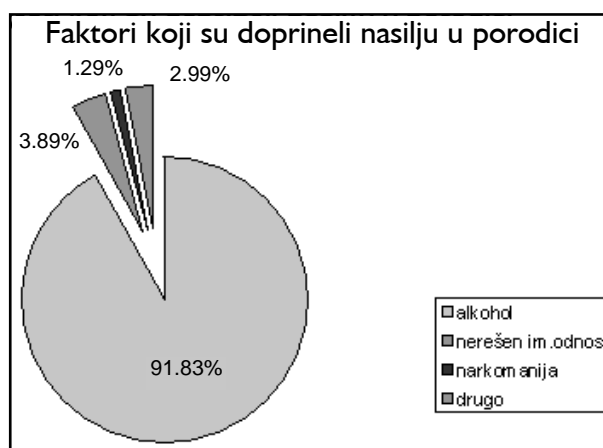
Grafikon 6

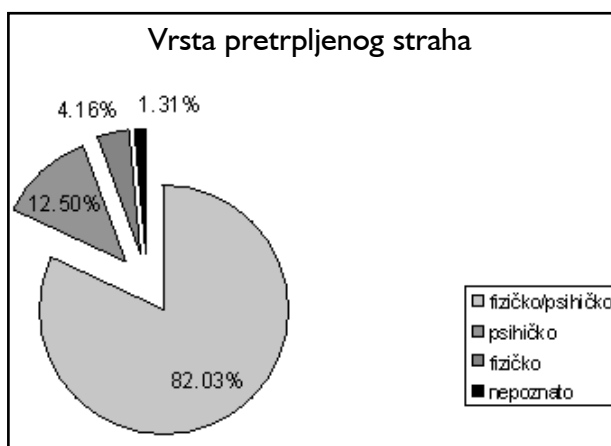
Grafikon 7

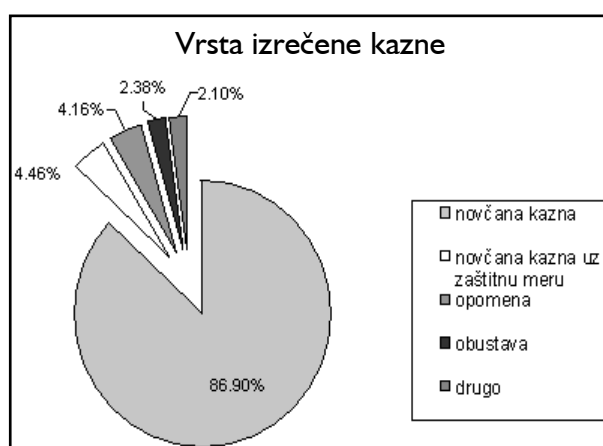
Grafikon 8

Grafikon 9

Grafikon 8

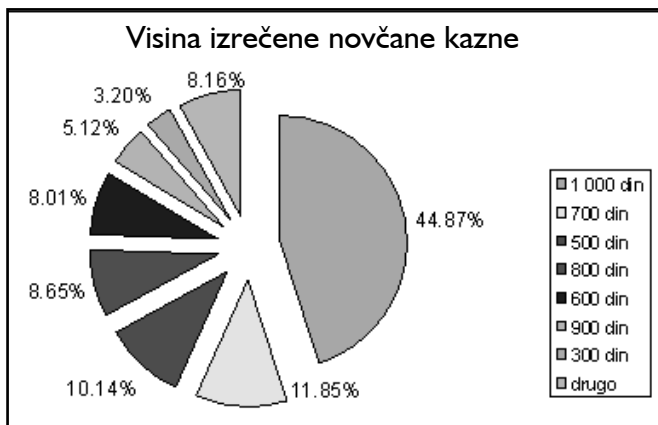

Što se tiče kaznene politike, novčana kazna je izrečena prema 292 (86.90%) okrivljena, novčana kazna uz zaštitnu meru oduzimanja predmeta izvršenja prekršaja u 15 (4.46%) predmeta, opomena u 14 (4.16%) predmeta i obustavom postupka okončano je (2.38%) predmeta. Zanimljivo je da je jedina zaštitna mera koja je u 2002. god. izricana za

čl.6.s.3 u slučajevima nasilja u porodici-oduzimanje predmeta prekršaja, kao da ni jedna kazna zatvora nije izrečena (graf.10.).

U 54 (16.11%) slučaja lice je zadržano u policiji. Što se tiče visine novčane kazne, u najvećem broju slučajeva izrečena je kazna od 1000 din.140 (44.87%), zatim od 700din u 37 (11.85%), od 500

Grafikon 5

din 34 kazne (10.14%), kazna od 800 din u 27(8.65%) predmeta, od 600 din u 25 (8.01%) predmetu i od 900 din u 16(9.12%) predmeta. U proseku novčana kazna za čl.6 s.3. u 2002 god. u predmetima koji se odnose na nasilje u porodici iznosila je 796.05 din.

Analiza ostalih podataka

Ostali podaci koje ćemo predstaviti, su oni koji nisu predstavljeni grafikonima, a kojima je detaljnije razjašnjeno nasilje u porodici u konkretnom slučaju. Ovi podaci, kako o oštećenom/oj, tako i o samom događaju, u pretežnom broju predmeta su šturi. Ipak, u jednom broju predmeta, iz saslušanja okrivljenog i svedoka moglo se zaključiti:

- Da su deca bila prisutna u 31 situaciji kao posredni oštećeni.

- Iz 9 predmeta se moglo zaključiti po iskazu svedoka ili priloženoj medicinskoj dokumentaciji da je okrivljeni alkoholičar lečen jednom ili više puta, 24 predmeta sadrže i medicinsku dokumentaciju o konstatovanim fizičkim povredama nastalim usled pretrpljenog nasilja. Prilagana je i medicinska dokumentacija koja potvrđuje da je okrivljeni lečen u psihijatrijskim ustanovama.

- Iz 9 izjava se zaključuje da su okrivljeni i oštećeni/a razvedeni ili da je razvod bio u toku, ali da su i dalje živeli u istom stanu, u samo u jednom predmetu oštećena je izjavila da je trpela i seksualno nasilje.

- U jednom broju predmeta evidentno je izuzetno surovo nasilje nad oštećenim/om, kao što su fizičko nasilje nad trudnicom, pretnja bombom, davljenje...

- U jednom broju predmeta evidentirano je da je okrivljeni proveo izvesno vreme na ratištu i da je nakon toga kod njega primećen povećan stepen agresije.

- Česti su predmeti gde je okrivljeni izbacivao oštećenu iz stana, neretko sa decom.

-Predmeti koji su oduzamani primenom mere oduzimanja predmeta prekršaja su najčešće bili: pištolj sa mecima, nož, sekira, metalna šipka, čekić, puška...

Preporuke

Na osnovu obavljene analize možemo dati sledeće preporuke koje će pomoći u suzbijanju ili eventualnoj prevenciji nasilja u porodici:

- Izmena Republičkog prekršajnog zakonodavstva tj. uvođenje prekršaja »nasilje u porodici«
- Povećane novčane kazne
- Uvođenje mere obaveznog psihijatrijskog lečenja na slobodi
- Uvođenje mere obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi
- Uvođenje mere zabrane kontaktiranja
- Obavezan terapijski tretman za nasilnike u porodici
- Edukacija policijaca za prepoznavanje nasilja u porodici i dalje procesuiranje
- Edukacija tužilaca
- Edukacija sudija redovnih sudova i organa za prekršaje
- Kampanje za podizanje svesti javnosti o ovom problemu
- Upoznavanje oštećenih o mogućim vidovima pomoći od strane vladinih/ nevladinih organizacija.

Marija Anđelković

Practice of the City Magistrates in Belgrade regarding domestic violence

In this paper author analyzes all cases of the City Magistrates in Belgrade in 2002 which went into effect. The goal of this analysis is to determine how many cases are related to domestic violence and to define sentencing policy applied in these cases. In this analysis author pointed out problems and needs which exist in the work of the City Magistrates. Also, some suggestions and recommendations for overcoming these problems are underlined.

LJILJANA J. SIMIĆ*

Nasilje u porodici je zločin

Uvođenjem člana 118-a u Krivični zakon Srbije započet je trnovit put ka sankcionisanju nasilja u porodici. Treba reći da je ono u različitim oblicima postojalo oduvek. Ali da je na žalost i tolerisano. Nasilju u krugu porodice treba stati na put. Iz više razloga. Dva su osnovna. Jedan je taj što se ono ne zadržava samo u porodičnom krugu već se presipa u društvo kao celinu. Drugi, jer žrtve porodičnog nasilja u velikom broju slučajeva postaju nasilnici..

Ključne reči: žrtva, nasilnik, zločin, zaštita, prevencija.

O nasilju u porodici se čuti. Zašto? Odgovor možda na prvom mestu može dati sledeći iskaz sedamnaestogodišnje M.T. iz T. koja je uplašena i zbunjena ušla jednog popodneva u svoju advokatsku kancelariju. Njena priča je sledeća: "On (otac) to čini već nekoliko godina. Koristi priliku kada smo sami u kući. Dodiruje me, govori svašta. Preti da će me ubiti ako bilo kome nešto kažem. Majka ne zna. Ni mlađi brat. Strah me da će me silovati. To ne bih mogla da podnesem. Ubila bih se sigurno!"

Šta učiniti u takvoj situaciji? Moja klijentkinja nema punih sedamnaest godina, ide u srednju školu. Nasilnik je otac, dakle onaj ko bi trebao da je štiti i brine o njoj. Sredstava za život nema. Otac jedini zarađuje u kući. I tu se krug zatvara. Ako se tome doda i činjenica da M.T. živi u malom gradu gde gotovo svako svakog poznaje – onda je jasno zašto već nekoliko godina čuti o bludnim radnjama svoga oca. Žrtva i nasilnik su i ovde, kao i u mnogim sličnim slučajevima pod istim krovom. I maloletna M.T. uviđa da je problem baš tu. I kaže: "Kada bi on nekako mogao da ode iz stana? Samo da mi više ne prilazi!"

Iskustvo moje maloletne klijentkinje i zaključci do kojih je sama došla navode na nekoliko predloga koje u ovom kratkom radu želim da iznesem.

Prvi se odnosi na prevenciju da do nasilja u porodici ne dođe te da se spreče akti daljeg nasilja ukoliko je do njega već došlo. Ovo se može postići edukacijom svih, a naročito mladih u osnovnim i

srednjim školama, organizovanjem tribina, gostovanjem stručnjaka: psihologa, pedagoga, psihijataru, medicinskih radnika i nas, pravnika u medijima i aktivnim uzimanjem učešća u rešavanju ovog problema od strane centara za socijalni rad čija je dužnost da ukažu na postojanje problema i žrtvama obezbede stručnu pomoć.

Kada je pak sankcionisanje već učinjenog dela u pitanju, treba u okviru prekršajnog prava predvideti prekršaje koji se odnose na nasilje u porodici. Naime, poznato je da je prekršajni postupak brži i efikasniji. U okviru kazni moguće su i novčane kazne koje ponekad imaju bolji efekat od lišenja slobode. A mogu se zameniti i zatvorom. Takođe za ovu vrstu prekršaja treba predvideti i zatvorske kazne bez mogućnosti da iste budu zamenjene novčanom kaznom.

Što se tiče krivičnopravne zaštite ona je najadekvatnija imajući u vidu težinu dela nasilja u porodici i posledice u odnosu na žrtve koje traju gotovo ceo život. Težina ovih delikata jeste upravo u tom specifičnom odnosu učinilac – žrtva gde se kao činioci javljaju najbliži srodnici, upravo oni od kojih žrtve očekuju sasvim suprotno ponašanje. Vratimo se na primer sa početka rada. Umesto da svojoj maloletnoj ćerki bude zaštitnik i da joj pruži sigurnost – otac je nasilnik i bludnik koji u njoj stvara osećaj mržnje i potrebe za razdvajanjem. Trebalo je nekoliko godina da se dete odnosno mlad čovek usudi da progovori loše o svom roditelju. Pretežno zbog toga što "I stariji omladinci naše kulture najčešće su materijalno, stambeno, novčano pa i psihički zavisni od svojih roditelja"...¹

Upravo sa ovih razloga težine učinjenog dela treba pružiti maksimalnu krivičnopravnu zaštitu. Ona se može realizovati pooštavanjem kazni koje su već predviđene članom 118-a krivičnog zakona Srbije, jer dosadašnja iskustva pokazuju da su kazne blage.

Ipak, ono što je najvažnije i što svakako što pre

* Advokat, Ženska inicijativa Topola Oplenac

¹ Tadić, N. (1988) *Psihoterapija dece i omladine*, Beograd: Naučna knjiga, str. 195

treba rešiti je uvođenje zaštitnih mera koje bi imale za cilj razdvajanje žrtve od učinioca i koje bi išle u pravcu zabrane prilaska učinioca žrtvi kao i obaveznog posećivanja određenih savetovališta učinioca.

Razdvajanje žrtve od učinioca nikako se ne može postići samo pritvorom koji je po sadašnjem ZKP-u restriktivan i može biti kontraproduktivan. Jer šta kada se pritvor okonča? Žrtva i učinilac će se ponovo sresti.

Možda rešenje ovog problema jeste jedino moguće kroz donošenje *lex specialis* odnosno posebnog zakona, kojim bi se detaljno i sveobuhvatno predvideo postupak zaštite od nasilja u porodici, imajući u vidu da je zaista reč o specifičnoj vrsti kriminaliteta.

Na prvom mestu treba predvideti ko se sve smatra članom porodice, zatim koja su sve to ponašanja koja treba sankcionisati kao i postupak otkrivanja, prijavljivanja i utvrđivanja materijalne istine o učinjenim deliktima, rešiti problem odgovarajućih zaštitnih mera, šire primene pritvora kao i mogućnost oslobađanja od privilegije nesvedočenja.

Sve ovo podrazumeva poseban zakon o nasilju u porodici. Ali u vremenu koje sledi moramo se služiti postojećim institutima koji nam stoje na raspolaganju i pomoći da žrtve dobiju zaštitu, a učinioci zločina budu kažnjeni. Kao što smo već naglasili, problem nasilja u porodici nije samo u tome što određena lica predstavljaju izvršioce, a određena žrtve. Mnogo je slučajeva gde su učinioci najtežih krivičnih dela u detinjstvu ili mladosti bili žrtve porodičnog nasilja. Zbog toga, suzbijanje nasilja u porodici jeste jedan od važnih zadataka i zakonodavca, ali i onih koji u praksi sprovode propise kao i stručnjaka zaposlenih u centrima za socijalni rad i nevladinim organizacijama, jer svi treba da doprinesu da se smanji tamna brojka kriminaliteta kada su u pitanju krivična dela nasilja u porodici.

Uvođenje u krivični zakon člana 118-a je veliki uspeh, ali je samo početak na putu ka tome da ova teška krivična dela budu na pravi način sankcionisana, a žrtvama nasilja u porodici pružena zaštita od zločina čije posledice mogu trajati ceo život.

Ljiljana J. Simić

Domestic Violence is a crime

Introduction of the article 118a in the Criminal Code of the Republic of Serbia is just the beginning of a thorny road in order to penalize domestic violence. Domestic violence existed at all times, in various forms, and it was always tolerated. Domestic violence should be stopped for several reasons, among which two are basic: domestic violence affects not only family but society as well, and because of the fact that large number of victims of domestic violence become abusers.

DR IVANKA MARKOVIĆ*

Primjena odredbe o nasilju u porodici u Republici Srpskoj

Autorka u radu obrađuje problematiku krivičnog djela «nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici» koje je prvi put u našem zakonodavstvu regulisano u novom Krivičnom zakoniku Republike Srpske iz 2000. godine (čl. 198.)

U prvom dijelu rada autorka analizira karakteristike ove inkriminacije. Drugi dio rada posvećen je problematici praktične primjene ove inkriminacije. S tim u vezi, autorka je obavila nekoliko razgovora sa predstavnicima organa unutrašnjih poslova, tužilaštava, sudova i nevladinih organizacija. Na kraju autorka predlaže uvođenje određenih mjera zaštite žrtve krivičnog djela, kao što su npr. obavezan pritvor optuženog, hitnost postupka, zabrana komuniciranja sa žrtvom, zabrana približavanja žrtvi i neke druge mjere koje bi trebale osigurati adekvatniju primjenu ove inkriminacije i optimalniju zaštitu žrtava ovog oblika kriminaliteta.

Ključne riječi: nasilje u porodici, fizičko i psihičko nasilje, tjelesni i psihički integritet, drsko i bezobzirno ponašanje, praktična primjena čl. 198. KZRS.

Uvodna izlaganja

Govoriti o nasilju u porodici u Republici Srpskoj znači zapravo govoriti o problemu koji je dugo vremena bio obavijen velom tajnosti i skriven iza zidina porodične privatnosti. O nasilju u porodici se govorilo samo onda kada je ono poprimalo drastične oblike i predstavljalo flagrantno kršenje osnovnih ljudskih prava i sloboda. Međutim, ni tada takva ponašanja nisu kvalifikovana kao krivično djelo nasilje u porodici već kao neko od krivičnih djela kojima se prvenstveno štiti život i tjelesni integritet čovjeka, odnosno polni integritet djece i maloljetnika. U drugim, manje teškim slučajevima,

takva ponašanja su tretirana kao prekršaj protiv javnog reda i mira.

Donošenjem novog Krivičnog zakonika Republike Srpske, koji je stupio na snagu 1.10. 2000. godine, situacija se značajno promijenila. Uvođenjem novih inkriminacija, te izmjenom već postojećih, psihički i fizički integritet čovjeka dobija potpuniju krivičnopravnu zaštitu u okviru bračnih i porodičnih odnosa. U tom smislu treba spomenuti prvenstveno krivično djelo nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici (čl. 198.) iz grupe krivičnih djela protiv braka i porodice, te izmijenjenu koncepciju krivičnog djela silovanja (čl. 183.) kojom se obezbjeđuje krivičnopravna zaštita polnog integriteta i u braku. Time je zapravo zaokružen sistem krivičnopravne zaštite psihičkog, fizičkog i polnog integriteta svih članova porodice ili porodične zajednice. Navedenim izmjenama zakonodavac je na jasan i nedvosmislen način istakao činjenicu da bračni i porodični odnosi, iako spadaju u intimnu sferu svakog čovjeka, ne mogu predstavljati institucije kojima će se, na temelju tradicije i patrijarhalnog vaspitanja, na izvjestan način opravdavati nasilje. S druge strane, time je stvoren zakonski osnov za adekvatnu reakciju organa državne prinude prema svim oblicima nasilja koji se vrše u okviru porodice ili porodične zajednice.

Nasilje u porodici je izuzetno kompleksan problem čije objašnjenje zahtijeva multidisciplinarn pristup. Međutim, imajući u vidu da je tema ovog izlaganja usmjerena na praktičnu primjenu krivičnog djela nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici u Republici Srpskoj, mi ćemo se u svom izlaganju ograničiti upravo na normativni i praktični aspekt ove problematike. Međutim, prije nego što iznesemo osnovne karakteristike ove inkriminacije, trebalo bi napomenuti da je unošenje ove inkriminacije u krivično zakonodavstvo Republike Srpske dovelo do značajne promjene u odnosu javnosti prema

* Docent Pravnog fakulteta u Banja Luci, E-mail: ivankam2003@yahoo.com

problematici nasilja u porodici. Naime, za razliku od ranijeg perioda kada gotovo da nije bilo zainteresovanosti od strane sredstava javnog informisanja za ovu problematiku, jer se nasilje u porodici smatralo porodičnim, privatnim problemom, danas je ova problematika veoma često tema različitih sredstava javnog informisanja. Time se značajno doprinosi formiranju negativnog etičkog stava društva prema ovoj pojavi što na izvjestan način predstavlja moralnu i psihološku podršku žrtvama porodičnog nasilja u njihovom nastojanju da se zaštite od ovog oblika nasilja.

Osnovne karakteristike krivičnog djela

Nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici (čl. 198.) predstavlja sasvim novo krivično djelo koje do sada nije postojalo u našem krivičnom zakonodavstvu a ni u zakonodavstvima država članica bivše Jugoslavije. Stoga je ova inkriminacija zapravo pionirsko djelo redaktora Krivičnog zakonika Republike Srpske, koji pri njenom koncipiranju nisu imali uzore u nama bliskim zakonodavnim sistemima.¹ Kriminalnopolitički cilj ove inkriminacije, prema riječima predsjednika vladine ekspertske grupe za izradu posebnog dijela Krivičnog zakonika, prof. dr Miloša Babića, jeste da sankcioniše i spriječi porodično nasilje koje se najčešće ispoljava kao nasilje u braku, nasilje prema članovima zajedničkog domaćinstva i nasilje prema djeci. Svaki od navedenih oblika podrazumijeva psihičko, fizičko i ekonomsko zlostavljanje i ukazuje na povređivanje i ugrožavanje sigurnosti i odnosa povjerenja, uz istovremenu manifestaciju moći i kontrole nad žrtvom. Pored toga, kriminalnopolitički osnov za unošenje ove inkriminacije proizilazi i iz mnogobrojnih međunarodnih dokumenata kojima se porodično nasilje tretira kao kršenje ljudskih prava i kao jedan od najtežih vidova nasilničkog kriminaliteta uopšte, uz zahtjev upućen svim državama da se takva ponašanja inkriminišu.²

Kao što smo rekli, nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici regulisano je članom 198. KZ RS i pored osnovnog ima i nekoliko težih oblika. Osnovni oblik djela postoji u slučaju kada izvršilac, primjenom nasilja, drskim ili bezobzirnim ponašanjem ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana svoje porodice ili porodične zajednice. (čl. 198. st. 1.) Pod nasiljem u smislu ove inkriminacije trebalo bi podrazumijevati sve oblike fizičkog, psihičkog, emocionalnog, duhovnog i ekonomskog nasilja, koji dovode do ugrožavanja spokojsva, tjelesnog integriteta ili duševnog zdravlja bilo kojeg člana porodice ili porodične zajednice.³ Seksualno nasilje koje se često javlja kao pratilac navedenih oblika nasilja ne bi se moglo obuhvatiti ovom inkriminacijom jer je ono regulisano krivičnim djelima iz grupe krivičnih djela protiv polnog integriteta.

Radnja izvršenja osnovnog oblika djela određena je kroz posljedicu (tzv. posledična radnja) tako da će ovaj oblik djela postojati neovisno od konkretnog oblika ispoljavanja nasilja pod uslovom da je time ugroženo spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana porodice ili porodične zajednice. Najčešće se radi o upotrebi fizičke sile koja se manifestuje kao udaranje, guranje, šamaranje, čupanje za kosu, nanošenje tjelesnih povreda koje se mogu okarakteristi kao lake tjelesne povrede, i sl.⁴ Kada je u pitanju psihičko nasilje kao radnja izvršenja ovog djela, mora se priznati da se radi o izuzetno širokom pojmu pod koji se mogu podvesti razni oblici psihičkog maltretiranja, odnosno verbalno zlostavljanje, prijetnja upotrebe sile, nametanje određenih pravila ponašanja, izolacija i kontrola žrtve, ismijavanje u okviru porodice ili na javnim mjestima, dugotrajno vrijeđanje na ličnoj osnovi, izazivanje trajnijeg i dužeg osjećaja lične nesigurnosti, omalovažavanje, ruganje, itd.⁵ Specifičan oblik nasilja u porodici jeste emocionalno nasilje koje se izražava kao dugotrajno

Institut za pravne i društvene nauke Pravnog fakulteta u Banja Luci, str. 81.

1 Eventualni propusti ili greške u koncipiranju ove inkriminacije, koji su iz prethodno navedenih razloga shvatljivi, ne bi smjeli umanjiti značaj ove inkriminacije. Pogotovo stoga što je njeno postojanje u KZ RS poslužilo mnogim nevladinim organizacijama kao značajan argument u borbi za uvođenje istog ili sličnog krivičnog djela u zakonodavstva njihovih matičnih država. Tokom protekle, 2002. godine, izvršene su izmjene KZ Srbije, KZ CG i KZ H kojima je slična inkriminacija unijeta u grupu krivičnih djela protiv braka i porodice.

2 Babić, M. (2000) *Krivični zakonik Republike Srpske sa kratkim komentarom, objašnjenjima i registrom pojmova*, Banja Luka:

3 U tom smislu definisani su oblici nasilja u porodici od strane Ombudsmena Republike Srpske – Kancelarija Doboj u Posebnom izvještaju o prisutnosti nasilja u porodici na području opština Teslić, Doboj, Petrovo, Derventa, Srpski Brod, Modriča, Šamac, Pelagićevo, Vukosavlje i Srpsko Orašje, od 10.12.2002. godine.

4 Slično i Jović, V. M., Kešetović, Ž. (2002) "Nasilje u porodici u svjetlu novih inkriminacija čl. 118-a KZS", *Bezbednost, Casopis Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srbije* br. 6, str. 883.

5 Uporedite Bačić, F., Pavlović, Š. (2001) *Kazneno pravo*, posebni dio, Zagreb: Informator, str. 195.

i kontinuirano neiskazivanje ljubavi ili pažnje, kao odbacivanje, odnosno zanemarivanje emotivnih potreba člana porodice ili porodične zajednice. Ovaj oblik nasilja je posebno značajan kada se kao žrtve nasilja javljaju djeca. Ekonomsko nasilje se može manifestovati kao oduzimanje materijalnih sredstava, uslovljavanje novčanih davanja, onemogućavanje pristupa zajedničkim izvorima prihoda, itd., a duhovno nasilje kao sistematsko ismijavanje ili uništavanje religijskih ili kulturnih uvjerenja kojim se ugrožava spokojstvo člana porodice ili porodične zajednice. Međutim, činjenica je da se nasilje u porodici nikad ne manifestuje samo kao jedan od navedenih oblika nasilja već se oni najčešće međusobno isprepliću i nadopunjavaju.

Drugi oblik radnje izvršenja označen je kao drsko ili bezobzirno ponašanje kojim se ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje žrtve. Pod drskim ili bezobzirnim ponašanjem moglo bi se podrazumijevati svako ono ponašanje koje znatnije odstupa od uobičajenog ponašanja u porodičnim odnosima, npr. grub i bahat odnos prema članovima porodice ili porodične zajednice. Takvo ponašanje predstavlja manifestaciju očite netrpeljivosti izvršioca prema žrtvi. Postojanje drskog ili bezobzirnog ponašanja sud procjenjuje primjenom objektivnog kriterijuma.⁶

Krivično djelo nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici spada u dosta rijetka i specifična krivična djela u pogledu svojih subjekata jer se može izvršiti samo između ograničenog kruga lica. Naime, izvršilac djela kao i pasivni subjekat djela (žrtva) može biti samo član porodice ili porodične zajednice. Pod pojmom porodice ili porodične zajednice, u smislu ove inkriminacije, podrazumijevaju se i bivši supružnici i njihova djeca, kao i roditelji bivših supružnika (st. 6. čl. 198.KZ). Proširivanje pojma porodice i porodične zajednice izvan kruga lica koja su prema Porodičnom zakonu RS obuhvaćena ovim pojmom, uslovljeno je specifičnom prirodom i svrhom ove inkriminacije.⁷ Naime, istraživanja su pokazala da se porodično nasilje najčešće nastavlja i nakon prestanka bračne zajednice, te bi tumačenjem pojma porodice u smislu porodičnog zakona, bez adekvatne krivičnopravne zaštite ostala sva lica koja ne potpadaju pod taj pojam.

6 Ibidem.

7 Prema članu 2. Porodičnog zakona Republike Srpske, porodica je životna zajednica roditelja i djece i drugih srodnika. Zakon je objavljen u Službenom glasniku Republike Srpske broj 54. , 27. avgusta 2002. godine, a stupio je na snagu osmog dana od objavljivanja.

Osnovni oblik djela može se izvršiti samo sa umišljajem, direktnim ili eventualnim⁸ a za izvršioca je predviđena novčana kazna ili kazna zatvora do jedne godine.⁹

Inkriminacija ima nekoliko težih oblika, zavisno od sredstva izvršenja djela, težine posljedice kao i od uzrasta pasivnog subjekta. Prvi teži oblik postoji u slučaju kada je prilikom izvršenja osnovnog djela izvršilac koristio oružje, opasno oruđe ili drugo sredstvo podobno da tijelo teško povrijedi ili zdravlje naruši. Pod oružjem se podrazumijevaju razne vrste vatrenog ili hladnog oružja. Opasno oruđe je pojam koji obuhvata sredstva koja su namijenjena obavljanju određenih poslova i koja su po svojoj prirodi podobna za nanošenje teške tjelesne povrede ili prouzrokovanje smrti čovjeka, kao što su npr. vile, ašov, čekić, šrafciğer i sl. Kada su u pitanju druga sredstva podobna da tijelo teško povrijedi ili zdravlje naruše, obično se navode npr. flaša, kamen, bezbol palica, a prema nekima to su pojedini dijelovi tijela učinioća, tj. njegova glava, zubi, pesnica i sl.¹⁰ Dakle, kvalifikatornu okolnost djela predstavlja korištenje sredstva koje je podobno da tijelo teško povrijedi ili da zdravlje naruši, te će se ova kvalifikacija djela primijeniti na slučaj kada je učinilac pucao u vazduh, prijetio oružjem ili opasnim oruđem ili kada je primjenom takvih sredstava žrtvi nanio tjelesne povrede lake prirode, npr. ogrebotine ili podlive. Kazna predviđena za ovaj oblik djela je zatvor u trajanju od tri mjeseca do tri godine.

Drugi teži oblik krivičnog djela nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici postoji u slučaju kada je usljed naprijed navedenih oblika djela (st. 1. i st. 2.) nastupila teška tjelesna povreda ili teško narušenje zdravlja ili su ona učinjena prema maloljetnom licu. Prema pretežnom mišljenju, pojam teške tjelesne povrede ili teškog narušenja zdravlja treba tumačiti u smislu odredbe o krivičnom djelu teške tjelesne povrede (čl. 135. KZ RS).¹¹ S obzirom da kvalifika-

8 Smatramo da stanovište prema kojem se ovo krivično djelo može izvršiti samo sa direktnim umišljajem ne odgovara prirodi djela te da vodi neopravedno restriktivnom tumačenju ove inkriminacije. S tim u vezi vidite Jović, M., Kešetović, Ž op. cit. str. 884.

9 U Prijedlogu novog Krivičnog zakonika Republike Srpske, za osnovni oblik djela je predviđena kazna zatvora do dvije godine ili novčana kazna.

10 U poređi Stojanović, Z., Perić, O., op. cit. str. 202.; Jović, M., Kešetović, Ž. op. cit. str. 884, 885.

11 Lazarević, V. Lj. *Komentar KZ Srbije*, Beograd: Savremena administracija, Jović, M., Kešetović, Ž., op. cit. str. 884, 885.

tornu okolnost djela predstavlja i uzrast pasivnog subjekta, ovaj oblik djela će postojati uvijek kada je radnja izvršenja prethodno navedenih oblika ove inkriminacije preduzeta prema maloljetnom licu. Ako se ima u vidu činjenica da svaka povreda ili ugrožavanje psihofizičkog razvoja maloljetnika ima dalekosežne posljedice za njegov kasniji razvitak i uopšte za proces njegove socijalizacije, onda je potpuno jasno da je ovako rješenje kriminalnopolitički opravdano. Za ovaj kvalifikovani oblik predviđena je kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina, a krivična odgovornost izvršioca se određuje u skladu sa odredbom o odgovornosti za krivična djela kvalifikovana težom posljedicom ili naročitom okolnošću (čl. 17. KZ RS)..

Kvalifikovani oblik djela postoji i u slučaju kada je usljed djela iz prethodnih stavova nastupila smrt člana porodice ili porodične zajednice (st. 4. čl. 198.). Pri tome je za primjenu ove kvalifikacije djela irelevantno da li je smrtna posljedica nastupila kao rezultat djelovanja izvršioca djela ili je nastala usljed aktivnosti samog pasivnog subjekta. Npr. ako je smrtna posljedica nastala pri pokušaju pasivnog subjekta da se spasi od nasilja ili je pasivni subjekat, u nemogućnosti da se zaštiti od nasilja u porodici, izvršio samoubistvo. Za ovaj oblik djela predviđena je kazna zatvora u trajanju od dvije do dvanaest godina. Kada je u pitanju krivična odgovornost učinioca, nepходно je da u odnosu na smrtnu posljedicu postoji nehat.

Specifičan oblik krivičnog djela nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici regulisan je u stavu 5. kojim se predviđa da će se onaj «ko liši života člana porodice ili porodične zajednice kojeg je prethodno zlostavljao», kazniti zatvorom najmanje deset godina. U pitanju je zapravo umišljajno lišenje života člana porodice ili porodične zajednice od strane lica koje ga je prethodno zlostavljalo, odnosno jedan oblik teškog ubistva koji je zbog specifičnosti izvršioca i žrtve i njihovog međusobnog odnosa, kao i zbog aktuelnosti problematike na koju se odnosi, obuhvaćen inkriminacijom «nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici». Pasivni subjekat djela je član porodice ili porodične zajednice kojeg je izvršilac djela prethodno zlostavljao. Pod pojmom prethodnog zlostavljanja u smislu ovog oblika djela trebalo bi podrazumijevati sve one radnje koje su obuhvaćene osnovnim oblikom djela.

Praktična primjena inkriminacije

Iz prethodnog izlaganja je vidljivo da je intencija zakonodavca bila da propisivanjem ove inkriminacije obezbijedi poseban oblik zaštite članova porodice ili porodične zajednice od svih oblika nasilja koji dolaze iz same porodice ili porodične zajednice, uključujući tu i drsko i bezobzirno ponašanje kojim se ugrožava njihovo spokojstvo, tjelesni i psihički integritet. U kojoj mjeri je zakonodavac u tome zaista i uspio teško je govoriti jer se radi o inkriminaciji koja relativno kratko vrijeme egzistira u našem krivičnom zakonodavstvu. Međutim, na osnovu podataka koji su nam bili dostupni, vidljivo je da se broj prijavljenih izvršilaca ovog krivičnog djela iz godine u godinu povećava. Tako je npr. prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske u 2001. godini podnijeto 37 krivičnih prijava, dok je u 2002. godini podnijeto 140 krivičnih prijava protiv 141 lica za 137 krivičnih djela.¹² Interesantno je napomenuti da u statističkoj evidenciji tužilaštva ne postoji specifikacija optužnica i optužnih prijedloga kada su u pitanju krivična djela protiv braka i porodice. Stoga i ne možemo govoriti konkretno o ovom krivičnom djelu ali ćemo napomenuti da je prema statistici Okružnog javnog tužilaštva Banja Luka za period od 1.1. 2002. godine do 31. 12. 2002. godine, protiv 93 lica podnijeta krivična prijava, a 18 krivičnih prijava je naslijeđeno iz prethodnog perioda za krivična djela protiv braka i porodice. Prema statistici Republičkog javnog tužilaštva u 2002. godini, protiv 240 lica podnijeta je krivična prijava, 29 krivičnih prijava je naslijeđeno iz 2001. godine, a optuženo je ukupno 171 lice za krivična djela protiv braka i porodice.¹³

Rezultati istraživanja koje je provela Kancelarija Ombudsmena Republike Srpske u Doboju, za period januar – septembar 2002. godine, pokazuju da je u Centru za socijalni rad registrovan 71 pojedinačan slučaj nasilja u porodici. U Centru javne bezbjednosti Doboj koji pokriva 10 opština, u istom periodu prijavljena su 94 slučaja nasilja u porodici. Na osnovu toga protiv 21 lica podnijeta je krivična prijava, protiv 15 lica je podnijeta prekršajna prijava

12 Zvanični podaci MUP-a RS za krivično djelo «nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici» za period januar-decembar 2002. godine.

13 Rezultati dobijeni u razgovoru sa predstavnikom Republičkog javnog tužilaštva Republike Srpske.

i izrečeno je 58 mjera upozorenja.¹⁴ Prema izvještaju Ministarstva pravde Republike Srpske, sačinjenom krajem marta ove godine, pred osnovnim sudovima u Republici Srpskoj tokom 2000. godine vođen je jedan postupak za ovo krivično djelo, tokom 2001. godine 53 postupka, a u toku 2002. godine 134 postupka. U pomenutom periodu nije zabilježen nijedan slučaj iz nadležnosti okružnih sudova, odnosno slučaj regulisan stavom 5. člana 198. KZRS.¹⁵

Potpunije podatke o nasilju u porodici možemo naći u izvještajima nevladinih organizacija koje se bave pružanjem pravne pomoći i podrške ženama žrtvama ovog oblika nasilja. U Centru za besplatnu pravnu i psihosocijalnu pomoć ženama «Žena i pravo» u Banja Luci, u okviru kojeg postoji SOS telefon za žene žrtve nasilja, u toku 2000. godine evidentirano je 806 slučajeva nasilja nad ženama, u toku 2001. godine 891 slučaj a u 2002. godini 920 slučajeva. Udruženje građana «Budućnost» iz Modriče je u toku 2000. godine primilo 657 poziva, 2001. godine 1168 poziva, u toku 2002. godine 1324 poziva a u prva tri mjeseca 2003. godina zabilježeno je 437 poziva. Prema izvještaju Helsinškog komiteta za ljudska prava U BiH, nasilje u porodici prisutno je u 30% porodica u BiH, a najmanje trećinu ugroženih od ukupnog broja čine djeca.¹⁶

Imajući u vidu iznijete podatke, možemo reći da postoji velika diskrepancija u izvještajima nevladinih organizacija i izvještajima organa gonjenja o obimu porodičnog nasilja na području Republike Srpske. Pored toga, ni postojeći podaci nisu pokazatelji stvarnog stanja ove pojave jer se radi o takvom obliku kriminaliteta u kojem je tamna brojka veoma visoka. Razlozi ovakvog stanja su mnogobrojni i raznovrsni. Prije svega krivično djelo «nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici» predstavlja potpuno novu inkriminaciju koja prvi put zadire u područje onog dijela čovjekovog života koji je vijekovima smatran privatnim, porodičnim problemom. Država se, dakle, prvi put jasno očitovala prema nasilničkom ponašanju u porodici kao prema kriminalnom ponašanju koje zaslužuje reakciju organa državne prinude u formi primjene odgovarajuće krivične sankcije. Iako je, kao što smo prethodno i rekli, inkri-

minisanjem nasilja u porodici učinjen značajan pomak u odnosu javnosti prema ovoj negativnoj društvenoj pojavi, čini nam se da praktična primjena ove inkriminacije ipak nije na zadovoljavajućem nivou.

Problemi u praktičnoj primjeni ove inkriminacije počinju već sa organima otkrivanja i gonjenja koji nemaju jednak odnos prema ovom i drugim oblicima kriminaliteta. S tim u vezi ponavljamo podatak naveden u izvještaju Ombudsmena Republike Srpske – Kancelarija Doboje, prema kojem je u Centru javne bezbjednosti Doboje od prijavljenih 94 slučajeva nasilja u porodici samo protiv 21 lica podnijeta krivična prijava, dok je protiv 15 lica podnijeta prekršajna prijava a u 58 slučajeva je izrečena mjera upozorenja. Imajući u vidu opis osnovnog oblika krivičnog djela nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici koji obuhvata ne samo nasilje, već i drsko i bezobzirno ponašanje kojim se ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje člana porodice ili porodične zajednice, teško nam je zamisliti konkretan slučaj prijavljenog nasilja u porodici koji nije obuhvaćen ovim opisom djela. Stoga nam nije jasno kojim kriterijumima su se rukovodili radnici ovog Centra javne bezbjednosti prilikom različitog kvalifikovanja prijavljenih slučajeva nasilja u porodici. Naime, okolnost da je žrtva nasilja u porodici izjavila da ne želi da se nasilnik krivično goni, na šta se najčešće pozivaju pripadnici organa unutrašnjih poslova, ne daje im osnova da ne postupe po svojoj službenoj dužnosti. A podsjećamo da se krivični postupak za ovo krivično djelo pokreće po službenoj dužnosti, te da su organi gonjenja dužni da prijave tužilaštvu svaki slučaj u kojem postoji sumnja da su ostvarena obilježja nekog krivičnog djela. Konačnu odluku o postojanju ili nepostojanju krivičnog djela u konkretnom slučaju daće sud, nakon zakonito sprovedenog postupka, te je pogrešno mišljenje pojedinih predstavnika organa unutrašnjih poslova da «obaveza organa policije da podnese krivičnu prijavu zbog nasilja u porodici nadležnom javnom tužilaštvu nije generalna samim tim što je krivično djelo nasilja prijavljeno policiji, jer uvijek ne znači da je krivično djelo izvršeno i da postoji učinilac djela samim tim što je djelo prijavljeno».¹⁷

14 Navedeno prema Izvještaju Ombudsmena Republike Srpske – kancelarija Doboje.

15 Izvještaj Ministarstva pravde RS br: 03/02-052-1476/02. od 19. 3. 2003. godine, sačinjen na inicijativu Ombudsmena Republike Srpske – Kancelarija Doboje.

16 Navedeno prema Izvještaju Ombudsmena Republike Srpske – Kancelarija Doboje.

17 Navedeno prema zvaničnom odgovoru Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske – Centar javne bezbjednosti sektor kriminalističke policije na zahtjev za efikasnim intervencijama organa policije u slučajevima krivičnog djela nasilja u porodici i porodičnoj zajednici, upućen od strane Udruženih žena Banjaluke, predmet broj 10-02/4.1-230-776/02, Banja Luka, 27. maj 2002. godine. Navedeno prema Izvještaju u sjeni – Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije nad ženama, koji je pripremila nevladina organizacija Udružene žene Banja Luka.

Na osnovu rečenog, stičemo utisak da se nasilje u porodici ne tretira jednako kao i nasilje van porodice, odnosno da se ono najčešće shvata kao legitimna reakcija «glave porodice» isprovocirana «neposlušnošću» žrtve, a ne kao jedan od oblika kršenja ljudskih prava.

Pored problema koji postoje u radu organa unutrašnjih poslova na otkrivanju ovog oblika kriminaliteta, visok postotak neotkrivenih slučajeva nasilja u porodici i porodičnoj zajednici uslovljen je i specifičnim odnosom između učinioca i žrtve. Naime, evidentno je da se nasilje u porodici najčešće manifestuje kao nasilje nad ženom koja je često ekonomski ovisna od nasilnika i opterećena tradicijom i patrijarhalnim vaspitanjem koje favorizuje muškarca i nameće shvatanje da je nasilje u porodici privatni problem i porodična sramota, a ne društveni problem.¹⁸ Veliki broj žena ne prijavljuje nasilje zbog osjećaja stida, zbog straha za sigurnost svog života i života svoje djece, zbog sumnje da im se neće vjerovati da su žrtve nasilja u porodici te da će, kao i u brojnim ranijim slučajevima, nasilnik ostati nekažnjen.¹⁹ Živeći u začaranom krugu nasilja, žena na kraju počinje vjerovati da je sama kriva za nasilje te traži krivicu u svakoj izgovorenoj riječi, pokretu, postupku, opravdavajući tako nasilnika a okrivljujući sebe za pretrpljeno nasilje. I u onim rijetkim slučajevima u kojima žena smogne snage i prijavi nasilnika najčešće se dešava da odustane od prvobitno date izjave, nastojeći da svojim neučestvovanjem u postupku dokazivanja ovog krivičnog djela, pomogne i zaštiti nasilnika. Prema riječima tužilaca i sudija, žena – žrtva nasilja u postupku pred sudom izjavljuje da je sama kriva za pretrpljeno nasilje, da ga je ona svojim ponašanjem isprovocirala te da se u međuvremenu pomirila sa nasilnikom i da s njim živi u skladnoj bračnoj i porodičnoj zajednici, te moli sud da nasilnika oslobodi svake odgovornosti. Međutim, stvarni razlog ovakog stava žene – žrtve nasilja, prema našem mišljenju,

uslovljen je nizom objektivnih i subjektivnih okolnosti među kojima se posebno ističe neefikasnost pravosudnog sistema, nepostojanje pratećih mjera zaštite žrtve krivičnog djela, nepostojanje sigurnosnih kuća za žrtve, loši ekonomski uslovi, patrijarhalno vaspitanje i tradicija, itd.²⁰ Naime, uvidom u nekoliko presuda Osnovnog suda Banja Luka saznali smo da od momenta podnošenja krivične prijave pa do momenta presuđenja prođe često nekoliko mjeseci pa i godina dana. U tom periodu nasilnik je na slobodi, bez ikakvih ograničenja kada je u pitanju kontakt sa žrtvom krivičnog djela, čime mu se pruža prilika da različitim psihološkim oblicima prinude djeluje na žrtvu u pravcu izmjene njenog prvobitnog iskaza. S druge strane, sporost pravosudnih organa rađa u žrtvi osjećaj nesigurnosti i nepovjerenja u pravosudni sistem, te ona najčešće, opterećena finansijskim i stambenim problemima, izlaz traži u «zaboravljanju» učinjenog nasilja i u davanju «još jedne šanse» nasilniku. Veliki doprinos u tome ima i društveno okruženje u kojem još uvijek dominira shvatanje prema kojem nasilje u porodici nije i ne treba da bude tretirano kao značajan društveni problem. Naime, rezultati ankete sprovedene od strane Radio televizije Republike Srpske, početkom marta 2003. godine, pokazuju da većina anketiranih građana ne priznaje postojanje ovog društvenog problema. Zapravo, oni ga ne prepoznaju jer su naučeni da u našem društvu žena treba i mora da trpi različite oblike nasilja radi očuvanja braka i porodice. Ako se ima u vidu naprijed rečeno onda ne začuđuje podatak da se u krivičnom postupku povodom ove inkriminacije najčešće izriču mjere upozorenja, odnosno uslovna osuda i sudska opomena. Navedena konstatacija se bazira na već pomenutom izvještaju Ministarstva pravde RS u kojem se navodi da je uslovna osuda izrečena u 72% slučajeva a da je samo u 4% slučajeva izrečena kazna zatvora. Kada je u pitanju izricanje novčane kazne treba reći da se ona veoma često izriče u simboličnim iznosima²¹, tako da sudovi svojom kaz-

18 Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova na području koje pokriva Centar javne bezbjednosti Banja Luka, u prvih devet mjeseci 2002. godine prijavljeno je 51 djelo porodičnog nasilja, podnesene su 44 krivične prijave, a žrtve u ovim djelima su bile 41 žena, 10 djece i 4 muškarca. V. Natalija Petrić: Nasilje u porodici i porodičnoj zajednici – izlaganje na I Konferenciji Fondacije Inicijativa Žena Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 8-9. decembar 2002. godine. Treba reći da se žena javlja kao žrtva nasilja u porodici ne samo u ulozi supruge odnosno bivše supruge, već i u ulozi majke, sestre, kćerke, tašte, što zapravo ukazuje na zaključak da je pasivni subjekat ove inkriminacije najčešće «slabiji» član porodice ili porodične zajednice.

19 Navedeno prema izvještaju koji su pripremile Udružene žene iz Banja Luke.

20 U praksi se najčešće dešava da se žena odrekne nekih svojih prava kako bi zadovoljila zahtjeve nasilnika. Tako npr. u slučaju okrivljenog čije je nezadovoljstvo ženinim zaposlenjem kulminiralo fizičkim nasiljem na istoj, nakon pokretanja krivičnog postupka dolazi do uspostavljanja normalnih bračnih odnosa jer je žena u međuvremenu prestala da radi. Presuda Osnovnog suda Banja Luka, br K – 595/02.

21 S tim u vezi dovoljno je navesti podatak da su pred Osnovnim sudom u Novom Gradu izrečene dvije novčane kazne u iznosu od 50 KM, pred Osnovnim sudom u Modriči jedna novčana kazna u iznosu od 100 KM a jedna u iznosu od 150 KM. Podaci navedeni prema izvještaju Ministarstva pravde br. 03/02-052-1476/02.

nenom politikom ne doprinose suzbijanju ove negativne društvene pojave. Primjera radi navešćemo nekoliko slučajeva iz prakse Osnovnog suda Banja Luka. Tako je npr. u slučaju fizičkog nasilja nad ženom – osnovni oblik djela za koji je zapriječena kazna zatvora do jedne godine ili novčana kazna, izvršiocu izrečena sudska opomena²² a izvršiocu težeg oblika djela kvalifikovanog nanošenjem teške tjelesne povrede pasivnom subjektu, za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od jedne do pet godina, izrečena je uslovna osuda kojom je utvrđena kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci sa rokom provjeravanja od dvije godine²³. Isto tako, izvršiocu težeg oblika djela kvalifikovanog korištenjem oružja, opasnog oruđa ili nekog drugog sredstva podobnog da tijelo teško povrijedi ili zdravlje naruši za koji je propisana kazna zatvora u trajanju od šest mjeseci do tri godine, koje je u konkretnom slučaju izvršeno prema nekoliko članova porodice, izrečena je uslovna osuda sa utvrđenom kaznom zatvora u trajanju do tri mjeseca i rokom provjeravanja od dvije godine.²⁴ Kao olakšavajuće okolnosti na strani optuženog, koje su primarno uticale na izricanje navedenih krivičnih sankcija, sud navodi raniji život učinioca, odnosno činjenicu da optuženi ranije nije osuđivan, da je porodični čovjek, da je priznao izvršenje djela; zatim držanje učinioca poslije izvršenog krivičnog djela, tj. okolnost da se okrivljeni pomirio sa oštećenom sa kojom i dalje živi u bračnoj i porodičnoj zajednici i na kraju okolnost da oštećena ne traži krivičnu odgovornost optuženog.

Razmatrajući problematiku praktične primjene ove inkriminacije, došli smo do zaključka da se ona primjenjuje uglavnom u slučajevima fizičkog nasilja nad članovima porodice ili porodične zajednice. O drugim oblicima nasilja, kao što je emocionalno, psihičko ili ekonomsko nasilje uopšte se ne govori. Zaboravlja se da je svako fizičko nasilje nad ženom koje je izvršeno u prisustvu djece zapravo i psihičko ili emocionalno nasilje nad djecom, te da ono često ostavlja dublje tragove na psihofizički razvoj djece od fizičkog nasilja. Isto tako, potpuno je zanemarena činjenica da je ovom inkriminacijom obuhvaćeno i drsko ili bezobzirno ponašanje kojim se ugrožava spokojstvo, tjelesni integritet ili duševno zdravlje članova porodice ili porodične zajednice, te se takvi

22 Neobjavljena presuda Osnovnog suda Banja Luka, K – 595/02. od 18.10.2002. godine.

23 Neobjavljena presuda Osnovnog suda Banja Luka, K – 442/02. od 16. 1. 2003. godine.

24 Neobjavljena presuda Osnovnog suda Banja Luka, K – 393/01. od 6.8.2001. godine.

slučajevi od strane organa unutrašnjih poslova, gotovo redovno podvode pod prekršaj protiv javnog reda i mira.

Interesantno je napomenuti da smo u sudskoj praksi naišli i na slučaj nasilja u porodici koje je izvršeno prema djeci a koje je od strane tužilaštava okvalifikovano kao osnovni oblik djela iako je zakonodavac u stavu 3. čl. 198. predvidio postojanje kvalifikovanog oblika ako je nasilje u porodici izvršeno prema maloljetnom licu.²⁵ Riječ je dakle, o pogrešnom tumačenju ovih odredaba, odnosno o nepravilnom vrednovanju pojedinih kvalifikatornih okolnosti, što bi se moralo otkloniti u budućoj primjeni inkriminacije.

Završna razmatranja

Na kraju razmatranja problematike praktične primjene inkriminacije nasilje u porodici ili porodičnoj zajednici na području Republike Srpske, možemo konstatovati da postoje značajni problemi u toj oblasti koji su uzrokovani nepostojanjem adekvatne regulative ove problematike, kako u okviru krivičnog zakonodavstva tako i u drugim granama zakonodavstva, ali i odnosom organa gonjenja prema ovom obliku kriminaliteta. Naime, uvođenjem ove inkriminacije učinjen je samo prvi korak u obezbjeđivanju krivičnopravne zaštite od nasilja u porodici. Međutim, da bi ta zaštita bila adekvatna neophodno je u sistem mjera bezbjednosti unijeti nove mjere kojima bi se otklonili uslovi i okolnosti koje dovode do izvršenja krivičnog djela. U tom smislu mogla bi se primijeniti rješenja koja već duži niz godina postoje u nekim savremenim evropskim zakonodavstvima, te uvesti npr. mjera zabrane kontaktiranja sa žrtvom, mjera zabrane prilaska žrtvi na određenoj udaljenosti, mjera zabrane prilaska mjestu prebivališta žrtve na određenoj udaljenosti, mjera obaveznog psihijatrijskog tretmana nasilnika ili neke druge odgovarajuće mjere.

Pored toga, neophodno je izvršiti izmjene i u nekim drugim granama zakonodavstva. Tu na prvom mjestu mislimo na odredbe krivičnog procesnog prava kojima bi se predvidjela posebna pravila koja bi ubrzala postupak u slučajevima porodičnog nasilja uz mogućnost istovremenog određivanja pritvora za izvršiocu krivičnog djela ili zaštitne mjere zabrane kontaktiranja sa žrtvom. Time bi se onemogućilo daljnje djelovanje učinioca

25 Krivični postupak za konkretno djelo se vodi pod brojem K-930/02.

na žrtvu krivičnog djela i relativno brza i efikasna reakcija organa pravosuđa, što bi imalo značajan psihološki efekat kako na učinioca tako i na žrtvu. Kao što smo u prethodnom izlaganju istakli veliki broj slučajeva nasilja u porodici ostaje izvan krivičnopravne procedure upravo iz razloga što žrtva zna da će i nakon podnošenja krivične prijave učinilac djela i dalje biti na slobodi, sve do okončanja postupka koji traje nekoliko mjeseci pa čak i godinu dana. Cijelo to vrijeme učinilac djela ostaje najčešće u neposrednoj blizini žrtve, uz mogućnost ponovnog djelovanja na žrtvu. Ako se tome doda i činjenica da sudovi učiniocima ovog krivičnog djela gotovo redovno izriču uslovnu osudu ili simboličnu novčanu kaznu, onda je apsolutno jasno zbog čega najveći broj žrtava odustaje i od same ideje da potraži pomoć i zaštitu od strane pravosudnih organa.

Jasno je da ni predložene izmjene zakonske regulative ne mogu same po sebi dovesti do značajnih izmjena u praktičnoj primjeni ove inkriminacije. Neophodan preduslov za to jeste stvaranje negativnog etičkog i moralnog stava svakog pojedinca prema ovom obliku nasilja. Naime, neophodno je vladajućuju tezu prema kojoj je nasilje u porodici legitimna reakcija «glave porodice» isprovocirana «neposlušnošću» žrtve, zamijeniti tezom da je nasilje u porodici ne samo jednako teško kao i svako drugo nasilje, već neuporedivo teže jer se dešava u okviru porodice kao osnovne ćelije društva i potiče upravo od onih koji bi trebalo da pružaju podršku i zaštitu od svih negativnih djelovanja. S tim u vezi trebalo bi provesti programe za edukaciju i profesionalnu obuku radnika unutrašnjih poslova, tužilaca, sudija, radnika organa socijalnog staranja kao i svih onih koji se na bilo koji način susreću sa problemom porodičnog nasilja. Istovremeno, radi adekvatnijeg praćenja ove negativne društvene pojave, odnosno njenih uzroka, posljedica i obima, državni organi bi trebali voditi posebnu statističku evidenciju podataka. I na kraju, treba reći da sve ove aktivnosti moraju biti praćene i uspostavljanjem adekvatnih mehanizama podrške za zaštitu žrtava nasilja, kao što su besplatna medicinska, psihološka i pravna savjetovašta, besplatna pravna pomoć, sigurnosne kuće i sl. Samo takvim multidisciplinarnim pristupom cijele društvene zajednice, moguće je ostvariti izvjestan napredak u realizaciji adekvatne zaštite žrtava porodičnog nasilja.

Ivanka Marković, PhD

Implementation of the Domestic Violence Law in the Republika Srpska

In this paper author analyzes criminal offence «Violence in family or extended family». This criminal offence was introduced for the first time in the new Criminal Code of the Republika Srpska in 2000 (article 198).

In the first part of the paper author exposes characteristics of legal provisions regarding criminal offence «Violence in family or extended family». In the second part practical implementation of this criminal offence is analyzed. For doing that analyzes, the author uses the interviews carried out with representatives of the police, prosecutors, judges and representatives of non-governmental organizations. At the end, author suggests introduction of certain measures for victim protection such as mandatory arrest of a perpetrator, the increased efficiency of the criminal procedure, restraining orders (regarding communication and contact between perpetrator and victim) and other measures, which should provide adequate implementation of this incrimination and optimal protection of victims of this crime.

RADMILA SUČEVIĆ*

Zakonska regulativa obiteljskog nasilja u Hrvatskoj

Donošenjem Obiteljskog zakona 1998. godine prvi put se u zakonodavstvu RH spominje termin nasilja u obitelji kroz izričitu zabranu "nasilničkog ponašanja bračnog druga ili kojeg punoljetnog člana obitelji" propisanu u čl. 118. Postupanje protivno zabrani kažnjivo je, temeljem čl. 362. kao prekršaj kaznom zatvora od 30 dana. Odredba čl. 118. smještena je unutar poglavlja Obiteljskog zakona koje govori o "Roditeljskoj skrbi", u odjeljku "Zaštita prava i dobrobiti djeteta i mlađe punoljetne osobe." Sadržajno svrstavanje norme koja govori o nasilju u obitelji u poglavlje o roditeljskoj skrbi, te vezivanje nasilničkog ponašanja samo za bračnog druga ili drugog punoljetnog člana obitelji ukazivalo je na opasnost da će se u praksi, restriktivnom interpretacijom norme, zaštita od nasilja pružati samo djeci, a ne i ženama, odnosno članovima obitelji u kojima nema maloljetne djece. Međutim, iskustva u relativno kratkoj primjeni zakona od 1. 7. 1999. godine, pokazuju da policija, u pravilu, intervencijom i podnošenjem prekršajnih prijava pruža zaštitu od nasilja u obitelji neovisno da li se ono događa u obiteljima s djecom ili bez djece. Od 1. 1. 2001. godine, kada je izmjenjen Kazneni zakon, nasilničko ponašanje u obitelji sankcionirano je i kao kazneno djelo iz čl. 215. a za koje je propisana kazna zatvora od tri mjeseca do tri godine.

Ključne reči: nasilje u obitelji, zakonodavstvo, sudska praksa, Hrvatska

Nasilje u obitelji, usmjereno uglavnom na žene i djecu, kao izraz neravnoteže moći i neravnopravnosti spolova, prisutno je stoljećima u svim oblicima historijskog razvoja društva i rasprostranjeno u svim dijelovima svijeta.

U Republici Hrvatskoj, kao uostalom i u drugim zemljama naše regije, s problematikom nasilja žene

su u tišini živjele desetljećima i o tome su javno progovorile tek prije desetak godina osnivanjem nevladinih organizacija koje su se počele sustavno baviti pružanjem zaštite ženama i djeci, najbrojnijim žrtvama obiteljskog nasilja.

Samoorganiziranjem, aktivističkim entuzijazmom i predanim radom žene su započele borbu za život bez nasilja, za dostojanstvo i ravnopravnost s muškarcima. Od osnivanja prvog SOS telefona za žene i djecu žrtve nasilja 1990.g u Zagrebu, otvaranja skloništa za žene i djecu žrtve obiteljskog nasilja u okviru "Autonome ženske kuće Zagreb" u lipnju 1992.g., prelazeći dug put, stigle su do hrvatskog parlamenta sa zahtjevima da se u zakonodavstvu kvalitetnije regulira zaštita od svih oblika nasilja, a posebno obiteljskog, kome su sve više izložene.

Ostvareni rezultati još uvijek nisu zadovoljavajući, ali svakako predstavljaju napredak u odnosu na prethodno razdoblje.

Materijalnopravni propisi - Kazneni i Obiteljski zakon

Hrvatski Ustav, u odredbama koje reguliraju osobne i političke slobode i prava, propisuje da:

"Nitko ne smije biti podvrgnut bilo kakvu obliku zlostavljanja..." (čl.23),

Ustavno pravo na život bez nasilja posebno je razrađeno u Kaznenom zakonu (Narodne novine br. 110/97, 27/98, 50/00, 129/00 i 51/01), kojim su sankcionirani razni oblici nasilja.

Krajem 1997. godine u Republici Hrvatskoj zvršena je reforma kaznenog zakonodavstva donošenjem novog Kaznenog zakona, Zakona o kaznenom postupku, Zakona o sudovima za mladež i Zakona o zaštiti osoba s duševnim smetnjama, koji se primjenjuju od 1.1. 1998. godine.

Ovom reformom, nažalost, nije ostvaren pozitivan pomak u zaštiti žena izloženih nasilju u obiteljskoj sredini i javnoj sferi. Postignut je

* B.a.B.e., Budi aktivna. Budi emancipirana, Zagreb, E-mail: babe@zamir.net

napredak samo u jednom segmentu zaštite ženske spolne slobode kriminaliziranjem silovanja u bračnoj zajednici, koje u prethodnom kaznenom zakonu nije postojalo kao kazneno djelo.

Nasilje u obitelji nije bilo posebno sankcionirano, već je kazneno-pravno tretirano u okviru onih kaznenih djela koja se odnose na nasilne oblike ponašanja općenito, a to su uglavnom kaznena djela nanošenja lake (čl. 98) i teške tjelesne ozljede (čl. 99.), prijetnje (čl. 129.), te nerijetko, u hrvatskom poratnom, militariziranom društvu i ubojstva (čl. 90.).

Od samog početka reforme, a potom i prilikom izmjena i dopuna zakona ženske nevladine organizacije uključivale su se lobiranjem u zakonodavni postupak uporno zahtijevajući da se nasilje u obitelji sankcionira kao posebno kazneno djelo i da se žrtve nasilja zaštite odgovarajućim mehanizmom udaljenja počinitelja nasilja prije pravomoćnog okončanja postupka.

U tome smo djelomično uspjele krajem 2000. godine, kada je stupio na snagu Zakon o izmjenama i dopunama Kaznenog zakona (Narodne novine br. 129/00). Od 30. 12. 2000. godine u kazneno-pravnom sustavu Republike Hrvatske postoji novo kazneno djelo "Nasilničko ponašanje u obitelji" (čl. 215.a). Zakonski opis kaznenog djela glasi:

"Član obitelji koji nasiljem, zlostavljanjem ili osobito drskim ponašanjem dovede drugog člana obitelji u ponižavajući položaj: kaznit će se kaznom zatvora od tri mjeseca do tri godine."

Zakonodavac nije odredio sadržaj radnje počinjenja kaznenog djela, pa će u budućnosti sudska praksa definirati pojmove nasilja, zlostavljanja i osobito drskog ponašanja.

S obzirom da svojstvo člana obitelji određuje i počinitelja i žrtvu/e kaznenog djela zakonom je određeno tko su članovi obitelji. Prema odredbama čl. 89. "Članovi obitelji u smislu ovoga Zakona su: bračni i izvanbračni drug, bivši bračni i izvanbračni drug, rođak po krvi u ravnoj lozi, posvojitelj i posvojenik, rođak u pobočnoj liniji do trećeg stupnja zaključno i srodnik po tazbini do drugoga stupnja zaključno, a žive u zajedničkom kućanstvu."

Znajući da se na promjenu ponašanja nasilnika ne može utjecati samo kažnjavanjem, već i odgovarajućim terapijskim tretmanom (o čemu svjedoče iskustva zemalja u kojima se tretman provodi), u cilju uspješnije prevencije nasilja u obitelji, predlagale smo da se u sustav kaznenog prava uvede nova sigurnosna mjera obaveznog psihosocijalnog tretmana počinitelja nasilja.

Nužnost psihosocijalnog tretmana nasilnika zakonodavac je prihvatio, ali ne u obliku nove,

posebne sigurnosne mjere, kako smo predlagale, već u obliku proširivanja posebnih obaveza koje se uz uvjetnu osudu sa zaštitnim nadzorom mogu izreći počinitelju kaznenog djela.

Počinitelja kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji, sud može izricanjem uvjetne osude sa zaštitnim nadzorom obvezati na:

"sudjelovanje u postupku psihosocijalne terapije u specijaliziranim ustanovama u okviru nadležnih državnih tijela radi otklanjanja nasilničkog ponašanja." (čl. 71. toč.e) Kaznenog zakona.

Koliko nam je poznato sudovi ne izriču uvjetnu osudu sa zaštitnim nadzorom ove vrste, jer još nije donijet provedbeni propis, niti su određene specijalizirane ustanove u kojima će se provoditi psihosocijalna terapija.

Neovisno o tome, zadnjom reformom ostvarene su značajne izmjene kaznenih materijalno-pravih propisa, kojima će se pojačati kazneno-pravna zaštita žena i djece izloženih obiteljskom nasilju.

Nasilje u obitelji iz područja privatnosti postepeno prelazi u javnu sferu. Država sve više preuzima dužnost zaštite žrtava obiteljskog nasilja, što i jest njena odgovornost i obveza.

Prije izmjene Kaznenog zakona kojom je nasilničko ponašanje u obitelji sankcionirano kao posebno kazneno djelo donijet je novi Obiteljski zakon. Donošenjem Obiteljskog zakona (Narodne novine br. 162/98), koji se primjenjuje od 1. 7. 1999. g. prvi put se u zakonodavstvu Republike Hrvatske spominje termin nasilja u obitelji kroz izričitu zabranu "nasilničkog ponašanja bračnog druga ili kojeg punoljetnog člana obitelji" propisanu u čl. 118.

Postupanje protivno zabrani temeljem čl. 362. kažnjivo je kao prekršaj kaznom zatvora u trajanju od 30 dana.

Odredba čl. 118. je smještena unutar poglavlja Obiteljskog zakona koje govori o "Roditeljskoj skrbi", u odjeljku "Zaštita prava i dobrobiti djeteta i mlađe punoljetne osobe".

Sadržajno svrstavanje norme koja govori o nasilju u obitelji u poglavlje o roditeljskoj skrbi, te vezivanje nasilničkog ponašanja samo za bračnog druga ili drugog punoljetnog člana obitelji ukazivalo je na opasnost da će se u praksi, restriktivnom interpretacijom norme, zaštita od nasilja pružati samo djeci, a ne i ženama, mada su djeca kvalitetno zaštićena sankcioniranjem kaznenog djela iz čl. 213. KZ-a - Zapuštanje ili zlostavljanje djeteta ili maloljetne osobe.

Međutim, iskustva u relativno kratkoj primjeni Obiteljskog zakona pokazuju da policija, u pravilu,

intervencijom pruža zaštitu od nasilja u obitelji neovisno da li se ono događa u obiteljima s djecom ili bez djece.

Norma o prekršajnoj odgovornosti unijeta je u Obiteljski zakon nevoljko i očito je zbog toga nepotpuna, što može dovesti do niza problema u primjeni. Nedostaje joj opis radnje "nasilničkog ponašanja", pa se opravdano postavlja pitanje da li je to samo fizičko nasilje ili i drugi oblici kao npr. psihičko, verbalno i emocionalno, koje je često prisutno u ozbiljno poremećenim obiteljskim odnosima. Osim toga, zakon ne daje definiciju obitelji, ne određuje tko su članovi obitelji i da li je pri tome relevantno srodstvo, bračna, odnosno izvanbračna veza, zajednica života ili nešto treće. I u pogledu propisane sankcije (kazna zatvora od 30 dana) zakon ne slijedi temeljne principe suvremenog kaznenog prava o kažnjavanju kojima se zakonski određuje raspon kazne (posebni zakonski minimum i maksimum), te sudu prepušta da unutar tog raspona odredi primjerenu kaznu cijeneći okolnosti pod kojima je djelo počinjeno, osobu počinitelja, posljedice djela i slično. Kod izricanja kazne za prekršaj nasilničkog ponašanja iz Obiteljskog zakona pravni institut individualizacije kazne se ne može primjeniti.

Unatoč navedenim nedostacima, sankcioniranjem nasilja u obitelji u obliku prekršaja, a od 1.1. 2001. i u obliku kaznenog djela, ostvaren je značajan napredak u zaštiti žena, koje su zajedno s djecom sigurno najbrojnije žrtve (u 68% slučajeva). O tome svjedoče statistike policije koja je zbog nasilja u obitelji 2001. godine obavila 11 197 intervencija, odnosno prosječno po 29 intervencija dnevno.

Policija je nasilje u obitelji uglavnom tretirala kao prekršaj, te je u 2001. godini prekršajno prijavila 7399 počinitelja, dok je prijavu zbog kaznenog djela iz čl. 215.a podnijela je u 443 slučaja.

Imajući u vidu istaknute nedostatke kaznenopravne i prekršajne norme, a prvenstveno činjenicu da nisu jasno određena bitna obilježja prema kojima se prekršaj razlikuje od kaznenog djela, postavlja se pitanje koje kriterije policija primjenjuje prilikom donošenja odluke kada će pokrenuti kazneni, a kada prekršajni postupak. Odgovor na ovo pitanje gotovo jednako je važan i za žrtve i za počinitelje nasilja, jer se razlikuju mogućnosti efikasne zaštite, a i pravne posljedice utvrđene prekršajne odgovornosti bitno različite od posljedica kaznene odgovornosti.

S aspekta žrtava obiteljskog nasilja, kojima je za zaštitu potrebno trenutno izdvajanje počinitelja

nasilja iz obitelji i sprečavanje u daljem vršenju nasilja, prekršajni postupak je učinkovitiji i korisniji.

Procesnopravni propisi – Zakon o prekršajima i Zakon o kaznenom postupku

Do 1. 10. 2002. godine prekršajni postupak protiv počinitelja nasilničkog ponašanja u obitelji provoden je po Zakonu o prekršajima iz 1973. godine. Zakon nije dopuštao mogućnost zadržavanja počinitelja prije pravomoćnog okončanja prekršajnog postupka i zbog toga se članovima obitelji ugroženim nasiljem nije mogla pružiti neophodna trenutna zaštita. Počinitelj se nakon dopuštenog zadržavanja u policiji, koje je moglo trajati najduže 48 sati, te ispitivanja na prekršajnom sudu, u pravilu vraćao u obitelj i ponavljao nasilje, vrlo često u još težem obliku, a članovi obitelji su jednako nezaštićeni kao i prije pokretanja postupka zajedno s njim mjesecima čekali pravomoćnost rješenja.

Od 1. 10. 2002. godine, kada je stupio na snagu novi Zakon o prekršajima (Narodne novine br. 88/02), žrtve obiteljskog nasilja nalaze se u nešto povoljnijem položaju, jer su proširene ovlasti prekršajnog suda koji može "sam ili na prijedlog podnositelja zahtjeva za pokretanje prekršajnog postupka" donijeti rješenje o zadržavanju osobe "zatečene pri počinjenju prekršaja protiv javnog reda i mira ili je u pitanju prekršaj koji se odnosi na nasilje u obitelji, ...a postoji osnovana bojazan da će nastaviti s činjenjem prekršaja" (čl. 146. st. 1.).

Zadržavanje može trajati do prestanka razloga zbog kojih je određeno, ali najdulje osam dana (prema maloljetniku 24 sata), a računa se od trenutka lišenja slobode, te se u vrijeme zadržavanja uračunava i policijsko zadržavanje koje može trajati najdulje 12 sati. Okrivljenika sud mora ispitati u roku od 24 sata, a prekršajni postupak započeti prvog narednog radnog dana nakon dana kada je okrivljenik ispitat.

«Zadržavanje u prekršajnom postupku može se odrediti ili produljiti i nakon donošenja odluke kojom je izrečena kazna zatvora zbog prekršaja protiv javnog reda i mira ili nasilja u obitelji, ako se s obzirom na okolnosti može očekivati da će okrivljenik nastaviti s činjenjem prekršaja. Tako određeno zadržavanje traje do stupanja okrivljenika na izdržavanje kazne zatvora, a najdulje 15 dana i uračunava se u kaznu» (čl. 146. st. 3.).

Rješenje o zadržavanju odmah se predaje okrivljeniku i protiv tog rješenja okrivljenik i njegov branitelj

mogu se žaliti u roku od 48 sati vijeću prekršajnog suda, koje će o žalbi odlučiti bez odgode.

Žalba nema suspenzivan učinak.

U kaznenom postupku žrtvama obiteljskog nasilja moguće je pružiti trenutnu zaštitu određivanjem pritvora protiv počinitelja ili izricanjem neke od mjera opreza koje su u sustav kaznenoprocenog prava uvedene donošenjem Zakona o kaznenom postupku 1997. godine (Narodne novine br. 110/97).

Mjere opreza uvedene su sa svrhom da se i uz restriktivnu primjenu pritvora poveća efikasnost kaznenog pravosuđa, jer ih je moguće primjeniti u slučaju kad postoje okolnosti (iz čl. 102. ZKP-a) zbog kojih je moguće odrediti pritvor, a sud procjeni da se ista svrha može ostvariti i nekom od mjera opreza. Tada će okrivljeniku rješenjem naložiti provođenje jedne ili više mjera i pri tome ga upozoriti da se u slučaju nepridržavanja izrečene mjere, ta mjera može zamjeniti drugom mjerom opreza, težom mjerom ili određivanjem pritvora.

U sumarnom ili skraćenom postupku koji se provodi protiv počinitelja kaznenog djela nasilničkog ponašanja u obitelji iz čl. 215.a moguće je odrediti pritvor "ako osobite okolnosti opravdavaju bojazan da će ponoviti kazneno djelo ili da će dovršiti pokušano kazneno djelo ili da će počiniti kazneno djelo kojim prijeti" (čl. 102. st. 1. toč. 3. Zakona o kaznenom postupku. Do donošenja presude pritvor može trajati najduže šest mjeseci.

Za razliku od pritvora trajanje mjera opreza nije vremenski ograničeno, mogu biti na snazi do pravomoćnosti presude i zbog toga su za zaštitu žrtava nasilja povoljnije od pritvora, naravno pod pretpostavkom da se pažljivo prati njihovo provođenje.

Naime, od sredine prošle godine primjenjuje se novelirani Zakon o kaznenom postupku (u nastavku, skraćeno ZKP, Narodne novine br. 58/02) u kojemu su izmjenjene i dopunjene su odredbe o mjerama opreza, tako da je uvedena "zabrana približavanja određenoj osobi i zabrana uspostavljanja ili održavanja veze s određenom osobom" (čl. 90.), što su ženske nevladine organizacije uporno zahtijevale od donošenja novog Zakona o kaznenom postupku 1997.g. (Narodne novine br. 110/97).

Novelirana norma o mjerama opreza je jasnija i određenija, nedvojbeno ukazuje na namjeru zakonodavca da se određenim osobama (ugroženim ponašanjem okrivljenika) pruži zaštita tijekom kaznenog postupka, jer "mjere opreza mogu biti naložene tijekom cijeloga kaznenog postupka" (čl. 90. st.5) i mogu "trajati dok za to postoji potreba, a najdalje do pravomoćnosti presude" (čl. 90. st. 6.)

Ostvarenju ove zakonske svrhe značajan doprinos daju instruktivne norme, koje propisuju da će sud "odrediti razdaljinu ispod koje se okrivljenik ne smije približiti određenoj osobi, te zabraniti uspostavljanje ili održavanje izravne ili neizravne veze s određenom osobom" (čl. 90.a st. 4.), a sudsko rješenje kojim je naložena mjera zabrane približavanja izvršava redarstvena vlast (čl. 90.b st.2.). "Sud može u svako doba naložiti provjeru izvršavanja mjere opreza i zatražiti izvješće od redarstvene vlasti..." (čl. 90.c st.1.)

Za zaštitu žrtava nasilja značajna je i izmjena čl. 90. st. 3. prema kojoj će sud moći ograničiti okrivljeniku i pravo na vlastiti stan.

Izmjenjeni tekst st. 3. sada glasi:

"Mjerama opreza ne može se ograničiti pravo okrivljenika na vlastiti stan, te pravo na nesmetane veze s ukućanima, bračnim ili izvanbračnim drugom, roditeljima, djecom, posvojenikom ili posvojiteljem osim ako se kazneni postupak vodi zbog kaznenog djela počinjenog na štetu neke od tih osoba."

Sve naprijed izloženo upućuje na zaključak da smo nakon upornog i dosljednog destogodišnjeg rada i lobiranja da se žrtvama obiteljskog nasilja pruži kvalitetna zaštita dobile relativno pristojan zakonski okvir koji će biti zaokružen donošenjem posebnog Zakona o zaštiti od nasilja u obitelji.

U RH započet je zakonodavni postupak za donošenje novog Obiteljskog zakona iz kojeg su izostavljene norme o nasilju u obitelji, jer zakonodavac tu problematiku prenosi u novi Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji, koji je najavljen kao propis koji će cjelovito i sustavno regulirati problematiku nasilja u obitelji i omogućiti "efikasnu i trajnu zaštitu ugroženih osoba, s naglaskom na prevenciju a zatim i na potpunu zaštitu žrtava nasilja". Ovim zakonom zakonodavac se opredjelio sankcionirati nasilje u obitelji u obliku prekršaja kažnjivog novčanom kaznom ili kaznom zatvora do 60 dana. Za zaštitu žrtava nasilja značajno je da se u prekršajni postupak uvodi mogućnost izricanja zaštitnih mjera "zabrane približavanja žrtvi nasilja", "zabrane uznemiravanja ili uhođenja osobe izložene nasilju" i "udaljenja iz stana, kuće ili nekog drugog stambenog prostora". Mjere bi se mogle izricati na zahtjev oštećene osobe odmah, a podnositelj zahtjeva bi morao "učiniti vjerojatnim da je mjera potrebna da bi se spriječilo nasilje". Očekujemo da će zakon biti usvojen tokom godine, jer je o Prijedlogu zakona nedavno provedena parlamentarna rasprava u prvom čitanju.

Radmila Sučević

Legal regulation of domestic violence in Croatia

Family Law passed in 1998 introduced the term “domestic violence” for the very first time in Croatian legal system. Article 118 of this Code contains explicit ban of “violent behavior of a spouse or other adult family member”. Violation of this ban is, according to the article 362, a misdemeanor, and the sanction is up to 30 days of imprisonment. Article 118 is placed under section of “parental care”, subsection “Protection of rights and welfare of a child and minors”. Entering article regarding family violence into this section and connecting violent behavior only to a

spouse or other adult family member is dangerous, because of possibility for restrictive interpretation of this article in practice and giving protection only to children. However, in practice, although the implementation of this law started late, in June 1999, police mostly intervene and protect victims of domestic violence in all cases, no matter if it is a family with or without children. From January 1st 2001 violent behavior in a family is provided as criminal offence (article 215 of the Criminal Code). Sanction for this offence is from three months up to three years of imprisonment.

KATIE ZOGLIN*

Korisne mere za krivično gonjenje slučajeva nasilja u porodici: neke ideje iz Sjedinjenih Američkih Država

Uradu se prezentuju tri instrumenta koja su se pokazala korisnim u gonjenju krivičnih dela porodičnog nasilja u SAD, naročito u Kaliforniji:

- (1) zakoni,
- (2) međuagencijski protokoli i
- (3) službe za pomoć žrtvama.

Tužioci su utvrdili da su se određeni zakoni pokazali korisnim u gonjenju ovih dela. Ovi zakoni se odnose na zaštitne mere zabrane kontaktiranja, krivične sankcije za kršenje ovih mera i odredbe o dokazima koje omogućuju određene oblike svedočenja.

Zatim, u mnogim oblastima u Kaliforniji potpisani su međuagencijski protokoli. Svrha ovih protokola je da se pomogne policiji, zdravstvenim i socijalnim radnicima u prikupljanju dokaza koji su u vezi sa slučajevima porodičnog nasilja. Najzad, u velikom broju slučajeva žrtve nisu upoznate sa krivičnopravnom sistemom; mnoge žrtve su nervozne zbog odlaska na sud u slučajevima porodičnog nasilja, zbog brojnih razloga. Kao rezultat toga, u mnogim oblastima osnovane su službe za pomoć žrtvama.

Ključne reči: zaštitne mere, svedočenje, međuagencijski protokoli, službe za pomoć žrtvama, Kalifornija.

Uvod

Ovaj članak se odnosi na tri mere koje su se pokazale kao uspešne u krivičnom gonjenju slučajeva nasilja u porodici u Sjedinjenim Američkim Državama, posebno u Kaliforniji. Ove mere uključuju: (1) zakone, (2) međuagencijske protokole, i (3) službe za podršku žrtvama nasilja. Ponuđene su u formi primera koji pokazuju kako da se

postupa vezano za krivično gonjenje nekih veoma teških slučajeva nasilja u kući. Nadamo se da ove mere mogu da pomognu Srbiji u toku formulisanja svog odgovora na nasilje u porodici.

Trebalo bi primetiti da ove tri teme ne predstavljaju iscrpnu listu efikasnih mera u tretiranju problema nasilja u kući. Tačnije, one predstavljaju mere koje u Srbiji do sada nisu bile posebno rasprostranjene, što je delom u vezi i sa okolnošću da je nova zakonodavna regulativa u pogledu nasilja u porodici uvedena tek pre godinu dana. Druge bitne mere uključuju obučavanje svih aktera u sistemu krivičnog prava na temu dinamike nasilja u porodici, uključujući tužioce, branioce, sudije i policiju. Edukacija javnosti takođe predstavlja još jednu ključnu oblast, uključujući obrazovanje tinejdžera, kako bi bili u stanju da prepoznaju znake nasilničkog ponašanja.

Zakoni

Mnogi tužioci u Kaliforniji su otkrili da su se izvesni zakoni pokazali kao korisna sredstva u krivičnom gonjenju slučajeva nasilja u porodici. U te zakonske mere se ubrajaju i zaštitne mere, uključujući krivične sankcije za njihovo kršenje i zakonske odredbe koje dozvoljavaju određene vrste svedočenja.

Zaštitne mere

Mnogi veruju da zaštitne mere predstavljaju veoma bitnu stavku u naporu da se redukuje nasilje u porodici. Međutim, sudije i policija moraju biti spremni da odrede zaštitne mere, ukoliko žele da budu efikasni. Takođe, korisno je ako postoje zakoni po kojima nepovinovanje zaštitnoj meri predstavlja krivično delo. U svakom slučaju, na ove mere ne bi trebalo da se gleda kao na garanciju sig-

* Pravna savetnica za rodna pitanja, ABA/CEELI, Beograd, E-mail: kzoglin@abaceeliyu.org

urnosti za žrtvu, s obzirom da se nasilnici često tih mera ne pridržavaju.

Zaštitne mere mogu da se pojave u različitim formama, uključujući: (1) zaštitne mere u hitnim slučajevima koje policija može da odredi, (2) zaštitne mere u domenu građanskog prava koje žrtva može da traži (porodično i građansko pravo), i (3) krivične mere koje određuje sudija u krivičnim slučajevima.

Mere zaštite u hitnim slučajevima su vrsta sudske naredbe koje predstavnici zakona mogu da traže u ime potencijalne žrtve.¹ Na primer, kada policajac stigne na mesto gde se odigralo nasilje u porodici, on može da traži od sudije da izda meru zaštite kako bi se zaštitili odrasli i deca koji žive u istoj stambenoj jedinici kao i navodni nasilnik. Policajac može da traži hitnu zaštitnu meru u ime supruge/a, bivše supruge/a, devojke sa kojom nasilnik živi, ili devojke sa kojom izlazi. Sudija sme da izda meru ukoliko postoji opasnost od neposrednog ili postojećeg nasilja. Mere se izriču na *ex parte*² osnovi, mogu se dobiti preko telefona, i traju kratko (na primer, pet radnih dana).

Što se tiče građanskih zaštitnih mera koje žrtva dobija, ona/on prvo mora da dobije privremenu meru (na *ex parte* osnovi).³ Privremena zaštitna mera mora da se uruči, kako bi suprotna strana znala kakvi su uslovi izrečene mere, kao i datum saslušanja/ročišta, u slučaju dugotrajnije mere. Trajne mere zabrane zahtevaju zakazano ročište. Međutim, ukoliko se suprotnoj strani mera uruči na vreme, a on/a se ne pojavi na ročištu, u slučaju trajne mere, ročište može da se održi. Osim toga, sudija može da odredi zaštitnu meru kako bi se zaštitili svedoci, u krivičnim slučajevima pod određenim okolnostima.⁴

Sve tri vrste mera zabrane imaju neke zajedničke elemente. Prvo, te mere moraju imati specifičnu terminologiju kojom se suprotna strana prinuđuje ili ograničava na neki način. Drugo, te mere moraju imati određeno vremensko trajanje, i samo tokom tog perioda će biti primenjive. Treće, nepridržavanje sudske zabrane može imati krivične posledice. Četvrto, sve mere zabrane moraju biti

uručene suprotnoj strani. Zaštićena strana ne može da bude uručilac. Uručenje se smatra kompletnim ukoliko je suprotna strana bila prisutna u sudnici kada je sudija doneo odluku o merama zabrane. Peto, mere zabrane ostaju na snazi bez obzira na aktivnosti zaštićene strane, pod uslovom da su takve mere donete od strane suda, a ne od strane neke druge individue.

Primena mera zabrane je od vitalnog značaja. Žrtve ne prijavljuju uvek nasilje, delimično i stoga što možda ne razumeju pravosudni sistem, niti način na koji mogu to da urade. Drugi se boje da prijave nasilje. Nevladine organizacije imaju izvesnu ulogu pomažući žrtvama da nasilnici dobiju mere zabrane, kao i pomažući im da prijave sva kršenja mera zabrane. Sudovi moraju da učine napor kako bi se nadgledalo pridržavanje mera zabrane, a žrtvama se mora pružiti podrška kad je u pitanju prijavljivanje kršenja tih mera. Najvažnije je da policija, tužioci i sudije ozbiljno shvate kršenje mera zabrane. Mere zabrane će izgubiti na svom efektu zastrašivanja ukoliko se ne primenjuju rutinski, i ukoliko se kršenje istih ne kažnjava.

Dopustiv dokaz

Odredbe Zakona o dokazima u Kaliforniji dozvoljavaju da određeni dokazi budu izneti pred sud, što inače ne bi bio slučaj. Ovi zakoni mogu da pomognu da se prevaziđu neke prepreke u krivičnom gonjenju slučajeva nasilja u porodici.

Bračne privilegije

Opšti standardi po kalifornijskom zakonu kažu da bračni drug ima privilegiju da ne svedoči protiv svog bračnog druga u većini pravnih postupaka.⁵ Međutim, nema bračne privilegije u krivičnim postupcima u kojima je jedan bračni drug osumnjičen za "zločin protiv osobe ili imovine drugog bračnog druga, ili deteta, roditelja, rođaka ili osobe sa kojom deli stan, bez obzira da li je isti obavljen pre ili tokom braka" ili kada je "zločin protiv osobe ili imovine trećeg lica počinjen tokom zločina protiv osobe ili imovine drugog bračnog druga, bez obzira da li je isti počinjen pre ili tokom braka."⁶ Na taj način, ukoliko je suprug optužen za nasilje u kući, njegova žena ne može da odbije da svedoči pozivajući se na bračne privilegije. Ove odredbe tako eliminišu potencijalne prepreke svedočenju žene protiv muža u slučajevima nasilja u porodici.

1 Videti kalifornijski Zakon o porodičnom pravu, odeljke 6200-6273, kao i kalifornijski Krivični zakon, odeljak 646.9.1

2 *Ex parte* postupak je postupak u kojem je saslušana samo jedna strana.

3 Videti kalifornijski Zakon o porodičnom pravu, odeljke 6300-6361, kao i kalifornijski Zakon o građanskom postupku, odeljke 527, 527.6 i 527.8.

4 Pogledati kalifornijski Krivični zakon, odeljak 136.2.

5 Kalifornijski Zakon o dokazima, odeljak 970.

6 Kalifornijski Zakon o dokazima, odeljak 972 (e).

Svedočenje eksperata vezano za Sindrom tučene žene

Osim napred pomenutog, postoji i posebna odredba koja dozvoljava svedočenje eksperata u nekim krivičnim slučajevima nasilja u porodici u kojima je žrtva nasilja reagovala nasiljem prema nasilniku. Ovaj odeljak zakona dozvoljava ekspertsko svedočenje u krivičnim slučajevima "koji se tiču sindroma tučene žene, uključujući prirodu i posledice koje fizičko, emotivno ili mentalno zlostavljanje ima na uverenja, percepcije ili ponašanja žrtve nasilja u porodici, osim kada se radi o svedočenju protiv okrivljene radi dokazivanja postojanja akta ili akata nasilja koji čine osnovu krivične optužnice⁷. Ovakvi dokazi mogu biti izneti i od strane odbrane i od strane tužioca. Onaj koji predlaže te dokaze mora da dokaže relevantnost dokaza i dovoljnu stručnost eksperta. Ovakvo stručno svedočenje o sindromu tučene žene neće važiti za "novu naučnu tehniku čija je pouzdanost nepotvrđena."⁸

Postoje ograničenja u vezi korišćenja ovakvog svedočenja. Ono ne može da se koristi kako bi se dokazala krivica okrivljenog. Takvi se dokazi radije podnose kako bi se pokazala dinamika porodičnog nasilja, kao i zašto se žrtva ponaša na način na koji se ponašala. Na primer, ovakvo stručno mišljenje može da se upotrebi da objasni zašto je žrtva promenila ili opovrgla svoje svedočenje, zašto sada minimalizuje taj zločin, zašto nije zvala policiju, i zašto nije želela da se slučaj nađe pred sudom.

Ovaj tip stručnog svedočenja može da se pozabavi uobičajenim predrasudama i mitovima o žrtvama nasilja u porodici i pokaže da je njihovo ponašanje u skladu sa ponašanjem tučene žene. U suprotnom, tužilac bi se mogao suočiti sa situacijom u kojoj se žrtvin kredibilitet dovodi u pitanje, jer se ona ne ponaša na način koji bi bio logičan onima koji se strogo drže činjenica.

Prethodno svedočenje

Žrtve nasilja u porodici (kao i članovi porodice koji tome prisustvuju) često opovrgnu ili minimalizuju svoje svedočenje pošto prođe neko vreme, i pošto okrivljeni obeća da se nasilje neće više ponoviti, i do trenutka kad suđenje treba da počne. Zbog ovoga je bitno da se sudu dozvoli da uzme u obzir izjave koje su date policajcu na licu mesta, čak iako su kontradiktorne žrtvinoj potonjoj izjavi na

suđenju. Izjave te vrste, koje su date odmah posle nasilja su često i najverodostojnije. Svedočenje eksperta, kao što je prethodno opisano, može da pojasni to menjanje i minimalizaciju svedočenja u smislu da ono odgovara ponašanju tučene žene, i da ne znači kako je njeno svedočenje neverodostojno, ili da žena nije bila žrtva nasilja u porodici.

Protokoli

Uspešno presuđivanje slučajeva nasilja u porodici zahteva kooperaciju, i može da uključi veliki broj vladinih službi, uključujući predstavnike policije, tužioce, medicinske i socijalne radnike. Neke jurisdikcije su razvile protokole sa listama dužnosti svake od ovih službi, kako bi svaka od njih odigrala ulogu u uspešnom suđenju slučajevima nasilja u porodici, kao i pitanja koja ove službe moraju da postavljaju kad se na takvo nasilje posumnja.⁹ Sve ove institucije bi imale koristi od obuke o dinamici nasilja u porodici. Pomoglo bi kada bi tužioci i policija imali jedinice specijalno obučene za nasilje u porodici.

Protokoli o nasilju u porodici imaju nekoliko zajedničkih elemenata. Na primer, oni mogu da obezbede neka pitanja za intervju, mogu da pomognu da se razvije svest i osetljivost vezano za neke probleme nasilja u porodici, kao i da se naglasi važnost uloge radnika koji procenjuje rizik budućeg nasilja. Protokoli mogu da sažmu zakone koji su relevantni za određenu vladinu službu. Oni svi objašnjavaju da se intervjui u kojima učestvuju okrivljeni, kao i žrtva, moraju obavljati u privatnosti i odvojeno.

Neka, specifičnija, pitanja vezano za protokole koji tretiraju zakonsku obradu ovog problema, mogu da uključe i faktore koji ne smeju da utiču na odluku policajca da pristupi hapšenju. Na primer, u protokolu bi moglo da stoji da policajac treba da prenebregne verbalna uveravanja da će nasilje stati, odsustvo vidljivih povreda, ili finansijske posledice hapšenja osumnjičenog nasilnika, prilikom donošenja odluke da li da hapsi osumnjičenog ili ne. Protokol bi mogao da da primere određenih pitanja koje policajac treba da postavi, da da primere tipova dokaza koje valja prikupiti, kao i da sugeriše potencijalne žrtve. Od policajca se može očekivati da transportuje žrtvu do prihvatilišta, ukoliko je sigurnost ugrožena, da savetuje žrtvu o mogućnosti mera zabrane, da obezbedi kontakte sa opštinskim službama pomoći, kao i da predloži šta još treba obaviti u smislu istrage u jednom slučaju nasilja u

7 Kalifornijski Zakon o dokazima, odeljak 1107 (a).

8 Kalifornijski Zakon o dokazima, odeljak 1107.

9 Pogledati www.growing.com/nonviolent za primere protokola o nasilju u porodici na Engleskom.

porodici. Protokol može da predloži policajcu da pojasni kako nije žrtva ta koja ima ulogu tužioca.

Protokoli za socijalne radnike bi trebalo da uključe neke elemente koji su prisutni u protokolu za policiju. Međutim, glavni fokus socijalnih radnika je na sigurnosti dece. Kao rezultat, u ovim protokolima može da se vidi kako socijalni radnik može da pomogne roditelju koji nije nasilan sa sigurnosnim planom, u cilju zaštite dece.

Protokoli koji se tiču zdravstvene zaštite mogu da pojasne ulogu medicinskih radnika u rutinskim kontrolama pacijenata sa istorijom nasilja u porodici. Od medicinskih radnika može da se traži da prijave policiji svaku sumnju u smislu nasilja u porodici, u zavisnosti od zakona jurisdikcije u okviru koje se nalaze. Kada medicinski radnik posumnja da je neki pacijent žrtva nasilja u porodici, pacijenta bi trebalo intervjuisati nasamo, u privatnom okruženju. Osim toga, pacijenta bi trebalo intervjuisati na način koji ne sadrži nikakvu osudu niti krivnju. Medicinski radnik bi trebalo da utvrdi da li pacijent može bezbedno da se vrati kući.

Službe zaštite svedoka i drugi oblici zaštite

Opšte

Slučajevi nasilja u porodici mogu biti jako teški za pravno gonjenje. Oni uključuju mnogo više problema nego slučajevi nasilja između dva stranca. Slučajevi nasilja u porodici sobom nose mnogo emocija, a žrtve su, iz više razloga, manje voljne da svedoče. Celu stvar dodatno komplikuju finansijske i materijalne brige za dobrobit dece, žrtvin odnos sa nasilnikom, strah od osvete, osećanje srama, nedostatak ekonomskih i socijalnih resursa, kao i strah od reakcije društva.

Osim toga, svedoci obično nisu upoznati sa krivičnim sistemom u pravosuđu. Sredina im je nepoznata, treba mnogo vremena da se slučajevi presude, a strane su im i pravne norme i procedure. Od žrtava se traži da ponavljaju svoje priče mnogo puta. Zbog svega ovoga, kao i iz drugih razloga, one često nisu voljne da sarađuju u tom procesu.

Kako bi se sa ovakvim žrtvama postupalo na ispravan način, mnoge jurisdikcije su uspostavile neku vrstu službe koja im pruža podršku. Ponekad su te službe deo tužilaštva. Negde su formirane kao posebni entiteti. Može doći do konflikta interesa ukoliko se programi za zaštitu žrtvi nalaze u kancelariji državnog tužioca.

Bez obzira na to gde je locirana služba podrške za žrtve nasilja u porodici, njena osnovna funkcija je

da informiše žrtvu koja treba da svedoči o statusu slučaja, kao i o sudskim procedurama. Od pomoći je ukoliko radnik iz ove službe kontaktira žrtvu koja treba da svedoči pre isteka 24 sata od navodnog nasilja.

Ponekad radnici ove službe prate žrtvu do sudnice pre svedočenja, kako bi ih upoznali sa ambijentom i na taj način smanjili nervozu koja se javlja prilikom svedočenja u sudu. Ovakvi programi mogu da otklone neke od strahova koje žrtva ima, u smislu procesa i ishoda slučaja.

Takođe, ovakve službe često snabdevaju žrtvu sa pisanim informacijama o službama koje su im na raspolaganju (kao što je dežurni telefon i prihvatilišta).¹⁰ Ovakve informacije mogu takođe da uključe sigurnosni plan za žrtvu.

Ponekad zastupnik žrtve koja treba da svedoči može da razgovara sa njenom porodicom, kako bi ohrabrio žrtvu da uzme učešća u sudskom procesu, zatim, da se raspita da li je neophodno izricanje zaštitne mere, da se informiše o tome da li žrtvi treba drugi smeštaj, kao i da objasni deci da nije žrtva ta koja tuži. Programi zaštite žrtava treba da vode računa o adresi na kojoj se nalazi žrtva.

Zakoni koji štite žrtve

Neki zakoni sadrže stavke o ovim službama, kao na primer onu koja kaže da dvoje ljudi mogu da budu prisutni u sudnici kao podrška (jedno od to dvoje ljudi može biti svedok). Druga opcija je da se uvedu zakoni koji će afirmisati pravo žrtve da bude prisutna na suđenju.¹¹ Zakon koji brani da advokat tuženog otkriva žrtvinu adresu ili broj telefona, pa čak i klijentu, može da pomogne kada je žrtva smeštena u prihvatilištu i ne želi kontakt sa okrivljenim.

Zaključak

Nasilje u porodici je problem koji postoji svuda u svetu. Bez obzira na zemlju, slučajevi nasilja u porodici uključuju sličnu problematiku, pre svega nespremnost žrtve da se obrati policiji, kao i da svedoči na sudu. Možda će neka od ovih iskustava iz Sjedinjenih Američkih Država potaknuti nove ideje u vezi sa gonjenjem slučajeva nasilja u porodici u Srbiji.

¹⁰ Vidi www.growing.com/nonviolent, Santa Clara County Domestic Violence Information and Referral Handbook.

¹¹ Izuzeci od ovog prava mogu uključivati slučajeve gde postoji ozbiljan rizik da će osoba uticati na sadržinu svedočenja.

Katie Zoglin

Helpful tools for criminal prosecution in domestic violence cases: some ideas from the United States of America

In this paper author presents three instruments that have been proven helpful in domestic violence prosecutions in the United States, particularly in California:

- (1) laws,
- (2) inter-agency protocols, and
- (3) victim support services.

Prosecutors have found that certain laws have been helpful in domestic violence prosecutions. These include restraining orders, criminal penalties for violations of restraining orders, and evidence

code provisions permitting certain kinds of testimony. Second, many jurisdictions in California have drafted inter-agency protocols. The purpose of these protocols is to help law enforcement, health care workers, and social workers in gathering evidence relating to domestic violence cases. Finally, most victims are not familiar with the criminal justice system; many are nervous about going to court for domestic violence cases, for a variety of reasons. As a result, many jurisdictions have established victim support services.

MR SANJA MILIVOJEVIĆ*

Odgovor savremenih pravnih sistema na nasilje u porodici – uporednopravna analiza rešenja nekih evropskih zemalja i države Njujork, SAD

U poslednjih nekoliko godina prošlog veka nasilje u porodici nalazilo se u centru interesovanja zakonodavnih organa velikog broja evropskih i država širom sveta. Ozbilnost posledica koje ovaj oblik nasilja ostavlja na žrtvu i druge članove porodice (indirektne žrtve), razvoj pokreta za zaštitu ženskih prava, brojna istraživanja o rasprostranjenosti nasilja u porodici i radovi naučnica/ka koji su upozoravali na opasnost koju ova pojava nosi ne samo po žrtvu nego i po širu zajednicu navele su zakonodavce da inkriminišu nasilje u porodici i predvide različite oblike zaštite žrtava u cilju adekvatnog sankcionisanja ponašanja učinioca, sprečavanja dalje viktimizacije i svođenja negativnih posledica nasilja na minimum. Cilj rada je pregled rešenja evropskih zakonodavstava kao i države Njujork, SAD, kako bi se predočila moguća dalja rešenja ovog kompleksnog društvenog problema u našem zakonodavstvu i praksi.

Ključne reči: nasilje u porodici, zakon, uporednopravna analiza, najbolja praksa.

Uvod

Nasilje u porodici postojalo je oduvek, u različitim vremenima, društvima i kulturama. Još su stari Rimljani tretirali ženu kao muževljevo vlasništvo a njena sudbina je, samim tim, bila u potpunosti u rukama novog «gospodara». Rano rimsko pravo predviđalo je da muž može pretučiti ženu, razvesti se od nje ili je ubiti ako ona počini neko delo koje bi narušilo njegovu čast ili ugrozilo imovinska prava. U XV veku katolička crkva ustanovila je «bračne zapovesti» koje su omogućavale

* Mr Sanja Milivojević je istraživačica Instituta za kriminološka i sociološka istraživanja u Beogradu i članica Viktimološkog društva Srbije, E-mail: milivsan@EUnet.yu

suprugu da, ukoliko žena počini neki prekršaj, sam sudi svojoj ženi i da je tuče štapom. Na taj način, smatrala je Crkva, muž je «brinuo» o čistoći duše svoje žene. Anglosaksonsko pravo takođe je predviđalo norme po kojima je mužu dozvoljeno da bije svoju ženu kako bi održao «porodičnu disciplinu».¹

U XIX i većem delu XX veka nasilje u porodici je smatrano privatnom stvari između supružnika u koju država nije trebala da se meša. Tek šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka otpočinje proces redefinisanja pojma porodičnog nasilja i njegovog, doduše vrlo sporog, uvođenja u pravne sisteme modernih država. Ovaj proces pravnih reformi bio je iniciran razvojem i sve snažnijim zahtevima raznih društvenih pokreta, pre svega pokreta za zaštitu prava žena, da se nasilje u porodici prestane tretirati kao privatna stvar između supružnika i da se iznađe adekvatan i efikasan način društvene i pravne reakcije na ovu pojavu. Devedesetih godina prošlog veka ovaj proces doživeo je kulminaciju tako da danas većina pravnih sistema sankcioniše nasilje u porodici.

Cilj ovog rada je analiza savremenih zakonodavnih rešenja koja se primenjuju u Austriji, Švedskoj, Velikoj Britaniji i državi Njujork, SAD,² kako bi ukazali na neka korisna iskustva koja mogu biti od koristi u budućim reformama našeg zakonodavstva.

¹ Schneider, E. (2000) *Battered Women and Feminist Lawmaking*, New Haven and London: Yale University Press, str. 13.

² Ove države se u brojnim analizama navode kao primeri najbolje prakse pa su u tom smislu i analizirane (videti u: WAVE Office, Austrian Women's Shelter Network (2000) "Prevention of Domestic Violence Against Women – European Survey Good Practice Models" u: Ignjatović, T. ur. (2002) *Za život bez straha*, Beograd: Autonomni ženski centar; Kelly, L. (2001) "Specific Domestic Violence Legislation: Examples and Advantages", na web strani www.domesticviolencedata.org

U tom smislu osvrnućemo se najpre na stanje koje je postojalo u ovim zemljama pre reformi i istorijat reakcije policije i drugih organa gonjenja na nasilje u porodici, a zatim ćemo analizirati nova zakonodavna rešenja i njihovu primenu u praksi.

Stanje pre reformi - istorijat reakcije policije i drugih organa gonjenja u slučajevima nasilja u porodici

Austrija

Promena u tretmanu porodičnog nasilja u Austriji, kao i u većini evropskih zemalja, usledila je krajem prošlog veka kao rezultat višegodišnjih zalaganja, lobiranja i javnih akcija ženskih i drugih grupa za zaštitu ljudskih prava. Pre donošenja Zakona o zaštiti od nasilja u porodici 1997. godine reakcija policije na nasilje u porodici sastojala se uglavnom u tome da je policija, po izlasku na lice mesta, ostajala u kući odnosno stanu gde se incident dogodio ali samo dok se situacija ne smiri ili se žrtvi jednostavno savetovalo da napusti kuću i nađe privremeni smeštaj kod prijatelja, rođaka ili u skloništu. Ovakva reakcija policije, tipična i za druge države pre reformi kojima je redefinisano porodično nasilje, bila je zasnovana na stavu da je nasilje u porodici privatna stvar odnosno da ne spada u «policijski posao», kao i da je svaka punoletna osoba odgovorna za porodičnu situaciju u kojoj živi.³ Nasilje se smatralo za izolovanu i pojedinačnu pojavu pa se i intervencija zasnivala na jednokratnoj pomoći žrtvi nasilja. U skladu sa takvom politikom intervencije reakcija policije u potpunosti je zavisila od diskrecione ocene policajaca koji izlaze na lice mesta. Oni su reagovali (odnosno nisu reagovali) u zavisnosti od procene u kojoj meri je žrtva ugrožena u konkretnom slučaju, odnosno u zavisnosti od intenziteta nasilja i njegovih posledica.

Švedska

Kao i u drugim evropskim zemljama i u Švedskoj je reakcija države na porodično nasilje sve do poslednje decenije prošlog veka bila nezadovoljavajuća, iako moramo naglasiti da je Švedska jedna od prvih zemalja koje je zlostavljanim ženama omogućila pravnu zaštitu od nasilja u porodici. Naime, u Švedskoj su još 1864. žene dobile mogućnost da se zaštite od supruga koji ih fizički zlostavlja. Ipak, žene su, da bi nasilnici bili kažnjeni za svoje ponašanje, morale da prijave delo i da za

vreme suđenja ne odustanu od optužbe. Reakcija organa formalne socijalne kontrole takođe je bila neprimerena. Policija je preduzimala konkretne mere zaštite samo u najflagrantnijim slučajevima nasilja a švedski sudovi tretirali su nasilje u porodici kao izolovan slučaj na koji treba jednokratno reagovali. Takođe, ponovljeno nasilje retko se uzimalo kao otežavajuća okolnost. Osnovni zadatak koji je sud trebalo da ispuni bio je pomirenje partnera.⁴

Velika Britanija

I u Velikoj Britaniji je sve do 1970-tih godina prošlog veka porodično nasilje smatrano za privatnu stvar. Pravo odnosno zakoni bili su poslednje sredstvo za rešavanje slučajeva porodičnog nasilja a pritvor odnosno hapšenje nasilnika koristilo se samo sporadično, kako bi se održao red i mir.⁵ U policijskim izveštajima nasilje u porodici se definisalo kao «porodično uznemiravanje» tako da se i u samom nazivu dela odražavao stav policije i države o ovoj negativnoj društvenoj pojavi. Smatralo se da je posao policije i drugih organa formalne socijalne kontrole da hvataju kriminalce a ne da intervenišu u trivijalnim porodičnim «nesuglasticama» između lica koja su vezana bračnom zajednicom. Takođe, kada je intervencija bila neophodna zbog intenziteta i ozbiljnosti posledica nasilja, cilj iste bio je da se spasi bračna zajednica i supružnici pomire.⁶

Država Njujork, SAD

Sjedinjene Američke Države su se tokom većeg dela XX veka oslobađale tradicionalnog shvatanja rodnih uloga i ignorisanja problema nasilja u porodici. Sedamdesetih i osamdesetih godina policijski odgovor na slučajeve porodičnog nasilja u Njujorku nije bio zadovoljavajući. Policija je reagovala sporo i neadekvatno, nije postojao ujednačen obrazac policijske reakcije u slučajevima nasilja u porodici, a nasilnik je često ostajao u kući tako da se žrtva po odlasku interventne jedinice policije izlagala daljoj viktimizaciji. Prelomni trenutak dogodio se 1994. godine kada je tadašnji gradonačelnik Njujorka Rudi Đulijani objavio novu policijsku strategiju br. 4. pod nazivom «Prekidanje kruga porodičnog nasilja». Ova strategija označila je početak novog pristupa u

3 Dearing, A (2002) «Austrijski zakon o zaštiti od nasilja u porodici», *Temida*, br. 3., str. 15-16.

4 Nylén, L., Heimer, G. (1999) «Swedens response to domestic violence», na web strani http://www.sweden.se/templates/Article_2323.asp

5 Hoyle, C. (1998) *Negotiating Domestic Violence – Police, Criminal Justice and Victims*, Oxford: Oxford University Press, str. 1.

6 Hoyle, op. cit., str. 2.

rešavanju problema porodičnog nasilja u gradu, odnosno državi Njujork. Svaka policijska stanica u Njujorku dobila je bar jednog policajca koji je specijalizovan za porodično nasilje i najmanje jednog detektiva na istom zadatku.⁷ Pravne reforme usledile su već naredne godine a porodično nasilje je od sramote preraslo u zločin koji država više ne toleriše.

Reforme i savremena pravna regulativa

Austrija

Reforme u Austriji zasnivale su se na sledećim smernicama: nasilje u porodici nije i ne sme se tretirati kao privatni nego kao javni problem; prioritet je sigurnost žrtve nasilja odnosno ugrožene osobe; nulta tolerancija («zero tolerance») prema nasilju, bez obzira na to gde se ono dešava; insistiranje na odgovornosti učinioca, kako u okvirima krivičnog prava tako i u tretmanu nasilnika i kompletan, multiinstitucionalan pristup problemu. Nakon sprovedenih reformi zadatak policije jasno je definisan zakonom i sastoji se u nuđenju preventivne zaštite osobi kojoj se preti kako bi se sprečilo krivično delo čije izvršenje izgleda izvesno (čl. 22. par. 2. Zakona o sprovođenju propisa od strane policije).⁸

Austrija spada u grupu zemalja koje porodično nasilje regulišu posebnim zakonom. Kao što je već napomenuto, austrijski zakon o zaštiti od nasilja u porodici stupio je na snagu 1. maja 1997. godine i njime se akti nasilja tretiraju kao, kako to precizira Dearing, «uzrok društvene zabrinutosti, ili, preciznije, kao pitanje očuvanja reda i mira»⁹. Nasilje u porodici se više ne smatra za jedinstven, nepovratan događaj i na njega se reaguje kao na svaki drugi oblik teškog kriminaliteta. Ono se definiše kao «kriminalno ponašanje sa ciljem dominacije nad žrtvom i ispoljavanja moći i kontrole nad njom»¹⁰. Policijska i sudska intervencija usmerene su protiv nasilnog muškarca. To se odnosi i na programe za nasilnike koji ne bi trebali biti motivisani

potrebom pružanja terapijske pomoći učiniocima nego moraju počivati na njegovoj odgovornosti.

Austrija ima jedno od najnaprednijih rešenja kada je u pitanju zaštita koju pružaju upravno i građansko pravo. U funkciji preventivne zaštite žrtava zaštitne mere prema učiniocu mogu izreći i sud i policija. Tako policija, prema važećem zakonodavstvu (čl. 38. Zakona o policiji) ima ovlašćenje da, ako se s obzirom na određene činjenice može pretpostaviti da opasan napad na život, zdravlje ili slobodu pojedinca neposredno predstoji, ukloniti učinioca iz kuće i izdati zaštitnu meru – nalog za zabranu prilaska na određenoj teritoriji (tzv. «bezbedonosna teritorija») bez obzira na želju žrtve u trajanju od 10 dana. Dejstvo zaštitne mere nakon tog perioda zavisi od žrtve koja treba da traži produženje zaštitne mere od strane porodičnog suda. Kršenje zaštitnih mera predstavlja administrativni prekršaj za koji se kažnjava novčanom kaznom ili kaznom zatvora u trajanju od 2 nedelje ako novčana kazna nije primenjiva a pod kršenjem se podrazumeva i slučaj kada žrtva svojevorno pusti nasilnika u «bezbedonosnu teritoriju». Za vreme trajanja zaštitne mere žrtva nasilja i ostali članovi porodice imaju pravo da nastave život u svom uobičajenom okruženju. Zakonom se od nasilja štite svi ukućani (bilo da su u pitanju supružnici, partneri, deca, rođaci, sustanari, podstanari i slično) a nasilnik se udaljava bez obzira na činjenicu ko je vlasnik stambenog prostora u kom porodica živi. Policija po službenoj dužnosti svaka tri dana proverava da li je prekršena zaštitna mera. Takođe, ukoliko se nasilnik pusti iz pritvora ili se ukine zabrana prilaska žrtva o tome mora biti odmah obavestena.¹¹ U periodu od tri godine ova zakonska odredba primenjena je u oko 10,000 slučajeva porodičnog nasilja. Nemačka i Švajcarska trenutno razmatraju uvođenje sličnog rešenja u sopstvena zakonodavstva.

Osim policije, zaštitne mere može izreći i sud u građanskom postupku (član 382b austrijskog Pravilnika o izvršenju). Naime, ako neko lice fizički napadne ili ugrozi bliskog srodnika, ili se ponaša ekstremno tako da ugrožava fizički integritet tog lica u meri da je nemoguć dalji zajednički suživot, sud može, na zahtev žrtve, odstraniti učinioca iz kuće i okruženja i zabraniti mu povratak kući ili u neposred-

7 Tako je 2001. godine, na suzbijanju porodičnog nasilja bilo angažovano preko 300 policajaca i detektiva-inspektora u svim policijskim stanicama i oblastima u Njujorku. Više o tome videti u: Milivojević, S. (2002) "SAFE HORIZON – Služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku", *Temida*, br. 2, strana 5.

8 Dearing, A (2002) "Austrijski zakon o zaštiti od nasilja u porodici", *Temida*, br. 3., str. 16-17.

9 Dearing, op. cit., str. 15.

10 Dearing, A (2001) "The Austrain Act on the Protection Against Family Violence", na web strani http://www.weiss-er-ring.at/GeSCHG2002_eng.pdf

11 WAVE Office, Austrian Women's Shelter Network (2000) "Prevention of Domestic Violence Against Women – European Survey Good Practice Models" u: Ignjatović, T. ur. (2002) *Za život bez straha*, Beograd: Autonomni ženski centar, vol. 2., str. 79.

no okruženje. Ako je ugrožavanje takvo da žrtva više ne može da podnese da se susretne sa učiniocem, sud može zabraniti kontakte među njima, osim ako to nije u suprotnosti sa interesima žrtve. Ovim Pravilnikom se omogućava i produženje zaštitnih mera izrečenih od strane policije. Žrtva je u obavezi da po isteku zaštitne mere a najkasnije u roku od 10 dana podnese molbu za produženje a molba se podnosi sudu na čijoj teritoriji žrtva ima prebivalište. Zaštitne mere koje donosi sud mogu se izreći u maksimalnom trajanju od tri meseca. U hitnim slučajevima sud je u obavezi da o produženju zaštitne mere odluči i van radnog vremena.¹²

Međutim, zaštita žrtve se, u skladu sa strategijom borbe protiv porodičnog nasilja, ne završava na sankcionisanju nasilja i predviđanju zaštitnih mera. Prema Zakonu o zaštiti od nasilja u porodici (čl. 38a Zakona o policiji) policajci kriminalističke policije dužni su da informišu ženu koja je u opasnosti o centrima za zaštitu žrtava (tzv. Interventni centri) koji su prepoznati od strane Saveznog ministarstva unutrašnjih poslova i koji su predviđeni u Zakonu o policiji. Država, dakle, ne čeka da žena sama pronade izlaz iz situacije nasilja i potraži sklonište nego joj nudi tu mogućnost. Takođe, ako se od strane državnih organa izrekne zabrana prilaska ili neka druga zaštitna mera žrtva će odmah biti kontaktirana od strane interventnog centra pokrajine u kojoj je nastanjena i tom prilikom joj se pruža mogućnost besplatne pravne pomoći i podrške tokom sudskog postupka.

Sprovedena istraživanja i policijske i sudske statistike govore da je mehanizam pravne zaštite od nasilja u porodici u Austriji uspešan i efikasan, ali ne i savršen.¹³ Prednosti ovog modela su, smatramo, mogućnost da se zaštitne mere izreknu i od strane policije i od suda, poklanjanje posebne pažnje prevenciji porodičnog nasilja i sinhronizovano delovanje državnih organa i nevladinih organizacija. Stoga ovaj model predstavlja primer dobre prakse i, kao što je već napomenuto, Nemačka, Švajcarska ali i druge zemlje članice Evropske unije razmatraju mogućnost njegovog prilagođavanja i uvođenja u svoje pravne sisteme.

¹² Ibidem, str. 80.

¹³ Više o tome u: WAVE Office, Austrian Women's Shelter Network (2000) "Prevention of Domestic Violence Against Women – European Survey Good Practice Models" u: Ignjatović, T. ur. (2002) *Za život bez straha*, Beograd: Autonomni ženski centar, vol. 2., str. 81-82.

Švedska

Švedska već dugo predstavlja jednu od vodećih država u oblasti ravnopravnosti polova i zaštite od partnerskog nasilja. Još 1962. godine donet je krivični zakon Švedske u kom je inkriminisano silovanje u braku a od 1982. godine napad i telesne povrede nanete u krugu porodice postale su krivično delo koje se goni po službenoj dužnosti. 1988. godine uvedene su i posebne zaštitne mere koje su se do tada mogle izreći samo u toku brakorazvodne parnice na osnovu Zakona o braku. Ove posebne zaštitne mere otvorile su mogućnost za državnog tužioca da zabrani kontakt i posete nasilnika odnosno prilazak na određenom rastojanju u odnosu na kuću ili radno mesto žrtve.

1993. godine švedsko Ministarstvo za zdravlje i socijalna pitanja formiralo je vladinu komisiju za borbu protiv nasilja prema ženama. Zadatak ovog tela bio je da ispita pojavu iz ženske perspektive i da predloge i preporuke kako se boriti protiv nje.¹⁴ Komisija je imala značajnu ulogu u pisanju i promovisanju daljih izmena zakona u Švedskoj. Tako je zaključeno da se nasilje u porodici ne manifestuje samo u fizičkom i seksualnom nasilju odnosno u delima koja se mogu podvesti pod krivičnopravnu regulativu, nego i u delima koja po pravilu ostaju nekažnjena kao što su skrivanje odnosno oduzimanje zajedničke imovine, izolacija i zabrana viđanja sa prijateljima i porodicom, nedolično obraćanje, nipodaštavanje i slično.

Na predlog Komisije 1. jula 1998. godine, i pored brojnih kritika, stupio je na snagu tzv. Zakon o ženskom miru. Novopredviđeno krivično delo, ozbiljno narušavanje ženskog integriteta, inkriminiše slučajeve ponovljenog nasilja od strane muškarca prema ženi sa kojom on živi u bliskom odnosu. Drugo delo, ozbiljno kršenje integriteta, štiti decu i druge srodnike od nasilja u porodici. Ovo praktično znači da ako muškarac počini određeno krivično delo (kao što je, na primer, napad, nezakonita pretnja ili prinuda, seksualno ili drugo maltretiranje ili seksualna eksploatacija) prema ženi sa kojom je bio ili je još uvek u braku ili vanbračnoj zajednici i time ozbiljno naruši njeno samopoštovanje, sud ga može osuditi za ozbiljno narušavanje ženskog integriteta uz drugo, tradicionalno krivično delo koje je počinio. Na ovaj način novi zakon omogućuje sudovima da uzmu u obzir sve okolnosti u kojima se nalazila zlostavljana

¹⁴ Nylén, L., Heimer, G. (1999) "Sweden's response to domestic violence", na web strani http://www.sweden.se/templates/Article___2323.asp

žena i povećaju sankciju prema učiniocu kako bi se on adekvatno kaznio.

Prva osuda za krivično delo ozbiljno narušavanje ženskog integriteta usledila je u septembru 1998. godine, a samo u toj godini osuđeno je 37 muškaraca. Dve trećine muškaraca osuđeno je na zatvorske kazne. U istom periodu za ovo krivično delo nije osuđena ni jedna žena. Ipak, kvalitet istraga u ovim slučajevima izložen je brojnim kritikama: veliki broj lica koja su trebala biti osuđena, smatra se, oslobođena su od kazne, suđenja su bila bezrazložno odlagana, policija nije reagovala adekvatno u određenom broju slučajeva kao i da u većini slučajeva ishod postupka zavisi od lica koja vode slučaj i njihovog znanja o muškom nasilju nad ženama.¹⁵

Švedska vlada posvećuje veliku pažnju i izdvaja značajna sredstva i za osnivanje i funkcionisanje centara i ustanova za pomoć žrtvama i iznalaženje načina za efikasnije vođenje postupka. 1994. godine, u cilju pomoći žrtvama nasilja, vlada je finansirala osnivanje Nacionalnog Centra za zlostavljane i silovane žene u univerzitetskoj bolnici u gradu Uppsala. Zadatak ovog centra je da pomogne zlostavljanim ženama a ta pomoć ne sastoji se samo u medicinskoj nego i pravnoj, ekonomskoj i pomoći u kontaktu sa policijom. 1996. godine policija u istom gradu razvila je model baze podataka po ugledu na policijsku bazu podataka u Liverpulu, Velika Britanija. Ova baza, tzv. Zvono upozorenja, dozvoljava policiji da brzo pristupi informacijama koje su u vezi sa incidentom porodičnog nasilja i to informacijama o žrtvi, ranijim incidentima, mogućem učiniocu i preduzetim merama. Sudovi takođe mogu koristiti ove podatke naročito u slučaju kada žrtva odbija da učestvuje u sudskom postupku, kao i prilikom primene novog krivičnog dela, ozbiljno narušavanje ženskog integriteta. Posebna pažnja posvećuje se i bezbednosti žrtve. U postupku pred sudom žrtvi se nude različiti oblici zaštite (telohranitelji, alarmi, zaštitne mere, promena identiteta i stanovanja) a švedske vlasti trenutno razmišljaju o uvođenju elektronskog nadzora nad nasilnicima koji su prekršili zaštitnu meru.¹⁶

Sistem pravne zaštite od nasilja u porodici u Švedskoj uspešan je pre svega zbog kvalitetnih

zakona i njihove dobre implementacije. Međutim, ono što ga karakteriše i daje posebnu vrednost je bliska saradnja državnih institucija i agencija i nevladinih organizacija i rešenost države da se beskompromisno suprotstavi ovoj pojavi.

Velika Britanija

U Velikoj Britaniji se danas porodično nasilje tretira kao svaki drugi zločin.¹⁷ Od 1970-tih godina naovamo donet je niz posebnih zakona koji su omogućili odstranjivanje nasilnog muškarca iz kuće, pritvor odnosno hapšenje u slučaju kršenja zaštitnih mera i smeštaj za žrtve porodičnog nasilja. Ove zakonodavne inicijative predstavljale su odgovor na alarmantne rezultate istraživanja o rasprostranjenosti nasilja u porodici u Velikoj Britaniji. Zakon o zaštiti od maltretiranja iz 1997. predviđa maltretiranje odnosno zlostavljanje, kao krivično delo za čiji osnovni oblik je predviđena maksimalna kazna od šest meseci zatvora kao i zaštitne mere koje se mogu izreći prema učiniocu ovog dela čiji sadržaj precizira sud. Kršenje ovih mera povlači novčanu i/ili zatvorsku kaznu. Zaštitne mere izriču se na određeno vreme ili do daljnjeg. Po ovom zakonu, čak i samo stavljanje određenog lica u stanje straha zbog mogućeg nasilja predstavlja krivično delo.

1999. godine britanska vlada objavila je dokument pod nazivom «Život bez straha – integrativni pristup suzbijanju nasilja nad ženama» koji je predstavljao okvir za delovanje u rešavanju ovog društvenog problema. Odgovornost za implementaciju mera predviđenih u dokumentu preuzela je međusektorska radna grupa za nasilje nad ženama i nasilje u porodici. Britanska vlada je u ovom dokumentu proklamovala i dugoročne ciljeve:

- zaštita i bezbednost žrtava nasilja;
- privođenje nasilnika pred lice pravde;
- prevencija nasilja.

U tom cilju vlada je izdvojila značajne sume novca za realizaciju brojnih projekata među kojima su službe za pomoć žrtvama, projekti za smanjenje zločina prema ženama, SOS telefoni i slično.¹⁸

Što se reakcije policije tiče, još 1990. godine britanski Home Office izdao je cirkular kojim je poslata jasna poruka da se na sve oblike fizičkog, seksu-

15 Nordborg, G. "The Womans Peace Reform in Sweden", rad prezentovan na X simpozijumu Svetskog viktimološkog društva, Montral, 2000., neobjavljeno, str. 11.

16 Nylén, L., Heimer, G. (1999) "Swedens response to domestic violence", na web strani http://www.sweden.se/templates/Article___2323.asp

17 Hoyle, C. (1998) *Negotiating Domestic Violence – Polifce, Criminal Justice and Victims*, Oxford University Press, str. 1.

18 WAVE Office, Austrian Women's Shelter Network (2000) "Prevention of Domestic Violence Against Women – European Survey Good Practice Models" u: Ignjatović, T. ur. (2002) *Za život bez straha*, Beograd: Autonomni ženski centar, vol. 2., str. 84.

alnog i psihičkog zlostavljanja mora adekvatno i efikasno reagovati kao i da se prijave žrtava porodičnog nasilja moraju registrovati i istražiti kao i svaka druga prijava. Ipak, Cirkular nije predvideo obavezan pritvor u slučajevima porodičnog nasilja. On je samo podsetio policajce na ovlašćenja koja imaju po zakonu i preporučio da ih primene i u slučajevima porodičnog nasilja ali je odluka da li će nasilnik biti uhapšen ili ne na organima reda.¹⁹

Ukupno gledano, policija je usvojila sve preporuke iz Cirkulara osim one o favorizaciji pritvora. Istraživanja koja su usledila nakon ovih reformi potvrdila su da postoje brojni problemi u primeni ovih zakona pri čemu se naročito kritikovala reakcija policije i proizvoljnost u odlučivanju da li uhapsiti nasilnika. Takođe, istraživanja su potvrdila da je mali broj nasilnika koji su uhapšeni i protiv kojih se poveo krivični postupak, kao i da se u većini slučajeva nasilnik krivično gonio za delo manjeg značaja i sa blažom zaprećenom kaznom.²⁰ Ipak, u poslednje vreme primećuje se promena u odnosu policije prema porodičnom nasilju kako na lokalnom tako i na nacionalnom nivou. Ove promene su usmerene na preuzimanje kontrole u vođenju postupka od žrtava kako bi se delovalo u njihovom interesu. Oformljene su i specijalne policijske jedinice za porodično nasilje i uprkos kritikama, iskustvo žrtava govori da je podrška i pomoć koju su dobili od policajaca iz ovih specijalizovanih jedinica više nego kvalitetna. Veliki broj policijskih jedinica usvojio je u poslednje vreme internu politiku koja ohrabruje pritvor i hapšenje nasilnika bez obzira na želje žrtve.²¹ Tužilaštva i sudovi se, takođe, udaljavaju od želja žrtve i rukovode njihovim pretpostavljenim interesima.

Ono što treba istaći kao najveću prednost ovog modela je umrežavanje i povezivanje lokalnih inicijativa i projekata, kao i stavljanje posebnog akcenta na prevenciju porodičnog nasilja.

Njujork

Američki federalni Zakon protiv nasilja nad ženama donet je 1994. godine, a u toku nekoliko poslednjih decenija prošlog veka pokrenut je čitav niz inicijativa i pravnih reformi u većini država SAD,

među kojima su i uvođenje zaštitnih mera, obaveznog pritvora u slučajevima porodičnog nasilja, formiranje specijalnih policijskih jedinica i sudova koji procesuiraju ove slučajeve.

U državi Njujork se proces reformi odvijao odozdo nagore. Naime, iz već pomenute policijske strategije koja je označila drugačiji pristup u borbi protiv porodičnog nasilja proisteklo je novo zakonsko rešenje. 1995. godine, godinu dana nakon promovisanja nove strategije od strane gradonačelnika Njujorka, Parlament države Njujork doneo je zakon pod nazivom "Zakon o zaštiti porodice i intervenciji u slučajevima porodičnog nasilja", koji je obavezao policiju da tretira porodično nasilje kao ozbiljan kriminalitet i zahtevao pritvor u sledećim slučajevima:

Kada je počinjeno krivično delo, bilo da je u pitanju delo iz grupe krivičnih dela protiv nasilja u porodici ili neko drugo delo učinjeno prema članu porodične zajednice;

Kada je prekršena zaštitna mera zabrane prilaženja, izrečena od strane suda i

Kada je počinjen tzv. porodični prekršaj, osim ako žrtva izričito zahteva da se hapšenje ne sprovede. Policajac koji se nalazi na licu mesta nema ovlašćenja da postavi pitanje žrtvi da li ona želi hapšenje nasilnika ili ne.²²

Norme takođe propisuju da se, u slučajevima kada se prijavi porodični prekršaj a u kojima su obe strane osumnjičene, obavezno privođenje ne zahteva za obe strane ako policajac ima saznanja i veruje da je jedna od njih reagovala u nužnoj odbrani. U ovakvim slučajevima se, kada je u pitanju porodični prekršaj a obe strane podnose prijavu, od policije zahteva da uhapsi i privede prvenstvenog napadača.²³

Uvođenje obaveznog pritvora za nasilnike u slučajevima porodičnog nasilja izazvalo je mnoge kontroverze. Iako je odmah bilo jasno da ovi mehanizmi nisu savršeno sredstvo u borbi protiv porodičnog nasilja ipak su prihvaćeni u skoro svim američkim državama. Razlozi koji se najčešće

19 Hoyle, C. (1998) *Negotiating Domestic Violence – Polifce, Criminal Justice and Victims*, Oxford University Press, str. 155.

20 Više o tome u: Hoyle, C., op. cit., str. 3 – 4.

21 Hoyle, C. (1998) *Negotiating Domestic Violence – Polifce, Criminal Justice and Victims*, Oxford University Press, str. 216.

22 U sistemu koji postoji u SAD sva protivpravna dela svrstavaju se u tri grupe: felony – koja se mogu izjednačiti sa našim krivičnim delima, misdemeanor – koja predstavljaju teže prekršaje, i violations – lakše prekršaje. Obavezan pritvor, dakle, postoji za sva krivična dela i teže prekršaje iz grupe porodičnih prekršaja. U slučajevima kada je počinjen porodični prekršaj iz grupe "violations", dakle koji spada u grupu lakših prekršaja, policajac koji je na licu mesta ima diskreciono ovlašćenje da odluči da li nasilnika treba uhapsiti ili ne.

23 NOW-NYC Fact Sheet on Domestic Violence; www.nownyc.org/factsheets/fsdomestic3.htm

navode u prilog obaveznom pritvoru i politici neodbacivanja krivične tužbe su da se njima šalje snažna poruka da je nasilje u porodici zločin kao i svaki drugi, da skida sa leđa žrtve teret odluke da li će ili ne nasilnik biti uhapšen i krivično gonjen, kao i efekat koji ove mere imaju na nasilnika odnosno generalna i speijalna prevencija.²⁴

Reagovanje sudova na porodično nasilje u Njujorku je zasnovano na prevenciji mogućeg daljeg nasilja. Zato se već na prvom saslušanju pred sudom, na kom je dovoljno samo prisustvo žrtve, odmah izdaje privremena zaštitna mera zabrane prilaska i/ili kontaktiranja koja traje najduže sedam dana, da bi se na sledećem pretresu, kom prisustvuju obe strane, ona produžila na duže vreme ili ukinula.

Izuzetan značaj u rešavanju problema porodičnog nasilja u Njujorku ima i služba za pomoć žrtvama kriminaliteta, Safe Horizon. Ova nevladina organizacija ima preko 80 različitih programa među kojima se ističu programi za pomoć žrtvama u policijskim stanicama i sudovima.²⁵

Ovaj model karakteriše povezivanje pravne regulative i strategija unutar institucija i u nevladinom sektoru a u cilju potpune zaštite žrtava nasilja. Takođe, za ostvarenje ovog modela neophodna su, osim dobre volje i posvećenosti svih aktera, od zakonodavne vlasti do policajaca na terenu i zaposlenih u službama za pomoć žrtvama, i značajna materijalna sredstva pa se u tom smislu postavlja pitanje njegove primenljivosti u našim uslovima. Ipak, smatramo da se neki od programa i inicijativa ovog modela mogu uspešno implementirati i kod nas.

Zaključak

U daljem razvoju našeg zakonodavstva i prakse, a u cilju suzbijanja nasilja u porodici, potrebno je razmotriti rešenja i iskustva zemalja koje su pre-

24 Više o pritvoru u: Milivojević, S. (2002) "Pritvor u slučajevima porodičnog nasilja i njegova implementacija u gradu Njujorku", *Temida*, br. 3.

25 Safe Horizon case manageri, zajedno sa policajcima iz jedinica za porodično nasilje, dnevno posete više od 340 domaćinstava u kojima je prijavljen incident vezan za porodično nasilje. Takođe, zaposleni iz Službe svakog dana asistiraju žrtvama porodičnog nasilja u sudovima a ta pomoć se sastoji ne samo u stvaranju sigurnog prostora za žrtvu i njenu decu nego i u pružanju saveta, objašnjavanju sudskog postupka, pružanju pomoći u davanju iskaza, zastupanju pred sudom i slično, a sve u cilju da žrtva porodičnog nasilja, koja je u većini slučajeva zbunjena svim onim što joj se događa, što bezbolnije prođe kroz sudski postupak. Više o tome u: Milivojević, S. (2002) "SAFE HORIZON – Služba za pomoć žrtvama kriminaliteta u Njujorku", *Temida*, br. 2.

poznate kao primeri najbolje prakse. Svakako da strana rešenja ne mogu biti implementirana bez prilagođavanja specifičnim uslovima našeg društvenog okruženja, ali ona mogu predstavljati početnu tačku od koje se može dalje graditi naše pravo i praksa.

Na osnovu analize zakonskih rešenja ovih zemalja, i imajući u vidu druga njima slična rešenja, možemo zaključiti da je zastupljena relativna raznovrsnost u pristupu rešavanju problema porodičnog nasilja. Tako, na primer, neke države ograničavaju svoju reakciju samo na okvire građanskog prava tako što predviđaju zaštitne mere u slučajevima porodičnog nasilja (Finska, Španija) ili posebnu zaštitu dece kada su ona ugrožena (Novi Zeland). Druge su proširile mogućnosti za izricanje zaštitnih mera i policijska ovlašćenja (Austrija, Irska) ili porodično nasilje regulišu u okvirima i građanskog i krivičnog prava (Kipar, Meksiko, Nikaragva, Velika Britanija, neke države SAD). Neke su, pak, uvele nova krivična dela ili promenile status koje nasilje u porodici ima (Belgija, Francuska, Španija, Švedska).²⁶ Nadalje, pojedine evropske, američke i latinoameričke države inkriminisale su porodično nasilje kao posebno krivično delo, bilo u postojećim krivičnim zakonima bilo u posebnim zakonskim aktima. Najzad, pojedini pravni sistemi se ograničavaju samo na supružnike odnosno trenutne (heteroseksualne) partnere, dok drugi pružaju pravnu zaštitu i bivšim (heteroseksualnim i homoseksualnim) partnerima kao i drugim ugroženim članovima porodice.

Međutim, i pored navedenih razlika možemo zaključiti da se princip reakcije na nasilje u porodici u modernim pravnim sistemima može svesti na dva osnovna postulata:

- Inkriminisanje i sankcionisanje nasilja u porodici i
- Predviđanje mogućnosti izricanja zaštitnih mera u jednom ili više postupaka (upravnom, građanskom i/ili krivičnom) kako bi se žrtvi pružila neophodna zaštita.

Imajući u vidu rešenja koja postoje u stranim zakonodavstvima kao i najnovije, alarmantne rezultate istraživanja o obimu i karakteristikama nasilja u porodici kod nas,²⁷ dolazimo do zaključka da, u

26 Kelly, L. (2001) "Specific Domestic Violence Legislation: Examples and Advantages", na web strani www.domesticviolencedata.org

27 Više o prvom istraživanju rasprostranjenosti i karakteristika nasilja u porodici u Srbiji videti u: Nikolić-Ristanović, V. ur. (2002) *Porodično nasilje u Srbiji*, Beograd: Viktimološko društvo Srbije, Prometej.

cilju stvaranja adekvatnog pravnog sistema i potpunije zaštite žrtava porodičnog nasilja nije dovoljno samo uvesti porodično nasilje u krivično zakonodavstvo. To je izuzetno značajan ali tek prvi korak u reformisanju našeg pravnog sistema. Najpre, neophodno je uvesti i primeniti zaštitne i druge mere kojima bi se žrtvi pružila zaštita od nasilja koje joj neposredno pretilo i ostavilo neophodno vreme da odluči kako i kuda dalje. Zatim, od izuzetne važnosti je i upoznavanje policije, sudija i tužilaca sa opasnošću, posledicama i važnošću ovog problema ali isto tako i uvažavanje njihovih iskustava i problema sa kojima se suočavaju u praksi a pre svega u primeni novih zakonskih odredbi. S tim u vezi, *conditio sine qua non* je saradnja svih institucija i nevladinih organizacija koje rade na rešavanju ovog problema. Bez multiinstitucionalnog i multidisciplinarnog pristupa i ostvareni rezultati će biti fragmentarni.

Takođe, neophodno je otpočeti proces edukacije u školama, fakultetima i drugim obrazovnim ustanovama kako bi se mladi, bilo da su u pitanju budući profesionalci koji će se u svom radu suočavati sa problemom porodičnog nasilja ili će se sa ovim problemom sretati u svakodnevnom životu, osposobili da prepoznaju problem. Najzad, ali ne najmanje važno, neophodno je formirati, afirmirati i finansijski podržati službe za pomoć žrtvama porodičnog nasilja, čiji je značaj u pružanju pomoći žrtvama nemerljiv.

Sanja Milivojević, M.A.

The response of the modern legal systems to domestic violence – comparative analysis of some of the european countries and New York State, USA

In the last few years of XX century domestic violence was in focus of interest in majority of European countries and worldwide. The severity of consequences that this type of violence generates to victims and other members of their families (indirect victims), the development of women's rights movement, large number of research and scholars' papers that warn about danger from this violence, led to the criminal prosecution of domestic violence and establishment of large scale of measures for victims' protection, prevention of further victimization, punishment of perpetrators and minimization of negative consequences of violence. The aim of this paper is to compare modern European legislations as well as the legislation of New York State, USA, in order to consider possible further development in fighting this complex social problem in our society and practice.

MIRJANA OBRETKOVIĆ

(1938-2003)

Nepovratnim odlaskom drage osobe uvek odlazi i deo nas. Sećanja nam omogućuju da ublažimo praznine gubitka, ali nikada ne mogu da nadoknade svekoliko i višestruko ljudsko osiromašenje.

Tužni i prerani odlazak Mirjane Obretković je mnoge ostavio zatečenim i nespremnim da se pomire sa njenim odlaskom. Prevario nas je njen poznati optimizam i spremnost da se bez jadanja i žalopojki hvata u koštac sa različitim problemima života, više tuđih nego sopstvenih. Niko je nikada nije čuo da se žali na sopstvene muke, pa ni na opaku bolest, koja ju je polagano iznutra izjedala. Samo desetak dana pre konačnog odlaska razgovarali smo o brojnim projektima koji su bili u toku ili su samo pripremani. Nisam ni u najtamnijim mislima očekivao da će to biti naš poslednji razgovor. Nikakvo čudo, Mirjana je uvek više mislila i brinula o drugima nego o sebi, kao da je u sreći drugih prepoznavala smisao svog života. Kako bi se jednostavno reklo: bila je predodređeni, rođeni čovekoljubac, bilo da je reč o znanim i ljudima u okruženju, ili o nepoznatim i neznanim kojima treba na neki način pomoći ili ih podržati.

Mi, njeni prijatelji, ostali smo bez nekoga na koga se u svakom momentu moglo osloniti, naići na podršku i savet, na blagonakloni i smiren prekor. Koliko je bilo ogromno njeno srce govori činjenica da se nikad ni sa kim nije posvađala. Imala je toliko širine duha i percepcije stvari da je uvek nalazila razumevanje za ljude koji su joj ponekad činili nepravdu ili probleme. Jedino što se ponekad moglo čuti: "Pa majku mu?!", ne kao ljutnja, čak ne ni grdnja, već kao izraz privremene zbunjenosti zbog nekog akta ili ponašanja. Nakon toga ponovo je brzo pronalazila objašnjenja i opravdanje i za ono zbog čega bi drugi bar bili ljuti, ako ne i trajno u zavadi.

Onakav raskoš duše i srca kakav je posedovala Mirjana Obretković imaju samo retki ljudi, zbog čega nenametljivo i trajno plene i vezuju nekom vrstom univerzalne ali i posebne ljudske ljubavi, istovremeno majčinske, sestrijske, prijateljske. Generacije kolega iz Zavoda za proučavanje socijal-

nih problema Grada Beograda, Više škole za socijalne radnike, Instituta za sociološka i kriminološka istraživanja, Fakulteta političkih nauka, Centra za prava deteta i drugih brojnih institucija, nevladinih i drugih organizacija sa kojima je Mirjana saradivala nisu jedino izgubili pouzdanog, kreativnog i otvorenog saradnika, već i snažan ljudski i profesionalni oslonac. Njenim odlaskom, Viktimološko društvo Srbije izgubilo je značajnu članicu, a časopis Temida saradnicu čiji tekstovi su značajno doprinosili njegovom kvalitetu.

Niko kao ona nije sa toliko takta i razumevanja bdeo nad razvojem mladih, kao što su retki oni, bar u ovoj našoj sredini, koji su poput Mirjane sa toliko predanosti, entuzijazma i odgovornosti obavljali svoje makar i najsitnije i manje značajne poslove. Nikada sebe nije štedela i nesebično je ulagala u druge kolege koliko i u brojne projekte, aktivnosti i poslove u koje je bila uključivana.

Uz vrhunski profesionalizam i stvaralaštvo, Mirjanin rad, bilo o kojoj vrsti aktivnosti da je bilo reč, pratila je nepokolebljiva vera u ljude i stvaralačka znatiželja, ali i humana ciljnost. Nikada i ništa nije posebno za sebe zahtevala, bila je neizmerno srećna kada se vide rezultati nekog rada ili projekta.

Mirjana se nije zadovoljavala samo onim angažmanima anonimnog i uopštenog tipa, i pomagala je mnogima u svakodnevnim životnim problemima. Sa koliko je samo entuzijazma, stoičke strpljivosti i upornosti radila sa generacijama studenata, posebno u Višoj školi za socijalne radnike i na Fakultetu političkih nauka, ali i sa svim onim mladim ljudima sa kojima je dolazila u dodir kao stručnjak i pedagog. Imala je ogromno razumevanje za njihove teškoće, spremna na duge i zamorne konsultacije, pomeranja i odlaganja ispita, ali uvek dosledna u zahtevima i kriterijima i pravična.

Najstrožija u zahtevima bila je naravno, prema sebi samoj. U svom naučnom i istraživačkom radu, bilo da su to bila empirijska i aplikativna istraživanja, udžbenici ili naučna literatura, konceptualni ili doktrinarni tekstovi, Mirjana je uvek bila pomalo nezadovoljna, smatrajući da sve to može biti bolje i kvalitetnije i od veće opšte koristi.

Kao što je beskrajno volela svoju porodicu i ulagala svoje emocije i energije u njenu dobrobit i sreću, tako je svojim profesionalnim, naučnim, pedagoškim i javnim radom kao središte izabrala porodicu. U svoje stvaralaštvo u porodičnom pravu, sociologiji porodice, problemima starateljstva i društvenog odnosa prema porodici Mirjana je, uz nesumnjiv i dokazani naučni kvalitet, unosila sebe i svoju ličnost, čime je njen ukupan stvaralački opus od desetine studija, monografija, knjiga i stotine naučnih članaka i drugih tekstova dobijao specifičnu humanu notu i vrstu kosmičke topline. Zato su njeni tekstovi tako čitljivi, jasni u iskrenosti i namerama i tako rado korišćeni i prihvatani, ne samo od profesionalaca, već i običnih ljudi. Umela je da vrlo složene i kontroverzne stvari iskaže na jednostavan i razumljiv način.

Mirjana je bila od onih marljivih ljudi koji se aktivistički odnose prema životu i njegovim izazovima. Naravno, ne toliko prema svom, koliko prema potrebama i problemima drugih. Bilo da je reč o izmenama porodičnog ili socijalnog zakonodavstva ili konkretnim projektima, uvek je, pored novih ideja, unosila i neophodnu ljudsku notu i osaćaj za realnost, koju treba neprestano menjati u ime i za sreću ljudi i njihovih porodica i drugih zajednica.

Ovi skromni redovi podsećanja samo su bleđa slika veličine žene kakva je bila Mirjana Obretković. Oni su samo minorni dokaz veličine gubitka i praznine koja je u srcima i mislima nas njenih kolega, prijatelja, studenata i saradnika nastupila njenim konačnim odlaskom. I neka joj je večna slava i hvala za sve ono što nam je nesebično podarila i za sreću što smo bli njeni, baš kao što je ona bila i za uvek ostala naša Mirjana!

Dr Milosav Milosavljević

CAROLYN HOYLE

**Negotiating Domestic Violence:
Police, Criminal Justice and Victims**
(*Usklađivanje odgovora na porodično
nasilje: policija, krivično
pravosuđe i žrtve*)

Oxford, Oxford University Press, Oxford,
New York, 2000, str. 248.

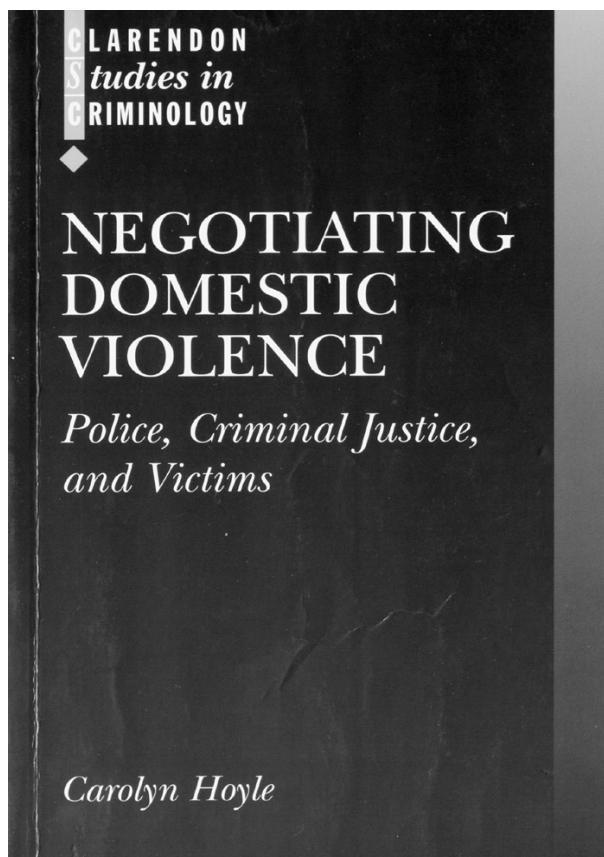
Knjiga Carolyn Hoyle «Negotiating Domestic Violence: Police, Criminal Justice and Victims» predstavlja značajan doprinos literaturi koja se bavi problemom porodičnog nasilja. U knjizi su predstavljeni rezultati istraživanja sprovedenog u Thames Valley okrugu, Velika Britanija, koje je imalo za cilj da opiše i evaluiraju politiku organa formalne socijalne kontrole, pre svega policije i tužilaštava, u suzbijanju nasilja prema ženama. Osnovni cilj studije bio je da se, u svetlu promenjene politike u odnosu državnih organa prema porodičnom nasilju,¹ utvrde i opišu faktori koji određuju reakciju ovih organa u konkretnim slučajevima nasilja. Preciznije rečeno, osnovni cilj studije bio je da se definišu faktori koji utiču na policiju i tužilaštvo da pokrenu ili ne pokrenu postupak, odnosno da odustanu od gonjenja kada je on već započet. Da bi se dao odgovor na ovo pitanje neophodno je, smatra autorka, ispitati sadržaj pravnih normi koje sankcionišu porodično nasilje ali i druge socijalne i organizacione faktore, među kojima su pre svega uticaj ponašanja i želja žrtve odnosno učinioca kao važnih aktera postupka na njegov dalji tok. Odgovor na pitanje koliko reakcija policije i tužilaca zavisi od zvanične politike, odnosno stava državnih organa koji se nalaze na vrhu piramide odlučivanja, a koliko od «ozbiljnosti» samog incidenta, dokaza u konkretnom slučaju i neformalnih pravila postupanja koji su usvojeni u ovim organima, nije lak. Carolyn Hoyle kroz različite teorijske i metodološke pristupe pokušava da izoštri ovaj problem i predoči nam kakva bi zaista trebalo da bude reakcija policije i organa gonjenja u slučajevima porodičnog nasilja. Ova knjiga, takođe, rasvetljava i jednu do sada, čini se,

¹ Ova nova politika, inicirana od strane britanske vlade, preporučuje hapšenje i pritvor u slučajevima nasilja u porodici.

nedovoljno osvetljenu stranu priče: koliko želje, potrebe i očekivanja žrtve utiču na reakciju policije i tužilaštava u slučajevima nasilja u porodici.

Studija se sastoji od osam poglavlja. U prvom delu studije autorka najpre opisuje društveni i pravni kontekst u kom je istraživanje sprovedeno a koji karakteriše menjanje politike i načina reagovanja državnih organa u slučajevima porodičnog nasilja. Zatim se daje pregled ranijih istraživanja o ovoj pojavi i najzad, političko i teorijsko okruženje u kom je istraživanje sprovedeno. Autorka u ovom delu daje i istorijat razvoja pokreta za zaštitu ženskih prava u Velikoj Britaniji, kao i pregled literature i istraživanja koja su u ovom periodu bila od značaja za razumevanje reakcije državnih organa na porodično nasilje. Naročito detaljno se opisuju uloga policije, faktori koji su određivali policijsku reakciju kao i proces menjanja iste u ovom pre-reformskom periodu.

Drugi odeljak posvećen je konceptualnim i metodološkim pitanjima. Istraživanje je obuhvatilo 1318 slučajeva porodičnog nasilja zabeleženih u posmatranom sedmomesečnom periodu, od 1. februara do 1. avgusta 1993. godine u dva okruga

koja spadaju u nadležnost Thames Valley policije. Autorka se odlučila za eklektički pristup, koristeći holističku i atomističku analizu. Ovaj pragmatički pristup rezultirao je, kako sama autorka ističe, u korišćenju triangulacione tehnike, kako u pogledu metodologije tako i u pogledu obrade podataka. U studiji su korišćeni polustrukturirani intervjui sa policajcima, tužiocima i žrtvama koji su za rezultat imali kvantitativne i kvalitativne podatke. Osim intervjua korišćen je i metod posmatranja - pre svega posmatranje rada policajaca u policijskim stanicama i prilikom intervencija, kao i analiza policijskih izveštaja. Triangulacija dobijenih podataka (od policajaca, tužilaca i žrtava) omogućila je, smatra autorka, da se dođe do saznanja o ulozi koju krivično pravosuđe ima (i koju bi trebalo da ima) u odnosu na žrtvu porodičnog nasilja.

Treći deo studije posvećen je inicijalnoj reakciji policije – postupku u kontrolnim sobama. U ovim sobama se primaju pozivi i određuju policajci, odnosno patrola koje će reagovati na poziv. Operateri koji primaju poziv takođe sugerišu policajcima da li je u konkretnom slučaju nasilja u porodici neophodna «hitna» ili «rutinska» reakcija. Autorka je obavila intervjue sa policajcima i civilima koji rade na prijemu i prosleđivanju poziva i analizirala snimke poziva žrtava. Cilj je bio da se utvrdi koliko je promena politike prema porodičnom nasilju uticala na reakciju policije u ovoj prvoj fazi. Takođe, autorka je pokušala da utvrdi da li i u kojoj meri postoji uticaj lica koje prima poziv na to da li će reakcija policije biti adekvatna i nasilnik uhapšen.

Četvrti i peti odeljak posvećeni su kulturnim, strukturalnim i situacionim faktorima koji određuju dalju reakciju državnih organa na nasilje. Autorka je analizirala način na koji je policija reagovala u 387 posmatranih slučajeva (slučajan uzorak od ukupnog broja prijavljenih slučajeva - 1318), pratila policajce prilikom intervencije, intervjuisala policajce i žrtve i analizirala službene beleške sa lica mesta. U ovom delu razmatrano je kompleksno pitanje policijske diskrecije u slučajevima porodičnog nasilja naročito po pitanju hapšenja odnosno pritvora nasilnika. Zatim je analizirano pitanje «policijske (sub) kulture» i kako ona može biti konceptualizovana u smislu unapređenja policijskog odgovora na nasilje u porodici. Takođe, u ovom delu studije autorka objašnjava značaj treninga odnosno edukacije, informacionih i drugih tehnologija, raspoloživih resursa, materijalnog i procesnog krivičnog prava, materijalnih dokaza, policijske procene ozbiljnosti slučaja, intenziteta nasilja, ponašanja žrtve i učinio-

ca i drugih faktora na reakciju policije u konkretnom slučaju.

U šestom odeljku autorka analizira faktore koji utiču na tužioce da donesu odluku o podizanju optužnice odnosno odustanku od gonjenja. U polustrukturiranim intervjuima sa tužiocima u slučajevima kada su odustali od gonjenja autorka ih je pitala, između ostalog, i o razlozima odustanka. Takođe, od tužilaca se tražilo da ocene reakciju policije u konkretnom slučaju, kao i da daju generalni stav o ulozi krivičnog pravosuđa u suzbijanju nasilja u porodici.

Najzad, u poslednja dva odeljka autorka, kroz intervjue sa žrtvama, definiše ulogu i uticaj žrtve na reakciju državnih organa. Analiziran je značaj odluke žrtve da ne traži krivično gonjenje nasilnika, kao i odluke da ostane u nasilnoj vezi, na konačan ishod postupka. Takođe, kroz intervjue sa žrtvama autorka je zabeležila njihova očekivanja i u kojoj meri su žrtve zadovoljne reakcijom policije.

Završni deo knjige posvećen je rezultatima istraživanja i objašnjenju promena u organizaciji i reakciji organa formalne socijalne kontrole od momenta kada je istraživanje sprovedeno pa do momenta pisanja studije (a to su, pre svega, formiranje posebnih jedinica za porodično nasilje unutar policije, uvođenje politike hapšenja odnosno pritvora u slučajevima porodičnog nasilja, kao i generalni stav da se prilikom reakcije državnih organa u slučajevima nasilja u porodici mora voditi računa o interesima žrtava a ne o njihovim željama). Autorka na kraju još jednom podvlači značaj žrtve u krivičnom postupku i nužnost zaštite njenih prava i interesa, kao i potrebu daljih istraživanja u ovoj oblasti kako bi se unapredila reakcija državnih organa a borba protiv ove kriminalne pojave učinila efikasnijom.

Iako se ne moramo složiti sa svim zaključcima koje Carolyn Hoyle iznosi na kraju ove studije, nesporo je da se radi o važnom pokušaju da se problematika porodičnog nasilja i državne reakcije na nasilje koje se dešava u zatvorenom, porodičnom krugu, razmotri iz što više uglova. Sprovedeno istraživanje, kako i sama autorka navodi, ima i svojih nedostataka, počev od određenih metodoloških manjkavosti pa do odbijanja pojedinih ključnih aktera da učestvuju u istraživanju (npr. nekih policajaca i žrtava). Ipak, knjiga «Negotiating Domestic Violence: Police, Criminal Justice and Victims», smatramo, predstavlja nezaobilazno štivo za svakog ko se, profesionalno ili aktivistički, bavi porodičnim nasiljem i kreiranjem politike za suzbijanje ovog

oblika kriminaliteta. Takođe, ona može poslužiti kao dobar putokaz za dalje reforme našeg krivičnog zakonodavstva i kreiranje državne politike u ovoj

oblasti. Ova knjiga daje odgovore ali i otvara mnoga nova pitanja, čineći ipak lavirint porodičnog nasilja jasnijim i manje komplikovanim.

Mr Sanja Milivojević

MIKE BROGDEN, PREETI NIJHAR

Crime, Abuse and the Elderly
(*Kriminalitet, zlostavljanje i stari*)

Willian Publishing, 2000, str.191

Knjiga *Crime, Abuse and the Elderly* predstavlja jednu od malobrojnih studija koje problem starosti posmatraju sa kriminološkog aspekta, ispitujući viktimizaciju starih sa jedne i njihovu kriminalizaciju, odnosno vršenje krivičnih dela sa druge strane. Oslanjajući se na rezultate istraživanja sprovedenih u poslednjih nekoliko godina, prevashodno na tlu Severne Amerike i Velike Britanije, autori pokušavaju da prezentuju istorijsko iskustvo starih kao žrtava, obim njihove viktimizacije u kući i institucijama socijalne zaštite, kao i u javnoj sferi, potkrepljujući studiju sociološkim teorijama koje pokušavaju da objasne ovu složenu pojavu.

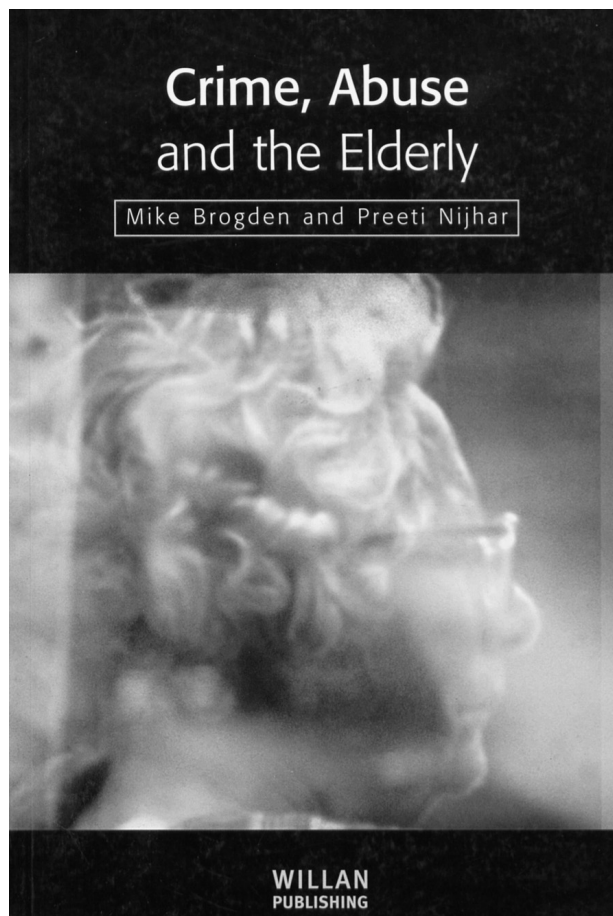
Istovremeno, autori obraćaju pažnju na iskustva starih u krivičnom pravnom sistemu, gde se oni pojavljuju i kao osumnjičeni i učinioci različiti prestupa, uz traganje za adekvatnim penalnim rešenjima prilagođenim konkretnom delu populacije.

Studija je podeljena u 11 delova, kroz koje nas autori postepeno uvode u problematiku starosti, otvarajući mogućnost za sagledavanje pojave sa različitih aspekata.

U prvom delu, kritički je analizirana etiologija nasilja nad starima, dugo objašnjavana isključivo individualnim faktorima vezanim za patologiju, odnosno abnormalnost ličnosti i za disfunkcionalnost porodičnih odnosa, a rešenje je viđeno jedino u medicinskim intervencijama, to jest, u tretmanu. Zastupnici ovakvih shvatanja potpuno su zanemarili široke strukturalne i sociološke faktore, a u objašnjenju viktimizacije dominirala je patologija nad kriminologijom. Istovremeno, kriminološka misao je bila više okrenuta kriminalitetu u javnoj sferi, posebno uličnom kriminalitetu, zanemarujući pri tom viktimizaciju starih unutar porodičnog doma i institucija u kojima su zbrinjavani, a koji čine osnovne sredine kada je u pitanju njihova viktimizacija.

Drugi i treći deo studije predstavljaju pokušaj

razotkrivanja mitova o starim osobama i najčešćih stereotipa vezanih za ovaj deo ljudske populacije. Jasno je da nasilje nad starima nije pojava dvadesetog veka. O tome svedoče brojni primeri vezani još za primitivna društva, kada je vršen svojevrsan gerontocid, odnosno ubijanje "neproduktivnih" starih. Kada su u pitanju stereotipi "ageisma" (ejdžizma), uglavnom se radi o stanovištu da su stari ljudi kao i "infanti", prirodne žrtve, što proizilazi iz njihovih mentalnih i fizičkih karakteristika, nemoći za jasno rasuđivanje i samostalno donošenje odluka, tako da je "u ovom svetu u kome vladaju telesno sposobni i zdravi pojedinci, sasvim izvesna njihova viktimizacija". Takođe se stare osobe posmatraju kao homogena masa, ignorišući individualne karakteristike, distinkciju među polovima, različite etničke karakteristike, kao i razlike u starosnim grupama unutar populacije starih.

Istorijski gledano, proučavanje nasilja nad starima se uporedo sa pomeranjem interesovanja za ovu problematiku pomeralo od saznanja o fizičkoj, emocionalnoj i neglect viktimizaciji (zanemarivanju), preko seksualne i finansijske viktimizacije, koja je naročito izražena poslednjih godina, do narušavanja ljudskih prava starih ljudi.

U četvrtom delu studije izloženi su rezultati različitih istraživanja i praćenja obima i rasprostranjenosti viktimizacije starih. Naravno, reč je o mukotrpnom poslu koji je ometan različitim definisanjem problema, različitim oblicima viktimizacije starih, kao i činjenicom da su stare osobe najčešće viktimizirane unutar zidina porodičnog doma i institucije u kojoj su zbrinuti, pa je i tamna brojka u ovoj oblasti ogromna. Evidencije koje su iznete u ovoj studiji su uglavnom sa područja Severne Amerike i u nešto manjem obimu sa područja Velike Britanije. Autori posebno ističu značaj istraživanja iz 1990. godine, obavljenog od strane New York City Department for the Aging (DFTA), kojim je analizirano 800 slučajeva zlostavljanih starih osoba koje su se obratile za pomoć Elderly Crime Victims Resource Centre od januara 1987. do januara 1989. godine. Većina žrtava su bile žene. Preko polovina izvršilaca nasilja nad starima su bili muškarci, starosti od 13 do 96 godina. Skoro dve trećine izvršilaca su bili u nekom srodstvu sa žrtvom, a preko jedne trećine izvršilaca su odrasla deca. Najčešće je prijavljivana finansijska eksploatacija, dok su čak u dve trećine slučajeva stari istovremeno trpeli više oblika nasilja. Mnogi od slučajeva koji su se obratili za pomoć nisu bili prijavljeni policiji, osim kada se radilo o težim oblicima fizičkog nasilja. Drugo istraživanje obavljeno od strane National Aging Research Centre on Elder Abuse (NARCEA) 1996. godine, prema kome su najčešći oblici viktimizacije starih zanemarivanje, finansijska eksploatacija i fizičko zlostavljanje, a najčešći izvršioци odrasla deca muškog pola. Najčešće žrtve su takođe žene. Kada su u pitanju britanska istraživanja, prema nacionalnom izveštaju kojim je obuhvaćeno 2310 starih osoba, ustanovljeno je da su čak u 27,5% slučajeva stari bili izloženi nekom obliku viktimizacije.

Procene obima i rasprostranjenosti viktimizacije starih ometane su i činjenicom da su kriminološka istraživanja dugi niz godina bila usmerena ka kriminalitetu u javnoj sferi, posebno uličnom kriminalitetu, dok su stari smatrani manje atraktivnim za proučavanje.

Rešenja ovog problema su izložena u petom delu studije, koji razmatra strah od kriminaliteta

koji se često pripisuje starim osobama, a koji se kao i stvarna izloženost viktimizaciji mora posmatrati u konkretnim slučajevima. Stare osobe se i u jednom i u drugom slučaju ne mogu posmatrati kao homogena grupa, nego se pri razmatranju ovih pitanja mora voditi računa o socio-ekonomskom statusu, rodnoj i etničkoj pripadnosti, lokaciji na kojoj stanuju i nizu drugih činilaca koji mogu determinisati njihovu vulnerabilnost, kao i konkretan strah od kriminaliteta, koji se nikako ne može smatrati zajedničkom karakteristikom celokupne populacije starih.

Šesti deo studije bavi se problemom viktimizacije starih unutar porodičnog doma i institucija u kojima su zbrinuti. U okviru toga, autori izdvajaju tri rana psihološka objašnjenja ovog složenog problema, koji viktimizaciju starih vide kao posledicu disfunkcionalnosti porodičnih odnosa, vulnerabilnosti starih ljudi koja proizilazi iz njihovih mentalnih i fizičkih karakteristika, odnosno nedostataka i zavisnosti starih osoba od svojih zlostavljača, što se javlja kao najčešći model u njihovoj viktimizaciji. Sa druge strane, nasilje nad starima unutar institucija uglavnom se vezuje za tzv "burn out sindrom", kao primarni izvor problema, kada usled stresa kome su izložene osobe koje su odgovorne za brigu o starim licima neadekvatno reaguju, i svesno ili nesvesno vrše nasilje nad starima. Ova rana, psihološka objašnjenja viktimizacije starih potpuno su ignorisala strukturalne i sociološke faktore kao veoma važne u etiologiji ove pojave.

Značaj strukturalnih faktora i sociološke teorije o viktimizaciji starih su izložene upravo u sedmom i osmom poglavlju knjige. Autori iznose značaj rodnih uloga i finansijske zavisnosti starih u objašnjenju viktimizacije starih, istovremeno naglašavajući da strukturalni faktori ne uzrokuju direktno njihovu viktimizaciju, ali imaju posredan uticaj preko organizacionih i situacionih faktora. U tom smislu se prilikom objašnjenja ove pojave sugerise sagledavanje kompleksne veze između spoljnih (egzogenih) pritisaka, organizacionih faktora i interpersonalnih veza koje stari ostvaruju u mikrosocijalnoj sredini. Istovremeno, autori daju tri sociološka objašnjenja viktimizacije starih koja su izložena kroz teoriju moći, teoriju socijalnog interakcionizma i teoriju etiketiranja. Prilikom etioloških objašnjenja viktimizacije starih ne smeju se zanemariti ni činioци koji proizilaze iz krivičnog sistema konkretne zemlje i činjenice da većina društava nema propisane oblike brige o starima od strane rođaka, koje bi bile obligatorne i kažnjive u slučaju nepoštovanja istih.

Deveto i deseto poglavlje studije obrađuje pitanja vezana za kriminalizaciju starih, odnosno iskustva starih osoba kao učinioaca različitih prestupa. U ukupnom broju izvršenih krivičnih dela, stari se kao učinioци javljaju u veoma malom obimu, a i ti malobrojni slučajevi u krivičnom pravnom procesu uglavnom predstavljaju izuzetno negativna iskustva za ovaj deo populacije, i to u svim fazama krivičnog postupka, kao i prilikom izvršenja krivičnih sankcija. Evidencije o obimu i rasprostranjenosti kriminaliteta starih su malobrojne i u studiji su uglavnom izneta parcijalna istraživanja američkih i britanskih istraživača. Prema istraživanju obavljenom u Sjedinjenim Američkim Državama preko 300 000 osoba preko 55 godina je uhapšeno, od kojih je 17% učinilo teška krivična dela. (Aday, 1994). U britanskim istraživanjima je, takođe, poslednjih godina primećen porast obima kriminaliteta starih unutar ukupnog kriminaliteta, i to uglavnom ubistava, krađa, seksualnih delikata i slično. (Schichor, 1984). Na osnovu analize rezultata istraživanja i statističkih izveštaja navedenih zemalja, dolazi se do zaključka da kriminalitet starih raste disproportionalno sa brojem starih u ukupnoj populaciji. Za razliku od ranijih patoloških stanovišta koji i u objašnjenju kriminalizacije starih polaze od psiholoških faktora kao determinišućih u ovom složenom procesu, autori ističu strukturalnu i sociološku uslovljenost kriminaliteta starih, koja proizilazi iz socio-ekonomskog statusa, rodnih karakteristika, etničke pripadnosti itd.

Analizom iskustava starih osoba kao učinilaca krivičnih dela, došlo se do zaključka da stare osobe uglavnom vrše dva oblika prestupa, i to prestupe koji su u vezi sa borbom za opstanak i koji proizilaze iz izuzetno teškog položaja ovog dela

populacije, kao što su na primer, krađe u prodavnicama. Sa druge strane, stari ljudi veoma često vrše nasilnički kriminalitet, koji je uglavnom karakterističan za porodicu u kojoj oni provode najviše vremena i unutar koje se iz različitih razloga dešavaju različiti konflikti i nesuglasice, pritisci, koji direktno ili indirektno mogu uticati na nasilničko ponašanje starih, koje je najčešće usmereno ka partneru i ukućanima-članovima domaćinstva.

Kao poseban problem se ističe sam boravak starih osoba u ustanovama za izvršenje krivičnih sankcija, unutar kojih u većini slučajeva oni ostaju izvan programa važećeg za "radno sposobne" zatvorenike, a istovremeno njihov boravak u ustanovi nije adekvatno osmišljen.

U zaključnim razmatranjima, u jedanaestom poglavlju autori ističu značaj proučavanja viktimizacije i kriminalizacije starih kao ozbiljnog problema, pred kojim društvo ne sme zatvarati oči, jer mnoga istraživanja pokazuju porast obe pojave poslednjih godina. Istovremeno ukazuju na značaj svestranog multidisciplinarnog pristupa u objašnjenju i rešavanju ove složene problematike.

Jasno je da Crime, Abuse and the Elderly, upravo zbog detaljne analize problema viktimizacije i kriminalizacije starih osoba i sagledavanja pojave sa različitih stanovišta, predstavlja jednu od najkompleksnijih studija koje se bave problemom starosti sa kriminološkog i viktimološkog aspekta. U tom smislu, kao izuzetno korisno i zanimljivo štivo može poslužiti studentima, naučnim radnicima i profesionalcima koji se u svom svakodnevnom radu bave problemom starosti.

Biljana Mihić